

Individuální projekt

Podpora sociální integrace obyvatel vyloučených lokalit
v Královéhradeckém kraji
www.socialniprojekty.cz

Tuto aktivitu pro Královéhradecký kraj zajišťuje:
Etnologický ústav Akademie věd ČR, v.v.i.

Průzkum potřeb v sociálně vyloučených lokalitách Královéhradeckého kraje

Zdeněk Uherek, Kateřina Bělohradská, Tereza Pojarová

Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., 2010

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

**PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST**
www.esfcr.cz

Projekt je financován z ESF a státního rozpočtu ČR
prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost.

Recenzenti:

PhDr. Jiří Vinopal, PhD.

Mgr. Jan Snopek

Vědecká redakce: PhDr. Zdeněk Uherek, CSc., předseda
Prof. PhDr. Jaroslava Gabrielová, CSc.
Doc. PhDr. Lydia Petráňová, CSc.
Mgr. Tereza Pojarová
PhDr. Jana Pospíšilová, PhD.
Doc. PhDr. Lubomír Tyllner, CSc.

Průzkum potřeb v sociálně vyloučených lokalitách Královéhradeckého kraje
Zdeněk Uherek, Kateřina Bělohradská, Tereza Pojarová

Projekt byl financován z ESF a státního rozpočtu ČR prostřednictvím Operačního programu
Lidské zdroje a zaměstnanost.

Vydal: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.
Na Florenci 3
110 00 Praha
Ve spolupráci s Krajským úřadem v Hradci Králové
Redigovala: Veronika Beranská

© Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.

ISBN 978-80-87112-32-8

Obsah

Úvod a shrnutí základních poznatků	4
Problematika sociálního vyloučení	7
Sociální vyloučení z pohledu poskytovatele sociálních služeb, sociálně vyloučeného a vnějšího pozorovatele	10
Problematika lidských potřeb	12
Měření potřeb – strategie výzkumu	17
Identifikace lokalit	21
Informace o zkoumaných lokalitách	23
Rozhovory s poskytovateli sociálních služeb	52
Šetření sociálně vyloučených osob: vyhodnocení řízených rozhovorů	61
Rozhovory s osobami, kterým sociálně vyloučení důvěřují	97
Závěr	100
Doporučení	104
Literatura	106
Rejstřík	107
Summary	110

Obrázek 1. Vyloučená lokalita Rychnov nad Kněžnou. Foto Kateřina Bělohradská

Úvod a shrnutí základních poznatků

Tato publikace vznikla v rámci individuálního projektu Královéhradeckého kraje s názvem Podpora sociální integrace obyvatel vyloučených lokalit v Královéhradeckém kraji financovaného z Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost. Průzkum byl zadán formou veřejné zakázky Krajským úřadem v Hradci Králové. Cílem průzkumu bylo zjistit aktuální a dlouhodobé potřeby obyvatel vyloučených lokalit Královéhradeckého kraje tak, aby s nimi představitelé Královéhradeckého kraje mohli dále pracovat a zohlednit je v dalších aktivitách, kromě jiného též při tvorbě Strategie integrace vyloučených lokalit. Výstupy projektu též umožní dále uvažovat o účelnosti a zacílení terénní práce v kraji.

Předmětem výzkumu byli vzhledem k cílům výzkumu současně obyvatelé vyloučených lokalit a pracovníci poskytující sociální služby. Jejich prostřednictvím jsme též získávali informace o samotných vyloučených lokalitách a jejich infrastruktuře, vhodnosti k bydlení a dostupnosti základní vybavenosti v těchto lokalitách (podrobněji v dalších kapitolách).

Sběr dat, z něhož tato práce vychází, uskutečnili pracovníci Etnologického ústavu AV ČR, v.v.i., ve spolupráci s žáky katedry sociálních studií Filozofické fakulty Univerzity Pardubice a žáky kabinetu romistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Data v roli tazatelů shromažďovali: Kateřina Bělohorská, Sabina Bezdegová, Michal Douša, Alžběta Chvalová, Alžběta Králková, Jana Mair, Denisa Musílková, Tereza Pojarová, Martin Sotona, Tomáš Udržal, Zdeněk Uherek, Renata Weinerová, Vojtěch Zavřel a Petr Zikuda. Metodickou pomoc ke sběru dat poskytli pracovníci Krajského úřadu v Hradci Králové, zejména Martina Smudková a Eva Trasoňová.

Za účinnou spolupráci je třeba vedle pracovníků Krajského úřadu v Hradci Králové poděkovat zejména pracovníkům městských a obecních úřadů, občanských sdružení a neziskových a nevládních organizací, katedře sociálních studií Filozofické fakulty Univerzity Pardubice, kabinetu romistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a respondentům, kteří nám věnovali svůj čas a odpovídali na naše dotazy.

Data byla zpracována v Etnologickém ústavu AV ČR, v.v.i., jehož zázemí bylo využito k řešení výzkumného záměru AV0Z 90580513.

***

Průzkum potřeb obyvatel sociálně vyloučených lokalit Královéhradeckého kraje se dotkl řady významných témat a poukázal na podstatné skutečnosti:

- Byly formulovány důležité spojnice tematiky potřeb a sociálního vyloučení a vytyčeny přístupy, jak lze k problematice potřeb v sociálně vyloučených lokalitách přistupovat. Byly jednak rekapitulovány typologie potřeb a vytvořena aplikace teorie potřeb na problematiku sociálního vyloučení. V aplikaci se bere na vědomí, že své potřeby nevyhodnocují jen sociálně vyloučení, ale též pracovníci, kteří sociálně vyloučeným poskytují sociální služby. Vzhledem k tomu, že sociálně vyloučení jsou na tyto služby

odkázání, je alespoň rámcový soulad pohledů sociálně vyloučených a poskytovatelů služeb extrémně důležitý.

- Byly zmapovány a popsány významné koncentrace sociálního vyloučení v Královéhradeckém kraji a formulováno, jak na ně nahlízejí představitelé místních samospráv a sociální pracovníci. V této souvislosti se ukázalo, že samotný pojem sociálního vyloučení je na místní úrovni často obtížně aplikovatelný, v některých lokalitách se ho zainteresované strany zdráhají používat. Problematika sociálního vyloučení je zpravidla shledávána jako ekvivalentní s tématem sociální patologie. Podrobnosti k této tématice jsou řešeny především v první části práce.
- Diskuse s pracovníky místních samospráv a se sociálními pracovníky poukázala na fakt, že koncentrace sociální pomoci především na sociálně vyloučené lokality tématiku sociálního vyloučení nevyčerpává. Sociální vyloučení má řadu podob a mnoho sociálně vyloučených žije rozptýleně mezi majoritní populací. Není cílem pomáhat sociálně vyloučeným lokalitám, ale sociálně vyloučeným lidem, ať jsou již koncentrováni na jednom místě, nebo nikoli.
- Jádro práce tvoří rekognoskace situace z pohledu samotných sociálně vyloučených občanů a jejich vlastní náhled na své potřeby, jejich saturaci a naplnění. V této části je zachycen profil obyvatel sociálně vyloučených lokalit i obyvatel s podobnými charakteristikami rozptýlených mezi majoritní populací. Jsou zde zachyceny jejich názory na vlastní situaci a vyhodnoceno, co tito lidé především postrádají. Této problematice je věnována především druhá část publikace. Ze sebraných dat vyplývá, že:
  - sociální vyloučení přímo souvisí s nezaměstnaností, potížemi s bydlením, se zadlužeností a s chudobou; typická je dlouhodobá nezaměstnanost a dlouhodobá hmotná nouze;
  - sociální vyloučení přímo souvisí s nízkou funkční gramotností;
  - sociální vyloučení souvisí s problémy s úřady a s neschopností řešit složité životní situace;
  - sociální vyloučení souvisí s nízkou vzdělaností a vyskytuje se na venkově i ve městech;
  - sociální vyloučení na venkově, díky prostorové izolaci a horší dostupnosti sociálních pracovníků, dosahuje ještě tíživějších rozměrů, než ve městech;
  - mnoho sociálně vyloučených má neuspokojivý zdravotní stav; mezi sociálně vyloučenými je mnoho invalidních důchodců;
  - sociální vyloučení ve velké míře postihuje romské obyvatelstvo;
  - sociální vyloučení není doménou jen mnohodětných rodin;
  - sociálně vyloučení mají v zásadě podobné hodnoty a normy jako majoritní obyvatelstvo, ale neumí je často

- uvádět v praxi a svým cílům se mnohdy spíše vzdalují, než přibližují;
- zpravidla oceňují pomocnou ruku, která jim vychází vstříc, řada z nich však pomoc, práci, lepší bydlení apod. aktivně nevyhledává, setrvávají v pasivitě a v situaci, na niž si už zvykli;
  - oceňují pouze tu pomoc, která se týká bezprostředně jich, nehodnotí pozitivně sociální práci obecně, ale jen tu, která je pro ně;
  - mezi sociálními pracovníky a pracovníky státní správy a samosprávy často našli autoritativní osobnosti, kterým důvěřují více, než příslušníkům vlastních skupin;
  - na druhé straně je mezi nimi řada lidí, kteří pomoc odmítají;
  - pro děti by chtěli zpravidla lepší život, ale podmínky pro studium a zařazení do majoritní společnosti jim povětšinou vytvořit nedokážou tím spíše, že si problémy svých dětí často neuvědomují; mezi rodiči a školou jsou zpravidla komunikační bariéry; sociálně vyloučení rodiče však frekventovaně vítají nabídku doučování, či jiné pomoci při vzdělávání dětí;
  - největší možnosti k překonání sociálního vyloučení mají obyvatelé velkých měst – pomáhají jim především instituce, méně již sousedé nebo lokální společnost obecně.
- Závěrečné podkapitoly se zabývají problematikou lidí, kterým sociálně vyloučení důvěřují a na jejichž názor dají. Zde se označené osoby rozdělují do tří kategorií. V první řadě jsou to rodinní příslušníci, především rodiče a sourozenci. Zde se zdá, že názorové, znalostní a postojové spektrum má tendenci se reprodukovat. Na druhém místě stojí apriorní nedůvěra k okolí. Relativně vysoké procento respondentů deklarovalo, že nevěří nikomu, nebo jen sami sobě. Ve třetí skupině pak figurují důležití druzí. Je jistě pozoruhodné, že se v této kategorii objevuje například starosta, sociální pracovníci a další reprezentanti majoritního obyvatelstva. Tato skutečnost je pozitivním příslibem, že změny jsou možné a že je zde prostor ke komunikaci mezi majoritním obyvatelstvem a sociálně vyloučenými i na bázi hluboké důvěry, která by neměla být zklamána.
- Závěry sumarizují výsledky výzkumu a formulují některá doporučení pro další práci v sociálně vyloučených komunitách i se sociálně vyloučenými jednotlivci nebo rodinami žijícími rozptýleně mezi majoritním obyvatelstvem.

Problematika sociálního vyloučení

Sociální vyloučení je široce diskutovaným tématem, které se v současné době v České republice rozebírá především v souvislosti s problematikou chudoby, sociální péče a sociálních služeb, s oblastí zaměstnanosti, vzdělávání, ale též zdravotní péče, závislosti na návykových látkách, gamblerství a dalšími negativními jevy. Zejména v posledních deseti letech vznikla celá řada definic sociálního vyloučení a obzvláště v posledních pěti letech byly i v České republice vytvořeny zajímavé příspěvky prohlubující pochopení mechanismů sociálního vyloučení.

V návaznosti na dosavadní zkušenosti lze v podmínkách České republiky jev sociálního vyloučení pro potřeby terénního výzkumu a případně i teoretické konceptualizace vymezit jako **limitovanou možnost plně participovat na životě společnosti**. Někteří autoři uvažují o formě izolace, která má za následek omezení v přístupu ke kulturnímu a sociálnímu kapitálu společnosti a omezení v participaci na běžném sociálním životě (Rabušic 2000). V definicích sociálního vyloučení se v této souvislosti zpravidla uvažuje o limitované participaci na veřejných statcích a procesech a hovoří se o ekonomické, sociální, politické a kulturní dimenzi sociálního vyloučení. Někteří vymezují hovoří o nedostupnosti zmíněných oblastí pro sociálně vyloučené osoby (Sirovátka, Mareš 2008: 531–532), jinde, jak jsme viděli v předchozích větách, autoři přímo formulují teze o zamezování přístupu sociálně vyloučeným osobám k participaci na ekonomickém, sociálním a politickém životě společnosti. Tato výraznější formulace se objevuje například ve výstupu z Gabalova často diskutovaného projektu *Analyza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*, jehož cílem bylo plošné zmapování životních podmínek v sociálně vyloučených romských lokalitách v České republice. Sociální vyloučení je zde identifikováno jako „proces, v jehož rámci je jedinci, skupině jedinců či komunitě výrazně znesnadňován či zcela zamezován přístup ke zdrojům, pozicím a příležitostem, které umožňují zapojení do sociálních, ekonomických a politických aktivit majoritní společnosti“ (Gabal 2006: 9). Sirovátka a Marešova formulace vycházející z celé řady literárních inspiračních zdrojů spíše naznačuje mechanismus, jehož spouštěcím elementem je podle autorů pro dané osoby nedostupnost trhu práce a z toho plynoucí nezaměstnanost, která vede k chudobě a snížené kvalitě života (Sirovátka, Mareš 2008: 532; Gallie 1999). Sirovátka a Marešův přístup naznačuje, že sociální vyloučení zpravidla není mechanickou stigmatizací jedné skupiny osob druhou, ale že se jedná o proces získávání, resp. pozbývání určitých statusů a s nimi spojených možností, jenž nastává na základě vzájemných interakcí a vyjednávání. Tomuto pojetí se blíží i Ivan Gabal, když ukazuje, že existují osoby, u nichž hrozí sociální vyloučení více, než u jiných. Vymezuje následující kategorie:

- „• nedostatečně vzdělané osoby,
- dlouhodobě nebo opakovaně nezaměstnané,
- lidi s mentálním či fyzickým handicapem,
- osoby trpící nějakým druhem závislosti,
- osaměle žijící seniory,
- imigranty,

- příslušníky různě (etnicky, nábožensky, sexuální orientací aj.) definovaných menšin,
- lidi, kteří se ocitli v těžké životní situaci, z níž si sami nedokáží pomoci“ (Gabal 2006: 9).

Práce v oblasti sociálního vyloučení se doposud často vyznačovaly tím, že na jedné straně zdůrazňovaly podíl majoritní společnosti na procesech sociální exkluze, ale na druhé straně se zaměřovaly na studium problematiky sociálního vyloučení především prostřednictvím sociálně vyloučených, to znamená proponovaného pasivního činitele daného procesu. Sociálně vyloučení jedinci nebo skupiny byly chápány jako osoby, které se staly sociálně vyloučenými jen díky tomu, že mají k sociálnímu vyloučení určité předpoklady a společnost jim na základě toho omezila přístup k některým oblastem svého života. Pokud by ale sociální vyloučení bylo především záležitostí konání majoritní společnosti, je třeba současně studovat majoritní společnost i sociálně vyloučené. Na okolnosti, že nejen propojení studia majoritní společnosti a sociálně vyloučených může tematiku posunout dále, jsme se shodli i s recenzenty práce. Jeden z nich dále specifikoval, že především detailní etnograficky podložené analýzy každodenních interakcí sociálně vyloučených s různými kategoriemi obyvatelstva, zvláště pak se zaměstnanci státního, samosprávného a neziskového sektoru (učiteli, policisty, zprostředkovateli práce, sociální pracovníky) v roli nikoli informantů, ale aktérů, by mohly poznatky o problematice sociálního vyloučení posunout dále.

Existuje relativně málo výzkumů, které zahrnují do tématu sociálního vyloučení širší kontext. Pozitivním příkladem studia mechanismů sociálního vyloučení je například závěrečná zpráva z výzkumu Jakuba Grygara a Terezy Stöckelové (2006), která pojednává o vystěhování Romů z centrálních oblastí Vsetína. Tato zpráva především čtenáře upamatuje, že proces sociálního vyloučení má celou řadu aktérů. V širším kontextu zde vystupují státní i nestátní organizace, sociální pracovníci, místní samospráva, političtí činitelé, místní podnikatelé. Jejich úlohy se v čase mění, někdy je obtížné posoudit, jaké jednání mělo dopady negativní a jaké pozitivní a pro koho. Pomoc jednomu může mít za určitých podmínek negativní důsledky pro jiné a hledat optimální varianty řešení je mnohdy obtížné.

Další problémovou oblastí, kterou je třeba vzít v úvahu, je míra sociálního vyloučení. Zejména v městském prostředí je člověk subjektem mnohonásobných sociálních vazeb, které jsou různé síly a významu a prolínají se. Sociální vyloučení může mít řadu podob. Některé může být násilné, jiné může být důsledkem dobrovolné separace, některé vzniká nedostatečnými kontrolními mechanismy majoritní společnosti, nebo nevšimavostí jejich příslušníků. Sociálně vyloučenými se mohou stát příslušníci národnostní menšiny, nezaměstnaní, ale též osoby s nedostatečnou pohyblivostí, osoby s poruchou zraku, sluchu apod.

Dalším problémovým bodem je téma integrace, resp. reintegrace sociálně vyloučených do majoritní společnosti. Zejména v městském prostředí je společnost segmentarizovaná, fragmentarizovaná a má mnoho tváří. Sociální vyloučení se může z různých úhlů pohledu jevit diferencovaně, nemusí být úplné a za dané situace je obtížné vždy jednoznačně posoudit,

kdy se jedná a kdy nejedná o sociální vyloučení a za jakých podmínek dochází k jeho eliminaci.

Současná literatura zpravidla uvažuje o následujících typech sociálního vyloučení:

- ekonomické,
- kulturní,
- sociální,
- politické,
- symbolické,
- prostorové.

Výčet oblastí sociálního vyloučení naznačuje, že sociální vyloučení není totéž co chudoba. Sociální vyloučení se proto nedá měřit jen výší příjmů. Jedná se o komplexnější jev a stejně tak se jeví jako komplexní téma reintegrace sociálně vyloučených. Do jaké společnosti se ale člověk vlastně reintegruje? Co mu ke zlepšení situace pomáhá?

Již ze zběžného pohledu je patrné, že se v praxi setkáme pravděpodobně nejčastěji s kombinacemi jednotlivých typů sociálního vyloučení. Je tak velmi těžké určit, které kategorie sociálního vyloučení jsou naplněny a do jaké míry a tudíž v jaké kategorii je třeba nejúčinněji pomoci, aby došlo k reintegraci do majoritní společnosti jako celku.

Obrázek 2. Meziměstí, vyloučená lokalita Alpská Víska. Foto Zdeněk Uherek

Sociální vyloučení z pohledu poskytovatele sociálních služeb, sociálně vyloučeného a vnějšího pozorovatele

Jak již bylo naznačeno, sociálně vyloučené osoby nemohou plně participovat na sociálních institucích, nemohou realizovat svá práva jako občané, a ostatní obyvatelé se od sociálně vyloučených distancují. Proces takto definovaného sociálního vyloučení vede k sociální deprivaci (Atkinson 1998; Chakravarty, D'Ambrosio 2006).

Sociální vyloučení lze uvažovat ze tří úhlů pohledu:

- z úhlu pohledu sociálně vyloučeného;
- z úhlu pohledu poskytovatele sociálních služeb či dalších osob, které jsou v diskurzu v lokálním prostředí sami zainteresováni, přestože sociálně vyloučení nejsou;
- z úhlu pohledu pozorovatele, který není do lokálního diskurzu bezprostředně vtažen, není na něm bezprostředně zainteresován a je v roli pozorovatele.

První dvě hlediska jsme pro potřeby tohoto výzkumu chápali jako aktéřská. Do úlohy pozorovatelů jsme situovali sebe, badatele s vědomím, že jakmile vstoupíme do terénu, promítneme do něho též svoje vlastní zájmy, pocity a představy.

Aktéřské hledisko poskytovatelů sociálních služeb v dalším textu označujeme jako hledisko expertní. Tímto označením chceme vyjádřit a zdůraznit nejen znalost konkrétní terénní situace u sociálních pracovníků, která pro nás byla cenná a v některých ohledech i určující, ale zejména normativní charakter názorů a představ této kategorie aktérů. Jsou to především oni, kteří na základě situace v terénu sociálně vyloučené hodnotí, v daném diskurzu zařazují do kategorií, aplikují sociální teorii, zákon a prováděcí předpisy na lokální situaci. Tuto normativní úlohu uplatňují zejména vůči pozorovatelům, kteří mají o téma zájem, a dále vůči celé řadě institucí, které na problematiku sociálního vyloučení reagují. Od poskytovatelů sociálních služeb čerpají informace média, instituce státní správy, odborníci na danou problematiku, nadnárodní instituce. Uvedená kategorie též aplikuje různá kritéria a označení, která se sociálním vyloučením souvisí, artikuluje, co by objekt jejich zájmu měl splňovat, aby byl zařazen do dané kategorie. Tato kritéria se dále zpřesňují v diskusi s dalšími příslušníky majoritní společnosti. Kritérii pro sociální vyloučení může být například chudoba, resp. hmotná nouze, prokazatelná diskriminace, sociálně patologické jednání a podobně. Uvedená kritéria jsou pak na základě terénní zkušenosti připsána jednotlivcům nebo skupině osob a tato skupina je následně dle těchto kritérií mezi majoritním obyvatelstvem vnímána jako odlišná. Mezi ní a majoritní populací se vytváří hranice.¹

Z uvedeného by mělo vyplývat, že experti mají v tomto směru velkou moc. Není tomu tak. Jejich moc ovlivňuje jen některé diskurzy. Do jaké míry názory poskytovatelů sociálních služeb například ovlivňují kategorizace běžných obyvatel města, kteří nemají z profesního

---

¹ Fredrik Barth takový proces označuje jako totální askripci (Barth 1969).

hlediska se sociálně vyloučenými nic společného, je otázkou. O kategoriích a jejich přiřazení se i v diskurzech, kam mají poskytovatelé sociálních služeb přístup, permanentně vyjednává. Experti své mínění přizpůsobují na základě působení médií, odborné literatury a názorů svých spoluobčanů. Pojmy, kategorie a hranice vznikají ve vzájemné interakci a všichni aktéři zvažují, jak je použít. Poskytovatelé sociálních služeb navíc své klienty dobře znají a jak v dalším textu uvidíme, často se zdráhají zjednodušujících soudů. Jednoznačné škatulkování je jim často proti mysli. Ve svých kategorizacích jsou zpravidla opatrní a snaží se v tomto směru být v souladu s diskurzem teoretiků a dalších autoritativních odborníků. Chovají se opravdu jako experti.

Také v odborném diskurzu, resp. v diskurzu „pozorovatelů“ se chudoba a hmotná nouze stávají identickou pro sociální vyloučení. Je to například patrné z publikace Petra Mareše Sociologie nerovnosti a chudoby (Mareš 1999). Hmotná nouze se diskutuje i v jeho publikaci věnované faktorům sociálního vyloučení (Mareš 2006). Komplexně, podobně jako Mareš v roce 2006, postupovaly Staya R. Chakravarty a Conchita D'Ambrosio. Pracují se souborem indikátorů sociálního vyloučení, které zahrnují příjem, participaci na kulturních akcích, na politickém životě, na společenském životě a podobně. Naměřené hodnoty u populace, o níž se předpokládá, že je sociálně vyloučená, se poté porovnávají s populací, o níž se předpokládá, že sociálně vyloučená není.

Pozitivní stránkou tohoto pozorovatelského přístupu je určitá „objektivita“. Lze srovnávat ukazatele mezi jednotlivými státy, kontinenty, kulturami. Vytrácí se ale hledisko těch, kteří jsou označováni jako sociálně vyloučení. Koncept i práh sociálního vyloučení je v každé kultuře jiný a mění se v čase. To se týká nejen finančních prostředků, s nimiž člověk vystačí a které mu umožňují důstojně žít, ale též množství společenských kontaktů nebo možnosti politické participace. Pohled aktérů, kteří jsou v pozici sociálně vyloučených je pro pochopení jejich situace nezbytný. V dnešní společnosti orientované na výkon se jen těžko chápe, že existují lidé, kteří vyhledávají společnost pouze rozšířené rodiny nebo kteří dají přednost klidu a pohodlí před vyššími příjmy. Je samozřejmě věcí diskuse, zda společnost je tak bohatá, aby mohla dobrovolné sociální vyloučení tolerovat, ale i takové varianty mohou nastat a je třeba s nimi počítat. Je však třeba počítat i s tím, že jeden člověk svou dobrovolnou volbou může nedobrovolně sociálně vyloučit i další osoby: partnera nebo partnerku, nebo osoby, které jsou na něm závislé – děti, přestárlé, hendikepované. Jak uvidíme v dalším textu, hypotéza, že lidé přijímají sociální vyloučení jako svobodnou volbu je zpravidla vyvrácena. Mnohem častěji se setkáme se situací, že sociálně vyloučení si svoje postavení nepřipouštějí, nebo deklarativně odlišnost odmítají. To se pochopitelně odráží i v potřebách, které mají, nebo o kterých hovoří.

Subjektivní vjem sociálního vyloučení lze studovat pouze přímým dotazem, ať se již tážeme dotazníkem, nebo formou rozhovoru. Pouze respondent nám může sám odpovědět, jak se cítí a jak svoje postavení hodnotí. Toto hodnocení se může diametrálně lišit od toho, jak jeho / její postavení vnímá majoritní společnost a kam by daného jedince zařadily tak zvané objektivní ukazatele.

Problematika lidských potřeb

Přestože si člověk často může volit, do jaké společenské kategorie se zařadí a jak sám svoje postavení ohodnotí, jen částečně si může vybírat, co jako biologická a společenská bytost potřebuje.

Přestože problematice potřeb byla věnována rozsáhlá literatura, vymezení pojmu potřeba je v nich zpravidla jen velmi kusé. Potřebou je zpravidla označován subjektivní pocit nebo prožitek alespoň hypoteticky odstranitelného nedostatku. Nedostatek způsobuje vnitřní duševní napětí, jež může, ale též nemusí vést k chování směřujícímu k odstranění tohoto nedostatku, deficitu. Potřeby proto souvisí s motivacemi k jednání. Pokud je aktivita směřující k uspokojení potřeb úspěšná, dochází k redukci nebo vymizení duševního napětí, člověk směřuje ke spokojenosti, harmonii. Pokud nikoli, vede dlouhodobé neuspokojování potřeb k frustraci nebo deprivaci.

Člověk má permanentně velké množství potřeb, které uspokojuje paralelně. Hierarchizuje je, vytváří životní strategie, jak je uspokojovat a v jakém pořadí směřovat k jejich naplňování. Některé si uvědomuje, některé nikoli, některé se snaží saturovat okamžitě, jiné odsouvá do pozadí. Pořadí nezbytnosti jejich řešení se mění v závislosti na kontextu, proto jedinec stejně jako potřeby ovlivňuje kontext, ve kterém potřeby uspokojuje.

V antropologii se problematice lidských potřeb věnovali badatelé zejména v první polovině 20. století, kdy v Evropě dominoval funkcionalismus. Teoretické poznatky o lidských potřebách do rámce sociální antropologie začlenil především britský antropolog polského původu Bronislaw Malinowski. Lidské potřeby rozdělil na:

- základní životní potřeby společné všem lidským bytostem;
- kulturní potřeby spojené s životním stylem v dané kultuře.

Mezi základní životní potřeby počítal:

- potřebu dýchání (potřeba čistého vzduchu);
- potřebu přijímání tekutin;
- potřebu přijímání potravy;
- potřebu sebereprodukce (sexu);
- potřebu odpočinku, spánku;
- potřebu vyměšování;
- potřebu bezpečí;
- potřebu tišit tenze a bolest, předcházet nemocem (Malinowski 1944: 77).²

---

² Nejedná se o přesnou citaci, ale překlad a parafrázi Zdeňka Uherka.

Přestože se jedná o základní biologické potřeby, jsou v každé společnosti saturovány diferencovaně. Na základní potřeby lidé reagují kulturními odezvami:

➤ potřeby metabolismu	➤ stravovací a hygienické návyky
➤ potřeba reprodukce	➤ sexuální chování, koncept rodiny a příbuzenství
➤ potřeba tepla a tělesného pohodlí	➤ bydlení, bytová kultura
➤ potřeba bezpečí	➤ bydlení, blízkost důvěryhodných osob
➤ potřeba poznávání a získávání nových podnětů	➤ pohyb, komunikace s lidmi mimo rodinu
➤ potřeba tišit bolest, předcházet nemocem	➤ hygiena, zdravotní péče ³

Výčet lidských potřeb a forem jejich saturace by bylo možné dále doplňovat.

Základní lidské potřeby je možné členit různým způsobem. Jedno z nejjednodušších členění je diferenciací lidských potřeb na potřeby:

- biologické,
- psychické,
- sociální.

Stejně tak je možné použít členění na individuální a společenské potřeby.

Přibližně ve stejné době, v jaké pracoval na problematice potřeb sociální antropolog Bronislaw Malinowski, zpracovával obdobný systém v humanistickém směru psychologie též Abraham Harold Maslow. V roce 1943 byla v jeho práci *Motivation and Personality* publikována jím stanovená pyramida potřeb. Základnu této pyramidy tvoří fyziologické potřeby, které musí saturovat každý člověk a horní část pyramidy zastupuje potřebu kreativity a seberealizace, kterou již nemusí vždy saturovat všichni lidé.

Pyramida má následující gradující stupně:

1. fyziologické potřeby;
2. potřeba bezpečí a jistoty;
3. potřeba lásky a sounáležitosti;
4. potřeba uznání, úcty;
5. potřeba seberealizace, kreativity.

³ Parafráze práce: Malinowski 1944: 91 (přepřacováno Zdeňkem Uherkem).

Mezi základní fyziologické potřeby patří potřeba dýchání, regulace tělesné teploty, tělesné integrity, vody, spánku, potravy, vylučování a vyměšování, pohlavního styku, fyzické aktivity.

Mezi základní psychologické potřeby bezpečí a jistoty patří jistota přístupu ke zdrojům, to znamená v moderní společnosti zaměstnání nebo jiný zdroj příjmů, dále do této kategorie spadá fyzická bezpečnost, ochrana před násilím a agresí, morální jistota. Patří sem saturace potřeby rodinného života a též jistota, že se člověk dočká pomoci například v nemoci.

Na třetím stupni pomyslné pyramidy stojí sociální potřeby a mezi nimi dominuje potřeba přátelství, možnost si s někým promluvit o svých starostech, poradit se, potřeba partnerského vztahu a opět zde vystupuje potřeba mít rodinu.

Potřeba uznání a úcty má opět psychosociální charakter. Každý člověk potřebuje mít pro sebe sama a pro společenské okolí určitou hodnotu, potřebuje si vážit sebe sama, být si vědom toho, že může být někomu užitečný a že si ho jeho společenské okolí váží pro jeho dovednosti, znalosti či vlastnosti. Potřebuje vědět, že by společenské okolí jeho přítomnost postrádalo.

Nejvyšší stupeň, seberealizaci, si představoval Maslow jako zájem o řešení problémů, kreativitu, která přesahuje saturaci fyziologických potřeb, potřebu sebevyjádření, smysl pro etické jednání. Na vrcholu této tvořivosti stojí sebetranscendence, neboli snaha přesáhnout sama sebe, předat své vrcholné zážitky formou kulturní tvorby, zanechat po sobě něco, co jednotlivcovu existenci přesáhne a přežije. Do tohoto stupně spadá umělecká tvorba, oblast nejrůznějších vylepšení v životě, snaha po poznání nevšedních prožitků (Maslow 1954).⁴

Maslow se domníval, že se člověk k nejvyššímu stupni pyramidy propracovává teprve po saturaci nižších, fyziologických potřeb. Vývojově vyšší potřeby jsou méně naléhavé, odkládají se, pokud nejsou alespoň částečně saturovány potřeby základní. Existují však oponenti, kteří ukazují, že to nemusí platit paušálně.

***

Jakákoli kategorizace je nedokonalá. Jednotlivé lidské potřeby se prolínají. Potřeby základní i kulturně specifické mohou být ze subjektivního hlediska pro jednotlivce nebo danou skupinu stejně důležité. Snadno si dovedeme představit i situace, kdy člověk odkládá své nejzákladnější potřeby pro uspokojení těch hierarchicky nejvyšších a nemusí se jednat pouze o vrcholné umělce, kteří umírají vyčerpáním nad svými tvůrčími počiny, protože pro svou kreativitu zapomínají i jíst a spát.

---

⁴ Jedná se o parafrázovaný obsah části publikace – překlad a parafrázování: Zdeněk Uherek.

Současně je třeba zdůraznit, že i ty nejzákladnější biologické potřeby každá společnost saturuje kulturně podmíněným způsobem. V současné diverzifikované společnosti se tudíž snadno může stát, že lidé, kteří si uspokojují ty samé základní potřeby a žijí vedle sebe, tak činí odlišně a natolik specificky, že své chování považují navzájem za bizarní a neslučitelné, přestože ve své podstatě činí totéž.

V sociálně a kulturně diverzifikované společnosti je zároveň pravděpodobná situace, že jednotlivec či skupina identifikuje svoje vlastní potřeby jinak, než jejich společenské okolí a naopak. Snadno pak dochází k nedorozumění – skupině jsou poskytovány jiné služby, než potřebuje a naopak nemá k dispozici, čeho se jí nedostává. A to tím spíše, když skupina nebo jedinec nemá prostředky a možnosti k tomu, aby si své potřeby saturel sám, a potřebuje pomoc svého okolí. To je právě případ příslušníků sociálně vyloučených komunit.

Navíc člověk své potřeby někdy sám jako aktér nesprávně rozpoznává a kategorizuje. Na úkor potřeb, které považuje za nejdůležitější, zanedbává saturování takových, bez nichž nemůže přežít.

I v Maslowově příkladu je patrné, že k realizaci některých potřeb člověk potřebuje realizovat jiné, na nichž mu nemusí tolik záležet. Pokud hierarchizaci nedodrží, nedojde ke kýženému cíli. Současně k dosažení svých potřeb potřebuje náležité instrumenty. Pokud je nemá, saturace jeho potřeb se mu stává nedostupnou. Usiluje tak o saturaci svých potřeb a neuvědomuje si, že nejprve si musí zabezpečit nástroje, které jsou k dosažení jeho cílů třeba. Jeho úsilí pak vychází na prázdno. Uvedená okolnost znamená, že lidské potřeby lze též členit na potřeby vědomé a nevědomé, na potřeby cílové a na potřeby instrumentální, které vytvářejí nástroje k dosahování potřeb cílových.

Uvedené členění vychází z Malinowského teorie potřeb, kde se hovoří o potřebách biologických, instrumentálních a o potřebách symbolických a integrativních. V této studii téma instrumentálních potřeb posouváme do roviny nástrojů sloužících k dosažení nejen uspokojení základních biologických potřeb, ale především k dosažení potřeby cílové a tou je lidské štěstí a spokojenost jako nejvyšší hodnota, které člověk může dosáhnout.

Cílové hodnoty může člověk dosahovat různými cestami a způsoby, které ho mohou vbrzku naopak učinit velmi nešťastným. Proto jsou instrumentální potřeby při nejmenším stejně důležité jako potřeby cílové a z výkladu je jistě zřetelné, že cílové a instrumentální potřeby jsou v dynamickém vztahu a vyměňují si úlohy. Instrument se může stát za určitých podmínek cílem. Špatné strategie týkající se instrumentálních potřeb vzdalují dosažení cílových hodnot a zvyšují deprivaci jedince, který pak hledá příčiny jinde, než se reálně nacházejí.

Vedle instrumentálních potřeb je třeba zdůraznit pojem zástupných potřeb. Vychází z Maslowovy teorie potřeb, která říká, že člověk není nikdy zcela sebeaktualizován, neustále před ním vyvstávají nové a nové potřeby, které si žádají saturaci a jejichž uspokojování

člověku přináší odlehčení napětí, pocit spokojenosti sama se sebou a pocit úspěchu. Pokud na uspokojení velkého počtu svých potřeb člověk nestačí, lze změnit kontext, který člověku umožní alespoň chvilkově dosahovat pocit úspěchu, plnit si své sny a přání, saturovat své potřeby druhotně vytvořené, které zastupují potřeby, jejichž saturaci řešit neumí. Blízko této kategorie potřeb je gamblerství, sportovní fandovství, kdy se člověk projektuje do úspěchů a proher někoho jiného a další formy. Blízko tomuto tématu je i únik ze světa neuspokojených potřeb prostřednictvím alkoholu nebo drogy.

Obrázek 3. Cihelna Pulice – vyloučená lokalita. Foto Kateřina Bělohradská

Měření potřeb – strategie výzkumu

Z předložených konceptů vyplývá, že sociální vyloučení může nastat jen za předpokladu, že se na procesu sociálního vyloučení v určité míře podílí jak majoritní populace, tak i skupiny sociálně vyloučených. Obě tyto skupiny také buďto shodně anebo rozdílně:

1. identifikují jev sociálního vyloučení;
2. identifikují potřeby sociálně vyloučených osob.

Vzhledem k cílům výzkumu nebyl kladen důraz na samotný proces sociálního vyloučení. Odpovědi na kladené otázky sice částečně naznačují, jak k sociálnímu vyloučení mohlo v některých případech dojít, ale ani podíl majoritní společnosti, ani podíl sociálně vyloučených není vyhodnocován. V centru zájmu jsou **potřeby sociálně vyloučených**.

Majoritní obyvatelstvo je proto především zkoumáno jako poskytovatel služeb sociálně vyloučeným. Středem zájmu byli tudíž především experti, kteří se problematikou obyvatel v daných sídlech zabývají a kteří jsou zpravidla též poskytovatelé služeb sociálně vyloučeným.

Jako experti byli kontaktováni zejména ti, jejichž názor na problematiku potřeb sociálně vyloučených má význam v jejich praktickém saturování. V praxi to byli zejména pracovníci místní správy a samospráv a pracovníci institucí zabývajících se sociálně vyloučenými skupinami obyvatel.

Poskytovateli služeb byli v našem případě zejména sociální pracovníci, terénní pracovníci nevládních organizací, romští poradci a další pracovníci, kteří v lokalitách přicházejí se sociálně vyloučenými do každodenního kontaktu.

Vzhledem k tomu, že názor majoritního obyvatelstva, a zejména expertů a poskytovatelů služeb v sociálně vyloučených komunitách má do značné míry normativní charakter, podobně jako názor lidí, kteří mezi sociálně vyloučené nejsou započítáváni, lze jejich přístup chápat jako přístup pozorovatele a tudíž etický.

Normativita této skupiny spočívá v tom, že právě oni pro širší veřejnost kodifikují:

- kdo je sociálně vyloučený;
- jakým typem sociálního vyloučení strádá;
- jaká je jeho míra zavinění;
- jaké potřeby je mu třeba saturovat;
- zda se může ze sociálního vyloučení vymanit a jak.

Náš vstupní předpoklad byl, že právě tato skupina osob do značné míry určuje, jaké potřeby budou sociálně vyloučeným saturovány a jak.

Přístup sociálně vyloučených pak lze konceptualizovat jako subjektivistický, jako přístup aktéra. Bylo možné předpokládat, že potřeby sociálně vyloučených identifikovaných z jejich aktérského hlediska budou mít určitou hierarchizaci, budou do jisté míry korespondovat s Maslowovou pyramidou a s Malinowského škálou, ale budou subjektivně zabarveny, ovlivněny individuální sociální zkušeností, místními podmínkami a osobními vlastnostmi sociálně vyloučených aktérů.

Výše uvedenými předpoklady byly ovlivněny strategie výzkumu.

***

Průzkum potřeb sociálně vyloučených z etického hlediska byl realizován několikastupňově.

Prvním stupněm byly **rozhovory poskytovateli sociálních služeb**, s veřejnými činiteli, pracovníky státní správy a samospráv v místě. Takových rozhovorů bylo uskutečněno celkem 30 a byly podrobeny obsahové analýze.

Druhým stupněm průzkumu bylo **pozorování**, či rekognoskace situace v místě. Pozorování prováděli tazatelé v průběhu rozhovorů s poskytovateli služeb sociálně vyloučeným i při rozhovorech se sociálně vyloučenými. Jednalo se proto též o expertní etický pohled, avšak lidí, kteří pobýli v lokalitách krátkodobě a nebyli na ně nijak citově ani zaměstnanecky vázáni. Absence vazeb k lokalitě tak mohla poskytnout jiný druh vjemu než u lidí, kteří byli s daným prostředím svázáni dlouhodobými zájmy. Tato pozorování jsou zapracována do charakteristik jednotlivých lokalit, kde byly prováděny expertní rozhovory a kde se následně uskutečnily rozhovory se sociálně vyloučenými.

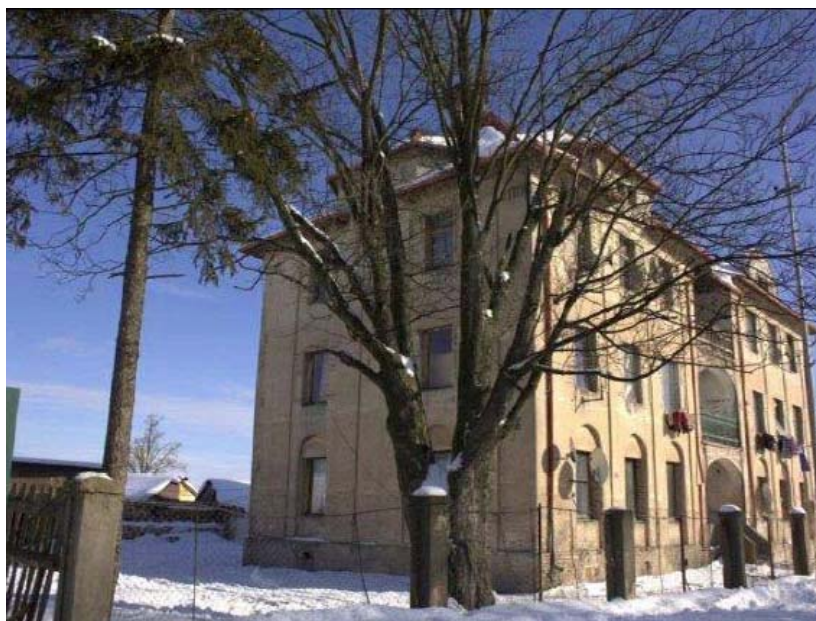
Na tento druhý stupeň navázalo pozorování tazatelů sociálně vyloučených. Devět zpráv z výzkumu bylo zapracováno do rozborů a v případě, že z nich bylo citováno, jsou v textu odkazovány.

Aktérské hledisko bylo studováno jednostupňově jako názor obyvatel označených za sociálně vyloučené. Bylo studováno kombinovaně kvantitativní a kvalitativní formou prostřednictvím řízeného rozhovoru zaznamenávaného do dotazníkového formuláře. Rozhovory byly uskutečněny na základě předem připravených otevřených i uzavřených otázek, které tazatelé respondentům kladli. Současně dostali respondenti prostor, aby se mohli svobodně vyjádřit mimo kladené otázky. Tazatelé tak současně vedli rozhovor, pozorovali a popsali tazatelskou situaci a prostředí, v němž se nacházeli. Rozhovorů bylo ve vytypovaných lokalitách touto formou provedeno celkem 150.

Následným a posledním krokem byla konzultace získaných výsledků výzkumu s osobami, kterým respondenti důvěřují a současně s osobami, které mají se situacemi v komunitách profesní zkušenosti. Zde již nešlo o identifikaci potřeb, ale spíše o návrhy na zlepšení situace

v oblasti poskytování služeb sociálně vyloučeným a v oblasti zmírnění nebo odstranění sociálního vyloučení. Rozhovorů tohoto typu bylo uskutečněno 20. Tato poslední fáze byla do určité míry též proponovaná jako verifikační, neboť zde již mohli tazatelé pracovat s výsledky předchozích rozhovorů s experty a sociálně vyloučenými.

Fáze rozhovorů s důvěryhodnými osobami, původně proponovaná jako z výzkumného hlediska závěrečná, v podstatě volně přešla v širší diskusi k problematice sociálního vyloučení, které navázalo na první znění výzkumné zprávy. První zpracování bylo v draftu dáno k dispozici jednak pracovníkům Krajského úřadu v Hradci Králové a jednak poskytovatelům sociálních služeb sociálně vyloučeným obyvatelům Královéhradeckého kraje, kteří zpracovali ke zprávě písemné připomínky a vyjadřovali se k ní na dvou setkáních a prezentacích výsledků na Krajském úřadě v Hradci Králové.⁵ Výzkum tak nabyl dynamický, interaktivní rozměr, který umožnil, aby závěrečný text nebyl mechanickým shrnutím výsledků šetření pracovníků Etnologického ústavu a jejich externích spolupracovníků, ale aby v jejich výsledcích i zobecněních dostali slovo i aktéři, jejichž zkušenosti a percepce terénní situace je pro nás klíčová. Závěrečné komentáře pak dodali recenzenti, kteří byli vybíráni tak, aby mohli přispět hlubokými metodologickými a terénními znalostmi a byli instruováni, aby mechanicky nepsali jen recenzní posudky, ale nebáli se aktivně zasáhnout do textu. Využitím více úhlů pohledu jsme se pokusili předejít jednostranným interpretacím, které jsou často patrné v pracích postavených na terénním pozorování jednoho badatele nebo šetření jedné skupiny lidí pomocí jednoho metodologického nástroje. Pokusili jsme se tak přiblížit mnohazřetelovému přístupu, který je v současném antropologickém diskurzu vysoce ceněn a od jehož rozvíjení lze ještě mnohé očekávat.

Obrázek 4. České Meziříčí, vyloučená lokalita v ulici Osvobození. Foto Kateřina Bělohradská

---

⁵ Prezentace uskutečnil Zdeněk Uherek dne 7. 4. a 27. 4. 2010.

Jednotlivé fáze práce v terénu a na této publikaci lze vyjádřit následujícím časovým harmonogramem.

Tab. 1. Časový harmonogram výzkumu

	Říjen 2009	Listopad 2009	Prosinec 2009	Leden 2010	Únor 2010	Březen 2010	Duben 2010
<i>Analyza písemných materiálů</i>							
<i>Příprava struktury rozhovorů</i>							
<i>Expertní rozhovory</i>							
<i>Školení tazatelů</i>							
<i>Konzultace se zadavatelem</i>							
<i>Předvýzkum kvantitativního sběru</i>							
<i>Sběr dat mezi sociálně vyloučenými</i>							
<i>Tvorba databáze</i>							
<i>Vyhodnocení rozhovorů</i>							
<i>Zpracování kvantitativních dat</i>							
<i>Rozhovory s osobami, kterým sociálně vyloučení důvěřují</i>							
<i>Interpretace dat</i>							
<i>Vyhotovení závěrečné zprávy a prezentace</i>							
<i>Diskuse o výsledcích výzkumu a připomínkové řízení</i>							
<i>Redakce této publikace</i>							

Identifikace lokalit

Lokality pro výzkum byly vytipovány Krajským úřadem v Hradci Králové a byly dále zpřesňovány na základě terénního šetření v místě.

Postup identifikace sociálně vyloučených lokalit na základě odhadu expertů zabývajících se sociálně vyloučenými osobami ve zkoumaném regionu a následné zpřesňování údajů při terénním výzkumu je při výzkumné praxi nejobvyklejší postup a při krátkodobých a plošných šetřeních pravděpodobně jediný reálný. Jeho výhodou je, že se opírá o dlouhodobé zkušenosti lidí zabývajících se problematikou sociálního vyloučení přímo ve zkoumaném terénu, nevýhodou pak je, že se výzkumníci alespoň v počátečních fázích výzkumu musí spolehnout na odhad místních obyvatel. Nemohou tedy beze zbytku ručit za to, že v Královéhradeckém kraji neexistují další lokality s obdobnými charakteristikami, nebo že se zde nenacházejí formy sociálního vyloučení, které nebyly podchyceny. Při výběru lokalit jsme brali v úvahu vedle výskytu sociálního vyloučení také míru a dostupnost informací o lokalitě. Z výběru jsme například vyřadili město Broumov, kde je sice identifikováno sociální vyloučení několika set obyvatel, ve městě však v roce 2009 proběhl průzkum organizovaný Radou vlády pro záležitosti romské komunity a působí zde Agentura pro sociální začleňování v romských komunitách, která si provádí vlastní monitoring.

Tab. 2. Lokality, kde proběhl terénní výzkum

<i>Město/Obec</i>
<i>Černá nad Orlicí</i>
<i>České Meziříčí</i>
<i>Dobruška-Pulice</i>
<i>Dohalice</i>
<i>Doudleby nad Orlicí</i>
<i>Holohlavy</i>
<i>Hradec Králové</i>
<i>Jaroměř</i>
<i>Kostelec nad Orlicí</i>
<i>Ledce</i>
<i>Meziměstí</i>
<i>Náchod</i>
<i>Nový Bydžov</i>
<i>Rychnov nad Kněžnou</i>
<i>Slatina nad Zdobnicí</i>
<i>Smřice</i>
<i>Trutnov</i>
<i>Třebechovice</i>
<i>Unětice</i>
<i>Vysoké Veselí</i>

V lokalitách, kde probíhal výzkum sociálního vyloučení, byla zpravidla identifikována specifická místa, kde se sociálně vyloučení koncentrovali. Naší snahou bylo pro každou oblast koncentrace sociálního vyloučení najít osobu z řad majoritního obyvatelstva, která by byla schopna toto místo kvalifikovaně popsat a předat o něm detailní informace. Některé z uvedených lokalit jsou pouze součástí větších správních celků. O samostatných lokalitách nyní poskytujeme následující informace.

Obrázek 5. Smiřice, vyloučená lokalita Na Zderazi. Foto Kateřina Bělohradská

Informace o zkoumaných lokalitách

Data, která posloužila jako základ pro obecnou charakteristiku jednotlivých obcí, pochází ze zdrojů ČSÚ, především z městské a obecní statistiky 2008 a sčítání lidu 2001; informace o sociálně vyloučených lokalitách byly zjištěny během rozhovorů se zástupci obcí a odborníky zabývajícími se sociální problematikou v jednotlivých lokalitách, a dále během dotazníkového šetření s cílovou skupinou. Následující kapitola zahrnuje popis zkoumaných městských i venkovských lokalit seřazených na základě územně správního členění kraje. Většina z nich je doplněna mapou s vyznačenými místy, ve kterých byla odborníky v oblasti sociálních věcí a vzdělávání identifikována vyšší koncentrace osob žijících v sociálním vyloučení nebo osob sociálním vyloučením ohrožených. V případě lokalit, kde přítomnost fenoménu sociálního vyloučení nebyla oslovenými experty shledána, je geografické znázornění vynecháno.

Mapa 1. Navštívené lokality

Hradec Králové

Statutární město Hradec Králové se nachází v jižní části Královéhradeckého kraje. Je hlavním administrativním, institucionálním, průmyslovým a kulturním centrem v kraji, které nabízí svým obyvatelům veškerou občanskou vybavenost. Do jeho správního obvodu jako obce s rozšířenou působností náleží 81 obcí.

Ve městě žilo k 31. 12. 2008 celkem 94 497 obyvatel, z toho 49 300 žen. V souladu s celorepublikovým trendem dochází v Hradci Králové k prodlužování střední délky života a postupnému stárnutí populace. Věková skupina osob mladších 15 let byla zastoupena 13 %, skupina ve věku 15–64 let 69 % a obyvatelé ve věku 65 a více let 18 %. V rámci kraje náleží město a jeho okolí k oblastem s nejvyšším počtem vysokoškolsky vzdělaných obyvatel.

Nabídka vzdělávání v Hradci Králové zahrnuje předškolní, základní, základní praktický, učňovský, střední, vyšší odborný i vysokoškolský stupeň. Dostupnost vzdělávacích institucí je díky dobrému prostorovému rozložení a MHD bezproblémová. Nabídka zdravotní péče je ve městě také kompletní.

Obyvatelé města a okolí mají možnost využívat široké nabídky sociálních služeb. Ve vztahu ke sledované cílové skupině lze rozlišit služby poradenské, terénní sociální práci, poskytování azylového bydlení a nocleháren, kontaktní centra pro uživatele drog, poskytování mimoškolních aktivit pro děti a mládež, pečovatelské služby a provoz nízkoprahových zařízení. Mezi hlavní poskytovatele těchto služeb patří magistrát města, oblastní charita, Laxus, o.s., Salinger, o.s., Romodrom, o.s., Občanské poradenské středisko, o.p.s., a Helpcentrum, o.s.

V souvislosti s problematikou sociálně vyloučených osob byly identifikovány v rámci města tyto lokality: Pražská ulice, Okružní ulice, ubytovna Brněnská, Kydlinovská ulice a ubytovna Pernocto, taktéž sídlící v Kydlinovské ulici. Z uvedených lokalit však lze za sociálně vyloučený, vzhledem k definici fenoménu sociálního vyloučení, označit bezezbytku pouze jeden z domů v Kydlinovské ulici.⁶ Ve zbylých případech se jedná o objekty nebo ulice s vyšší koncentrací osob sociálním vyloučením ohrožených.

Jako „nejhorší“ byl z hlediska kvality bydlení poskytovateli sociálních služeb z MÚ v Hradci Králové i pracovníků Romodrom označen objekt v Kydlinovské ulici. Jedná se o dům v soukromém vlastnictví, který se nachází v průmyslové periférii města. Obyvatelé, mezi kterými převažují romské rodiny s dětmi, bydlí jednak v ubytovacích jednotkách přímo v domě (místnosti o celkové výměře cca 12 m²), jednak v garážích přestavěných na ubytovací jednotky. Celý ubytovací komplex je v současnosti obýván cca 90 lidmi, počet je však, jako tomu bývá u objektů tohoto typu, značně proměnlivý. Na podzim 2009 se do ubytovny

---

⁶ Neuvádíme číslo popisné, abychom zamezili jednoznačné identifikaci, která by mohla ohrožovat nebo stigmatizovat obyvatele objektu.

přistěhovalo 22 nově příchozích Romů z Jaroměře. Jedná se o tři rodiny, jejichž příchod do lokality byl díky údajné velmi nízké sociální úrovni a celkové zanedbanosti stávajícími obyvateli hodnocen velmi negativně. Obecně lze lokalitu charakterizovat jako poslední zachytnou stanici pro neplatiče nájemného a jinak zadlužené Romy. Výše nájemného se pohybuje cca okolo 1 000 Kč na osobu, bez ohledu na to, zda je dotyčný umístěn v domě nebo v garážích. Počet obyvatel jedné místnosti se pohybuje mezi 6–10 osobami. Do domu je zavedena elektřina i voda, topí se elektrickými přímotopy a kamny na tuhá paliva, sociální zařízení jsou společná. Přívod elektřiny do garáží je zajištěn prodlužovacím kabelem, topí se neodborně nainstalovanými kamny na tuhá paliva.

Další problémovou lokalitou v Hradci Králové jsou obecní domy s byty první a druhé kategorie v Okružní ulici. Lokalita je součástí běžné zástavby, nachází se nedaleko centra města. Obyvatelé jsou Romové i neromští nájemníci. Lokalita není homogenní ani z hlediska sociálního, a je otázkou, zda vůbec lze některé z obyvatel za sociálně vyloučené označovat. Dotázaní odborníci se zmiňovali spíše o osobách sociálním vyloučením ohrožených, jejichž počet je proměnlivý, pracovníci zde působícího komunitního centra uvádějí přibližně 26 rodin, 100 osob, se kterými v rámci své činnosti pracují. Lokalita má v obecném mínění obyvatel Hradce Králové negativní stigma, které zřejmě pramení z minulosti, kdy byla obývána převážně sociálně vyloučenými do společnosti neintegrovánými osobami, nicméně v současnosti je zde situace jiná.

Ubytovna Brněnská, bývalá ubytovna firmy Petrof, nyní ve vlastnictví města, je primárně určena pro sociálně slabší rodiny s dětmi. Nachází se v místech s dobrou dostupností MHD, v ubytovně jsou nájemníkům k dispozici samostatné malometrážní bytové jednotky (celkem 34) s vlastním sociálním zařízením a malou kuchyňkou. Do bytů je zavedena elektřina i teplá voda. Vzhledem k tomu, že zařízení je ve vlastnictví města, řídí se domovním řádem a obyvatelé musí splňovat stanovené podmínky, aby byli ubytováni. Především musí pravidelně platit nájem, udržovat čistotu, dodržovat pravidla zacházení s odpadem a dodržovat noční klid. Nejedná se tudíž o sociálně vyloučenou lokalitu, přestože je předmětem péče poskytovatelů sociálních služeb a přestože se zde mohou vyskytnout sociálně vyloučené osoby. Jako celek je to zařízení, kde je vyšší koncentrace osob nacházejících se v problematické sociální situaci. V ubytovně žijí romské i neromské rodiny zhruba v poměru 1:1, celkem je zde ubytovaných přibližně 100 osob.

Obecní dům druhé kategorie v Pražské ulici je součástí běžné uliční zástavby. Dům je standardně vybaven vodovodním řádem, je zde kanalizace a elektřina, vytápěn je kamny na tuhá paliva, se sociálním zařízením společným na patře. Působí zde komunitní centrum pro děti od tří let. Obyvatelé jsou pouze Romové, většinou rodiny s dětmi, počet osob je odhadován na cca 35–50. Z hlediska míry sociálního vyloučení nebo ohrožení sociálním vyloučením se lokalita nachází na úrovni mezi Kydlinovskou a Okružní.

Posledním uváděným objektem je ubytovna Pernocto sídlící v Kydlinovské ulici. Nicméně ani v tomto případě nelze lokalitu označit za sociálně vyloučenou a poskytovatelé sociálních

služeb se tomuto označení vyhýbali. Říkali, že pouze někteří z ubytovaných osob spadají do kategorie sociálně vyloučených nebo sociálním vyloučením ohrožených. V ubytovně, která je v soukromém vlastnictví, žije v současnosti cca 70 osob, převažují dospělé osoby bez dětí, Romové a zahraniční dělníci. Objekt je standardně vybaven, je zavedena elektřina, vytápění je centrální, sociální zařízení jsou společná na patře.

Mapa 2. Lokality v Hradci Králové

Nový Bydžov

Město Nový Bydžov se nachází v západní části Královéhradeckého kraje, přibližně 30 km západně od Hradce Králové. Do správního obvodu města patří 23 obcí. Městem prochází silnice II. třídy č. 327 a č. 324 spojující Nový Bydžov s okolními městy a železniční trať č. 040 vedoucí z Chlumce nad Cidlinou do Trutnova. Napojení na dálnici D 11 je ve vzdálenosti 15 km od města.

Ve městě žilo k 31. 12. 2008 celkem 7 154 obyvatel, z toho 3 636 žen. Z hlediska věkové struktury je skupina obyvatel mladších 15 let zastoupena 15 %, obyvatelé ve věku 15–64 let 70 % a obyvatelé ve věku 65 a více let představují 15 %. Správní obvod města patří v rámci kraje k méně zalidněným oblastem (80 obyv./km²) a k oblastem s průměrným podílem vysokoškolsky vzdělaných osob (6 %).

Nabídka vzdělávacích institucí ve městě zahrnuje předškolní, základní, učňovský, střední i vyšší odborný stupeň. Fungují zde 2 mateřské, 2 základní školy, 1 základní škola praktická, 1 gymnázium, střední odborné učiliště technické a řemeslné, střední a vyšší odborná škola se zaměřením na podnikání a ekonomii a účetnictví.

Ve městě je dostupná komplexní zdravotní péče. Obyvatelům města a okolních obcí jsou k dispozici základní sociální služby pečovatelské, poradenské i preventivní. Důležití poskytovatelé vzhledem k cílové skupině jsou OSV města Nový Bydžov, úřad práce, pečovatelská služba a nízkoprahové centrum pro děti a mládež DoPatra.

Ve městě žijí osoby sociálním vyloučením ohrožené, zpravidla rozptýleně v obecních bytech. Vyšší koncentrace těchto osob je ve třech objektech, nicméně ani jeden z nich nebyl označen za sociálně vyloučenou lokalitu. V případě osob ohrožených sociálním vyloučením se jedná převážně o Romy. Vyšší koncentraci obyvatel romského původu je možné zaznamenat v objektu bývalých garáží ve vlastnictví jiné soukromé osoby, přestavěných na bytové jednotky a v bytovém domě, který je ve společném vlastnictví 6 osob zde žijících. Vybavení bytových jednotek a kvalita bydlení je zde různá. Většinou je k dispozici vlastní sociální zařízení, topí se nejčastěji v kamnech na pevná paliva. Místnosti se vytápí zejména dřevem. Společné prostory bývají někdy neudržované, zastavěné nahromaděnými starými věcmi. Byty jsou většinou udržované. Celkový počet osob ohrožených sociálním vyloučením je zde odhadován na 300 jedinců, většinou se jedná o rodiny s dětmi.

Třebechovice pod Orebem

Město Třebechovice se nachází 12 km východně od Hradce Králové. Do správního obvodu města náleží 7 obcí, město spadá do správního obvodu obce s rozšířenou působností Hradce Králové. Městem prochází silnice I. třídy č. 11 spojující Hradec Králové a Opavu a železniční trať č. 020 z Velkého Oseka přes Hradec Králové do Chocně.

Ve městě žilo k 31. 12. 2008 celkem 5 833 obyvatel, z toho 2 968 žen. Celkový počet obyvatel v posledních deseti letech roste. V rámci Královéhradeckého kraje náleží město Třebechovice a jeho obvod k administrativním jednotkám s průměrným zalidněním (104 obyv./km²) a průměrnou vzdělanostní strukturou. Ani věková struktura obyvatel se nijak výrazně neliší od krajského průměru – skupina obyvatel do 14 let představuje 16 %, obyvatelé 15–64 let jsou zastoupeni 70 % a skupina obyvatel ve věku 65 a více let 14 %.

Ve městě se nachází jedna mateřská škola, základní škola, střední odborné učiliště, střední odborná škola hotelová a gymnázium. Mezi hlavní poskytovatele sociálních služeb patří sociální odbor MÚ a farní charita.

Sociálně vyloučené osoby obývají dům v centru města v blízkosti náměstí. Jedná se o dvoupatrový dům s bytovými jednotkami a dvorem, na kterém stojí stavební buňky. Objekt je

v obecním vlastnictví, je obýván přibližně 20 osobami. Dům je v dobrém stavu, standardně vybaven.

Mapa 3. Lokalita v Třebechovicích

Smiřice

Město Smiřice se nachází v centrální oblasti Královéhradeckého kraje, cca 15 km severně od Hradce Králové. Do správního obvodu města náleží 12 obcí, město samotné spadá do správního obvodu města s rozšířenou působností – Hradce Králové. Městem prochází silnice I. třídy č. 33 spojující města Hradec Králové, Jaroměř a Náchod a železniční trať č. 031 z Pardubic do Jaroměře. Vzhledem k plánované výstavbě dálnice Hradec Králové–Trutnov s návazností do Polska lze v budoucnu předpokládat další navýšení dopravní exponovanosti území.

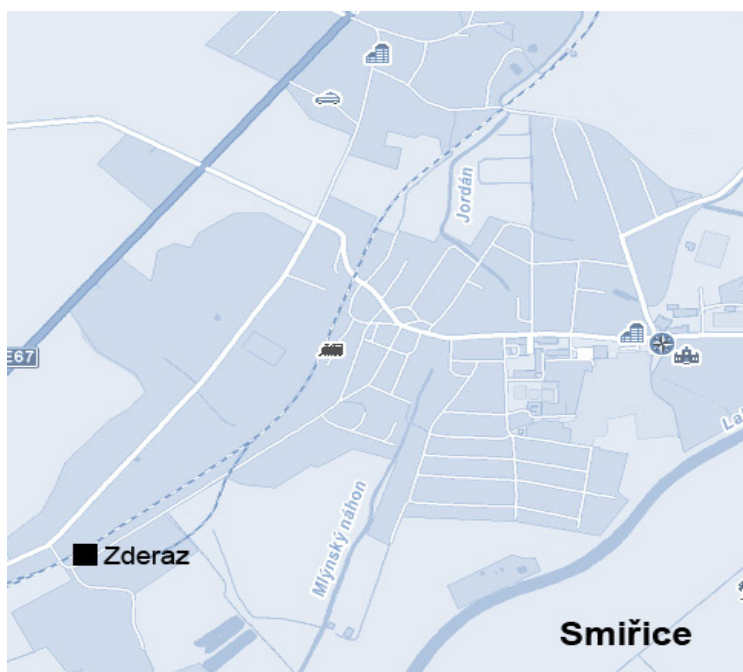
Ve městě žilo k 31. 12. 2008 celkem 3 072 obyvatel (k 10. 4. 2009 to bylo 3 070 obyvatel), z toho 1 606 žen. Celkově počet obyvatel za posledních 10 let ve městě klesá. V rámci Královéhradeckého kraje náleží město Smiřice k administrativním jednotkám s průměrným zalidněním (107 obyv./km²) a průměrnou vzdělanostní strukturou. Ani věková struktura obyvatel se nijak výrazně neliší od krajského průměru – skupina obyvatel do 14 let představuje 15 %, obyvatelé 15–64 let jsou zastoupeni 72 % a skupina obyvatel ve věku 65 a více let 13 %.

Z hlediska vzdělávacích zařízení je ve městě k dispozici mateřská škola, základní škola a střední odborné učiliště potravinářské. Ostatní střední a učňovské školství je dostupné v nedalekém Hradci Králové a Jaroměři.

Obyvatelé města mají možnost využít pečovatelských služeb pro seniory, a to jak terénních tak rezidenčních, které nabízí sdružení Obecný zájem, o.s. Dále je možné využít základního poradenství pro všechny cílové skupiny, které nabízí sociální odbor městského úřadu. Od podzimu 2009 v regionu nově působí terénní sociální pracovníci z hradecké pobočky Romodrom, o.s. Další sociální služby jsou nabízeny v Hradci Králové. Ve městě ordinují dva praktičtí a jeden dětský lékař, z odborných lékařů je k dispozici stomatolog, gynekolog a internista. Nachází se zde též rehabilitační oddělení.

Jako sociálně vyloučená byla popsána lokalita Na Zderazi, která se nachází na konci města a prochází jí železniční trať. Lokalita je díky umístění na konci města v oblasti výrobních areálů prostorově vyloučena. Jedná se o cca 4 dvojdomky po jedné straně silnice a jednu dlouhou přízemní budovu na straně protější. Počet obyvatel je odhadován na 40–50, jedná se o Romy. Podíl osob mladších 15 let je odhadován na více jak polovinu z celkového počtu. Značná část obyvatel této lokality zde nemá trvalé bydliště, osoby zde žijící se často střídají, migrují v rámci kraje po podobných ubytovacích zařízeních. Domy a pozemky této lokality jsou ve vlastnictví soukromé osoby. Tentýž majitel vlastní podobné ubytovací prostory v sousedních Holohlavech a dalších obcích Královéhradeckého kraje. Stav domů je špatný, ze strany vlastníka a pronajímatele ubytovacích jednotek je objekt neudržovaný. Nájem se pohybuje okolo cca 5 000 Kč za ubytovací jednotku. Nájemníci ve většině případů nájem platí, počet soudních vystěhování dlužníků za poslední dobu je minimální.

Mapa 4. Lokalita ve Smiřicích

Holohlavy

Obec Holohlavy leží uprostřed Královéhradeckého kraje, cca 15 km severně od Hradce Králové, náleží do správního obvodu města Smiřice vzdáleného cca 1,5 km. Z hlediska dopravní infrastruktury má obec stejné charakteristiky jako sousední Smiřice (viz výše), nicméně přímo z obce lze využít pouze autobusové hromadné dopravy, vlaková zastávka v obci není.

K datu 31. 12. 2008 žilo v obci 883 obyvatel (k 1. 1. 2010 celkem 893 obyvatel), z toho 426 žen. Počet obyvatel v obci má na rozdíl od ostatních obcí v obvodu Smiřice za posledních 10 let rostoucí tendenci. (Byla zde realizována výstavba nových rodinných domů). Obyvatelům obce je k dispozici mateřská škola a dvě sportovní hřiště. Nejbližší základní škola, sociální služby a zdravotní péče se nacházejí v sousedních Smiřicích, popřípadě Hradci Králové.

Jako sociálně vyloučené lokality byly obyvateli obce, stejně jako obyvateli sousedních Smiřic, označeny domy v Dlouhé ulici na konci obce. Budovy a pozemek dříve patřily státnímu statku, dnes jsou ve vlastnictví téhož majitele jako domy Na Zderazi ve Smiřicích. Jedná se o blok pěti dvoupatrových domů rozdělených do několika bytových jednotek o velikosti 1+1 nebo 2+1. Byty jsou bez sociálního zařízení, někteří nájemníci si vybudovali koupelnu sami, ostatní jsou bez koupelny a sdílí společný suchý záchod na dvorku. Topí se kamny na tuhá paliva, na pozemek je zavedena nová kanalizace, kterou vybudovala obec, nicméně objekt na ni není napojen. V domech žije 82 osob, 14 rodin, z toho cca 2/3 jsou děti do 15 let. Stav domů je velmi špatný (špatná střecha, plesnivé popraskané zdi, vymáčená okna), majitel neinvestuje do oprav objektu.

Mapa 5. Lokalita v Holohlavech

Dohalice

Obec Dohalice leží v centrální části Královéhradeckého kraje v severozápadní části okresu Hradec Králové, vzdálená 15 km od Hradce Králové a 11 km od Hořic. Správní území obce je tvořeno katastrálními územími Dohalice a Horní Dohalice. V blízkosti obce prochází silnice I. třídy č. 35 a železniční trať č. 041 (zastávka Dohalice), obyvatelé obce mohou využít dobrého dopravního spojení hromadnou autobusovou i vlakovou dopravou, obec je spojena přímými dopravními spoji jak s blízkým Hradcem Králové, tak s Hořicemi.

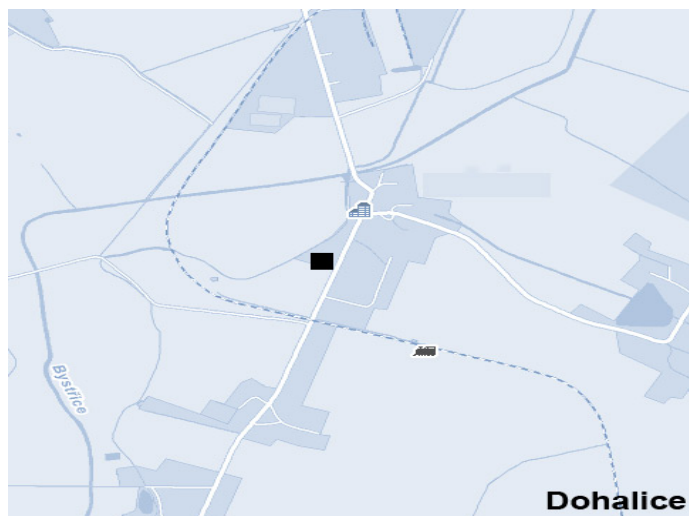
Dle údajů městské a obecní statistiky žilo v obci k 31. 12. 2008 celkem 439 obyvatel (k 31. 12. 2009 to bylo 450 obyvatel), z toho 229 žen, přičemž vývoj počtu obyvatel za posledních 10 let vykazuje mírně stoupající tendenci. Věková skupina obyvatel mladších 15 let je zastoupena 19 %, skupina obyvatel ve věku 15–64 let 71 % a skupina ve věku 65 a více let 10 %. V rámci Královéhradeckého kraje náleží obec Dohalice k oblastem nejvíce zalidněným a k oblastem s nejvyšším podílem vysokoškolsky vzdělaných obyvatel.

Předškolní výchova dětí je zajištěna v mateřských školách v nedalekých Mžanech a Třesovicích. V obci je k dispozici malotřídní základní škola s prvními pěti stupni, škola nabízí pro své žáky jídelnu a tělovýchovné a sportovní zařízení. Střední a učňovské vzdělávání nabízí Hradec Králové, Hořice, Jaroměř a Jičín.

Zdravotní péče je k dispozici denně ve zdravotním středisku ve Mžanech, přímo v obci Dohalice ordinuje lékař dvakrát týdně. Komplexní zdravotní péče je dostupná v Hradci Králové, dětský lékař ordinuje třikrát týdně v Mokrovousech. Sociální péče je obyvatelům poskytována v Hradci Králové, kde jsou také vypláceny peněžité sociální dávky.

Jako sociálně vyloučená lokalita byl v obci identifikován dvoupatrový cihlový dům a přilehlý malý domek v areálu bývalého cukrovaru (dnes je v tomto areálu kovošrot). Přestože je lokalita situována na konci obce, není prostorově vyloučena a navazuje na běžnou zástavbu. Z jedné strany je ohraničena silnicí, na přilehlém pozemku je kovošrot. Obyvatelé jsou Romové. Žije zde cca 50 osob, z toho cca 18 dětí do 15 let. Starší osoby obývají tento objekt více než 20 let. Jedná se o bývalé zaměstnance cukrovaru, původem však nepochází z Dohalic, ale z jiné obce v kraji. Ve větším domě je přibližně 6 obytných místností, každá užší rodina obývá jednu až dvě místnosti. Sociální zařízení je společné, záchod je suchý mimo dům. Dům se vytápí kamny na tuhá paliva. Majitel objektu je jiná soukromá osoba, vedle budov vlastní i přilehlý kovošrot.

Mapa 6. Lokalita v Dohalicích

Ledce

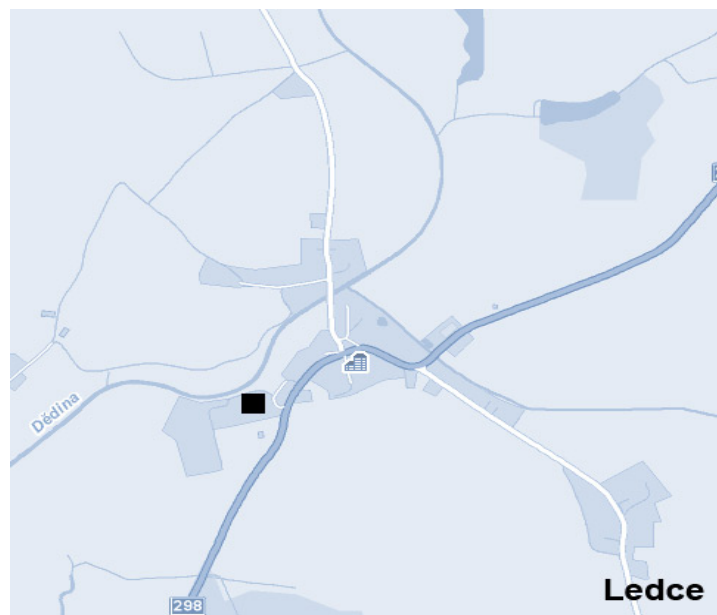
Obec Ledce se nachází v centrální oblasti Královéhradeckého kraje, cca 18 km východně od Hradce Králové. Z hlediska správního členění náleží do obvodu obce s pověřeným obecním úřadem Třebechovice vzdálené 5 km. Obcí Ledce prochází silnice II. třídy č. 298, spojení s okolními městy zajišťují autobusové linky.

K datu 31. 12. 2008 žilo v obci 341 obyvatel, z toho 180 žen. Počet obyvatel v obci má za posledních 10 let rostoucí tendenci. V obci není k dispozici zdravotní péče, vzdělávací zařízení ani sociální služby. Nejbližší mateřská škola a první stupeň ZŠ je v 3 km vzdálené obci Bolehošť. Další vzdělávací instituce, zdravotní péče a sociální služby jsou dostupné v Třebechovicích, resp. v Hradci Králové.

V obci byla identifikována jedna sociálně vyloučená lokalita situovaná na konci obce v areálu bývalého statku. Objekt je obýván odhadem 30–50 osobami, jedná se převážně o romské rodiny. Vlastníkem nemovitosti je jiná soukromá osoba. Do objektu není zaveden plyn, voda zavedena je, ale je odpojena, obyvatelé získávají vodu ze studně. Topí se v kamnech na tuhá paliva, převážně dřevem. Sociální zařízení je společné. Celkový stav domu je špatný, místy chybí okna, zdivo je popraskané, místy plesnivé.

Mapa 7. Lokalita v Ledcích

Dobruška

Město Dobruška se nachází 18 km severně od Rychnova nad Kněžnou. Do jeho správního obvodu coby obce s rozšířenou působností patří 27 obcí. Městem prochází silnice I. třídy spojující Náchod a Rychnov nad Kněžnou a železniční trať č. 028 vedoucí z Dobrušky do Opočna.

K 31. 12. 2008 žilo ve městě 6 939 obyvatel, z toho 3 559 žen, celkový počet obyvatel města v posledních letech klesá. V rámci Královéhradeckého kraje náleží Dobruška k administrativním celkům s podprůměrným zalidněním (66 obyv./km²) a lehce nadprůměrnou vzdělanostní strukturou (7 % vysokoškolsky vzdělaných). Věková struktura koresponduje s krajskými průměry – skupina obyvatel do 14 let představuje 15 %, obyvatelé 15–64 let jsou zastoupeni 70 % a skupina obyvatel ve věku 65 a více let 15 %.

Ve městě je k dispozici jedna mateřská škola, dvě základní školy, jedna základní škola praktická, jedno gymnázium a střední odborná škola. Je zde poskytována komplexní zdravotní péče, z poskytovatelů sociálních služeb vztahujících se ke sledované skupině je nutné uvést OSV městského úřadu, úřad práce, občanské sdružení Přátelé naší školy v Dobrušce zabývající se aktivitami směřujícími k integraci dětí z minoritních skupin, pedagogického asistenta při základní praktické škole, občanské sdružení Lovlo Khosno zabývající se organizací aktivit pro děti a mládež (toto občanské sdružení však údajně není nijak aktivní, funguje jen formálně), volnočasový klub Věšák pro děti a mládež zřizovaný Jednotou Bratrskou, občanskou poradnu Agapé, která sice sídlí v Rychnově nad Kněžnou, ale v Dobrušce pořádá sociálně preventivní akce.

Sociálně vyloučená lokalita se nachází v městské části Pulice v areálu bývalé cihelny, která je nyní ve vlastnictví jiné soukromé osoby. Prostorově je lokalita zcela odloučena, od města je vzdálena odhadem 4 km, spojení s městem je zajištěno vlakovou dopravou (v místě cihelny je zastávka, nicméně v současnosti se uvažuje o jejím zrušení). Jedná se celkem o 5 domů – 4 patrové vily a jeden přízemní objekt. Trvale je zde hlášeno 30 osob, všichni Romové. V současné době zde žije 20 lidí, ostatní byli vystěhováni – majitel objektu nejspíš zamýšlí v budoucnu objekt využít k jiným než ubytovacím účelům. Lokalita vznikla postupným sestěhováním dřívějších pracovníků cihelny. Stav domů je velice špatný, okna jsou rozbitá, zakrytá igelity, domy mají poškozené nebo rozebrané střechy a popraskanou omítku. V domech je 12 bytů, od 1+0 až po 3+1, byty odpovídají 3. a 4. kategorii. V některých bytech chybí sociální zařízení, topí se v kamnech na tuhá paliva. Elektřina je do objektů zavedena, její dodávky jsou však někdy přerušeny z důvodu neplacení záloh.

Mapa 8. Lokalita Dobruška

České Meziříčí

Obec se nachází 10 km západně od Dobrušky a 5 km od Opočna. Z obce lze využít autobusových linek do Opočna, Dobrušky, Jaroměře a Hradce Králové. K 31. 12. 2008 žilo v obci 1 770 obyvatel, z toho 911 žen. V obci je jedna mateřská škola a jedna základní škola, ordinuje zde praktický lékař, lékař pro děti a dorost a stomatolog. Sociální péče je obyvatelům poskytována v Dobrušce, kde jsou také vypláceny peněžité sociální dávky.

Sociálně vyloučená lokalita se nachází na konci obce u silnice směrem na Opočno. Lokalita je částečně prostorově vyloučená, nejbližší sociálně nevyločení obyvatelé bydlí ve vzdálenosti cca 400 metrů od lokality. Základní občanská vybavenost je dostupná v centru obce vzdáleném cca 10 min chůze. Konkrétně se jedná o třípodlažní bytový dům, který dříve sloužil jako administrativní budova ředitelství cukrovaru. Ten před cca 15 lety dům odprodal romské rodině, která zde žila. V současnosti je dům ve vlastnictví této rodiny. Celkem je v objektu hlášeno 72 osob, skutečný počet však díky častým dlouhodobým návštěvám dosahuje odhadem 90 osob. Stav objektu je neudržovaný, dům je místy bez oken, omítka je popraskaná, v okolí budovy se hromadí odpadky. V domě je celkem 9 bytových jednotek odpovídajících 3. kategorii, velikost bytů je různá, od 1+0 až po 3+1. Některé byty jsou vybaveny vlastním sociálním zařízením, některé sociální zařízení sdílí. Topí se v kamnech na tuhá paliva, na nich se také většinou ohřívá voda. Elektřina je zavedena.

Mapa 9. Lokalita v Českém Meziříčí

Olešnice v Orlických Horách

Obec se nachází 15 km od Nového Města nad Metují a 17 km severovýchodně od města Dobrušky, do jehož správního obvodu náleží. Do obce vede silnice II. třídy č. 310 ze Žamberka a č. 285 z Jaroměře. Autobusové spojení z obce je zajištěno přímými linkami směrem Nové Město n. M. V obci žilo k 31. 12. 2008 celkem 469 obyvatel, z toho 233 žen. V obci je mateřská a základní škola, další vzdělávací stupně jsou nejbližší dostupné v Novém městě, Opočně a Dobrušce. Základní zdravotní péče je poskytována v místním zdravotním středisku, ordinuje zde několikrát týdně praktický lékař, stomatolog, gynekolog a dětský lékař.

Sociálně vyloučená lokalita se nachází uprostřed obce v obecním bytovém domě. Žije zde odhadem 45 osob, z toho polovina na úrovni sociálního vyloučení. Podíl Romů na sociálně vyloučených zde představuje pouze 10 %, dále zde žijí cizinci a lidé z majoritní společnosti s nízkým sociálním statutem. Dům je celkově v dobrém stavu, proběhla zde rekonstrukce a byty odpovídají 1. kategorii. Lokalita vznikla postupným sestěhováním rodin s nízkým sociálním statutem, které využily možnosti bydlení v obecních bytech. Obec tyto byty nabízí přednostně rodinám s dětmi, nicméně mezi nájemníky patří i lidé v důchodovém věku.

Mapa 10. Lokalita v Olešnici v Orlických Horách

Králova Lhota

Obec Králova Lhota se nachází 13 km západně od města Dobrušky a 9 km od Opočna, do jehož správního obvodu náleží. Obcí prochází silnice II. třídy č. 308 vedoucí z Hradce Králové do Nového Města n. M. Z obce lze využít autobusové hromadné dopravy do Dobrušky, Nového Města n. M., Opočna a Hradce Králové. K datu 31. 12. 2008 žilo v obci 215 obyvatel, z toho 108 žen. Nejbližší základní a mateřská škola je ve 4 km vzdálené obci Jasenná a v Českém Meziříčí. Sociální služby a zdravotní péče jsou dostupné nejbližší v Meziříčí a Opočně, popřípadě v Dobrušce.

Sociálně vyloučená lokalita se nachází uprostřed obce, jedná se o malý částečně roubený dům. V domě žije vícegenerační romská rodina, odhadem 30 osob, z toho 20 dětí, trvale hlášených je zde 14 osob. Dům je ve vlastnictví otce rodiny, lokalita vznikla postupným sestěhováním sourozenců a jejich rodin. Objekt je celkově ve velmi špatném technickém stavu, obyvatelé užívají 2 pokoje, kuchyň a prostory částečně upraveného hospodářského stavení. Od roku 2009 zde probíhá rekonstrukce – výstavba sociálního zařízení, rozšíření obytné plochy.

Mapa 11. Lokalita v Králově Lhotě

Jaroměř

Město Jaroměř se nachází v centrálních částech Královéhradeckého kraje, ve vzdálenosti 23 km od Hradce Králové a 22 km od Náchoda. Do správního obvodu města, jakožto obce s rozšířenou působností, spadá 15 obcí. Město je důležitým silničním i železničním uzlem – prochází zde silnice I. třídy č. 33 spojující Hradec Králové a Náchod, silnice I. třídy č. 37 vedoucí do Trutnova, a dále železniční trať č. 030 Jaroměř–Liberec, trať č. 031 Pardubice–Jaroměř a trať č. 032 Jaroměř–Trutnov. Vzhledem k plánované výstavbě dálnice Hradec Králové–Trutnov ve směru do Polska lze v budoucnu předpokládat další navýšení dopravní exponovanosti území.

Ve městě žilo k 31. 12. 2008 celkem 12 812 obyvatel, z toho 6 563 žen. Celkový počet obyvatel města měl v letech 2000–2004 klesající tendenci, poté následoval mírný vzrůst. Věková skupina obyvatel mladších 15 let je zastoupena 16 %, věková skupina 15–64 let představuje 70 % a obyvatelé ve věku 65 a více let 14 % z celkového počtu. V rámci kraje patří město a jeho okolí k oblastem s průměrnou hustotou obyvatel (139 obyv./km²), z hlediska vzdělanostní struktury patří 6 % vysokoškolsky vzdělaných obyvatel také k průměru.

Ve městě je mateřská škola, tři základní školy, dvě základní praktické školy, střední odborné učiliště, gymnázium a střední odborná škola. Obyvatelům je k dispozici kompletní zdravotní péče a sociální služby. Mezi hlavní poskytovatele vzhledem k cílové skupině patří odbor sociálních věcí města Jaroměř, úřad práce, pečovatelská služba Jaroměř, Soužití realizující služby sociální prevence, o.s., a provozující nízkoprahový klub Smajlík, Milíčův dům – diakonie ČCE poskytující dvě nízkoprahová zařízení pro děti a mládež.

Sociálně vyloučené lokality byly identifikovány v Josefově, dále pak v Jaroměři dům v Královédvorské ulici, domy v Husově ulici, v ulici Na Kameni a Na Špici.

Josefov je specifická městská část Jaroměře, která je problematikou sociálního vyloučení dotčena nejvíce. Objekty s osobami ohroženými sociálním vyloučením se zde nacházejí především v ulici Lidická a Okružní. Lidé ohrožení sociálním vyloučením žijí ve větších počtech ale i v ostatních částech Josefova. Sociálně vyloučení obyvatel, jejichž počet je odhadován na 500–1 000, zde obývají bytové domy, většinou v obecním vlastnictví.

V případě Královédvorské ulice v Jaroměři se jedná o jeden velký bytový dům, jehož majitelem je jiná soukromá osoba. V sociálním vyloučení zde, stejně jako v případě Josefova, žijí Romové, jejich počet je odhadován na cca 50 osob.⁷ Pavlačové domy v Husově ulici, které jsou komerční ubytovnou, jsou obývané cca 40 osobami, opět se jedná o Romy, převážně rodiny s dětmi. Podobná je i situace v případě lokality Na Kameni. Lokalita

---

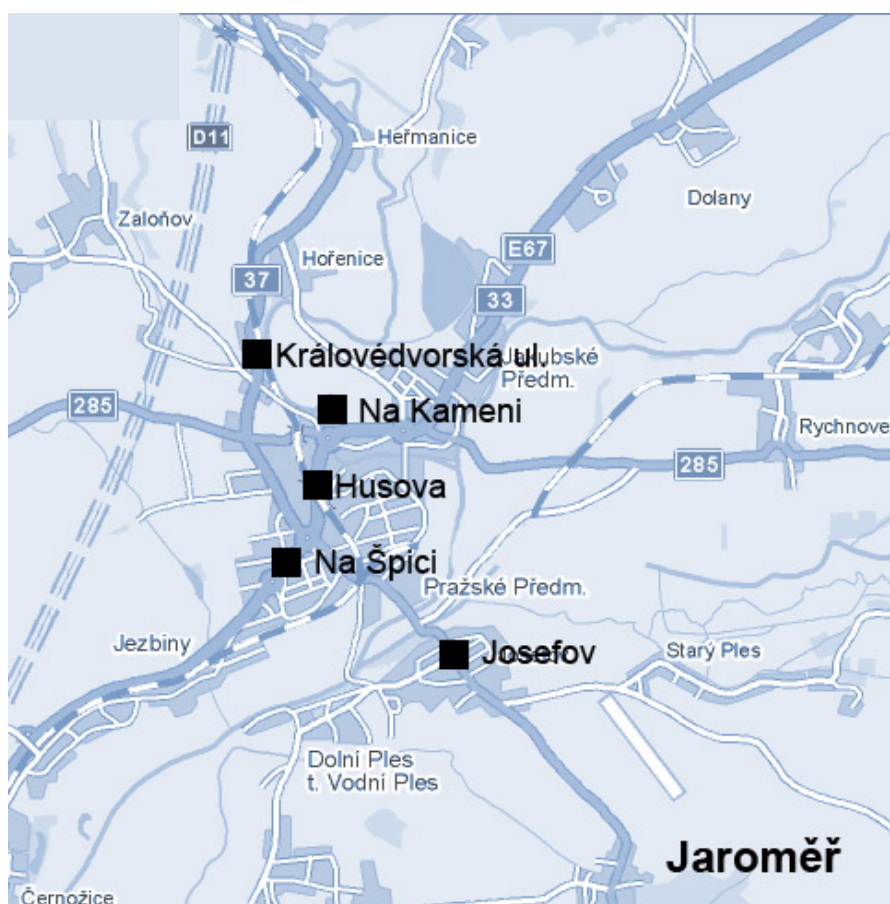
⁷ Jeden z recenzentů tento odhad považoval za výrazně podhodnocený. Je tedy možné, že počet Romů v této lokalitě bude výrazně vyšší.

Na Špici je v porovnání s ostatními uvedenými v lepším stavu, byty jsou relativně udržované. Setkali jsme se též s názorem, že se v žádném případě o sociálně vyloučenou lokalitu nejedná.

V domech obývaných sociálně vyloučenými osobami v Josefově i Jaroměři se většinou topí v kamnech na tuhá paliva, výjimečně se topí přímotopy nebo akumulacími kamny. Voda je zavedena do všech objektů, elektřina také. Celkový počet osob žijících v sociálním vyloučení je v Jaroměři odborníky na problematiku sociálních věcí odhadován na 2 000⁸, což by představovalo 15 % z celkového počtu obyvatel.

Mapa 12. Lokality v Jaroměři

Kostelec nad Orlicí

Město se nachází v jižní části Královéhradeckého kraje, 30 km východně od Hradce Králové. Do správního obvodu města, jakožto obce s rozšířenou působností, spadá 22 obcí. Městem prochází silnice první třídy č. 11 spojující Hradec Králové a Ostravu, a železniční trať č. 021 Týniště nad Orlicí–Borohrádek.

⁸ Odhadovaný celkový počet obyvatel žijících v sociálním vyloučení považujeme za nadhodnocený. S podobným názorem jsme se setkali i v připomínkovém řízení, nicméně tuto informaci jsme v textu uvedli, jelikož jsme jej získali od pracovnice sociálního odboru.

Ve městě žilo k 31. 12. 2008 celkem 6 251 obyvatel, z toho 3 211 žen. V porovnání s posledními osmi lety lze pozorovat v počtu obyvatel mírný nárůst. Z hlediska věkové struktury se obyvatelstvo města nijak neliší od krajského průměru, skupina obyvatel mladších 15 let je zastoupena 15 %, obyvatelé ve věku 15–64 let představují 69 % z celkového počtu obyvatel a věkovou skupinu 65 a více let tvoří 16 % obyvatel. Z hlediska hustoty obyvatel vykazuje Kostecko vzhledem ke krajským údajům průměrné hodnoty (100–150 obyv./km²), z hlediska vzdělanostního také.

Obyvatelům města a okolních obcí jsou k dispozici základní druhy občanského vybavení. Ve městě jsou dvě mateřské a dvě základní školy s vyšším stupněm a jedna s nižším stupněm, základní škola praktická, střední odborné učiliště, dvě střední odborné a jedna vyšší odborná škola. Z hlediska zdravotní péče jsou k dispozici 3 praktičtí lékaři pro dospělé, 3 lékaři pro děti a dorost, internista, diabetolog, 2 gynekologové a 4 stomatologové.

Ve městě jsou k dispozici základní poradenské, pečovatelské služby a služby sociální prevence. Mezi nejvýznamnější poskytovatele patří odbor sociálních věcí Městského úřadu, pečovatelská služba Kostelec n. O. poskytující terénní i ambulantní pečovatelské služby a Zdravotní domácí péče Kostelec n. O. poskytující zdravotní službu v terénu. Dále zde poskytuje služby soukromě podnikající psycholog.

Ve městě se podle dotázaných odborníků na sociální problematiku v současnosti nevyskytuje žádná lokalita, kterou by bylo možné označit za sociálně vyloučenou. Analýza sociálně vyloučených romských lokalit v ČR z roku 2006 ještě zmiňuje kosteleckou lokalitu Kasárna, nicméně během následujících let byl objekt rekonstruován, jeho obyvatelé rozmístěni po městě a okolí, a jejich situace částečně zlepšena. Zrekonstruovaný objekt aktuálně sice slouží k ubytování nízkopříjmových občanů, je však monitorován pracovníky sociálního odboru a za sociálně vyloučenou lokalitu ho označit již nelze.

Další lokalitou, která byla označena za problémovou, avšak nikoliv za sociálně vyloučenou, je lokalita Na Skále. Jedná se o 4 rodinné domky, které jsou situované ve vilové čtvrti asi 1 km od centra města. Do domků se nastěhovaly romské rodiny, podle údajů MÚ je zde hlášeno 25 osob, skutečný počet je však vyšší. Jeden z domků údajně zakoupilo pro dvě romské rodiny v roce 2003/2004 město Rychnov nad Kněžnou poté, co rodiny ztratily dosavadní bydlení následkem požáru. Poté, co se do lokality Na Skále nastěhovaly romské rodiny, začínají se množit stížnosti od ostatních obyvatel, především kvůli krádežím a bezprizornímu potulování dětí. Do lokality dochází terénní pracovnice a s rodinami spolupracuje.

Vedle těchto dvou rizikových lokalit, identifikovali oslovení odborníci tři sociálně vyloučené lokality, které spadají do působnosti MÚ v Kostelci. Jsou jimi objekty v obcích Čičová a Doudleby nad Orlicí.

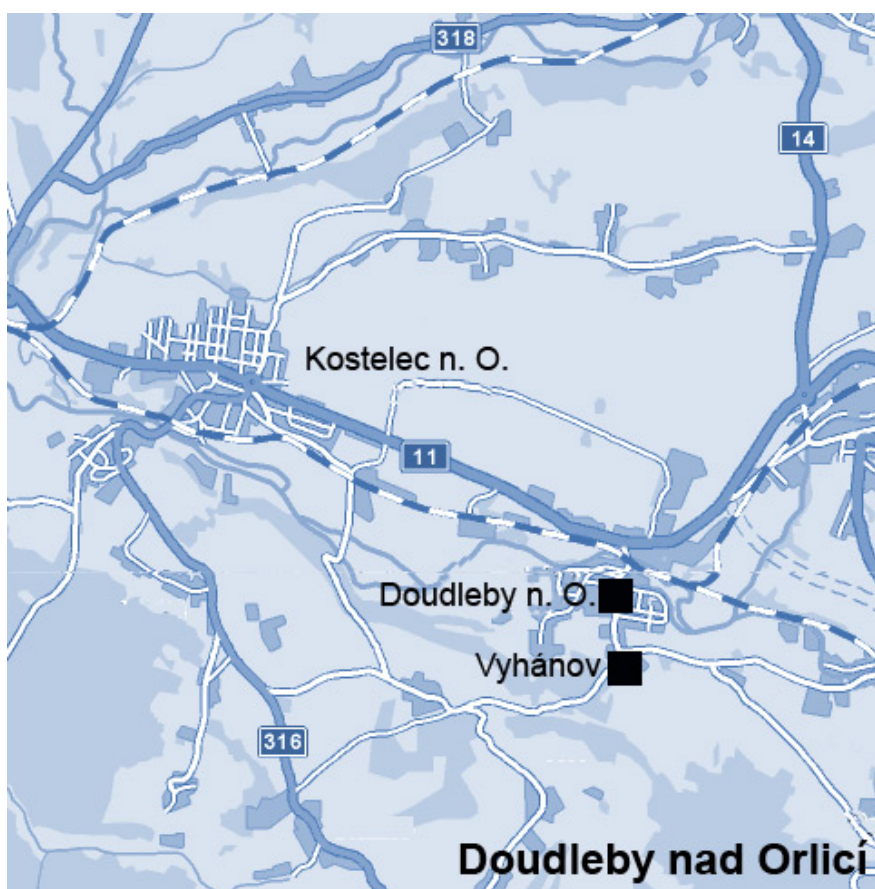

Doudleby nad Orlicí

Obec se nachází 5 km východně od Kostelce n. O. Obcí prochází železniční trať č. 021 Týniště n. O.–Letohrad, z obce lze též využít autobusového spojení do blízkého Kostelce, Vamberka a Rychnova n. Kněžnou. K 31. 12. 2008 žilo v obci 1 900 obyvatel, z toho 965 žen. V obci je jedna mateřská škola a jedna základní škola nabízející nižší i vyšší vzdělávací stupeň, ordinuje zde praktický lékař, lékař pro děti a dorost a stomatolog.

Za sociálně vyloučenou lokalitu byl označen pavlačový dům v obecním vlastnictví obývaný cca 37 osobami romského i neromského původu. Objekt se nachází v centru města, je zavedena voda, některé rodiny mají elektrický bojler, topí se v kamnech na tuhá paliva, sociální zařízení jsou pro obyvatele společná na chodbě domu. Do nedávné doby byla pro tuto lokalitu charakteristická vysoká míra kriminality, objevily se zde případy narkomanie a prostituce, v současnosti jsou řešeny kurátory pro mládež. Další objekt obývaný sociálně vyloučenými se nachází na okraji města ve čtvrti Vyhánov, jedná se o malý domek obývaný cca 7 osobami romského původu.

Mapa 13. Lokalita v Doudlebech nad Orlicí

Čermná nad Orlicí - Čičová

Čičová je část obce Čermná nad Orlicí ležící cca 9 km jižně od Kostelce. Od obce Čermná nad Orlicí je vzdálena cca 3 km. V této části obce je autobusová zastávka, ze které je možné využít autobusových spojů směrem do Kostelce, Holic a Chocně. Vlaková zastávka je ve vzdálenosti cca 2 km, jedná se o vlakovou zastávku na trati č. 020 vedoucí z Velkého Oseku přes Hradec Králové a Týniště n. O. do Chocně. Obec Čermná měla k 31. 12. 2008 celkem 1 033 obyvatel, z toho 504 žen. V obci je obyvatelům k dispozici mateřská škola a první stupeň základní školy, zdravotní péči zajišťuje dojíždějící praktický lékař.

Sociálně vyloučená lokalita v obci se nachází v objektu bývalého hostince. Dům je obýván vzájemně příbuznými romskými rodinami, část rodiny pochází z nedaleké Chocně, rozšířená rodina pak z Chánova. Objekt bývalého hostince údajně část rodiny zdělila po babičce. Odhadovaný počet je přibližně 30 osob, z toho cca 15 dětí, dvě děti byly odebrány a jsou v pěstounské péči. Bydlení nesplňuje základní hygienické předpisy, elektřina je z důvodů neplacení záloh odpojena. Topí se dřevem v kamnech na tuhá paliva, voda je do objektu zavedena. Koupelna zde není, obyvatelům byl na její zbudování poskytnut příspěvek, nicméně jej k tomuto účelu nevyužili. Na dvoře domu se nacházejí karoserie rozebraných aut.

Mapa 14. Lokalita v Čičové

Náchod

Město Náchod se nachází ve východní části Královéhradeckého kraje, přibližně 40 km severovýchodně od Hradce Králové. Do správního obvodu města náleží 36 obcí. Městem prochází silnice I. třídy č. 14 spojující Českou Třebovou a Trutnov, silnice č. 33 vedoucí z Hradce Králové a železniční trať č. 033 spojující Náchod a Strakoč.

Ve městě žilo k 31. 12. 2008 celkem 20 842 obyvatel, z toho 10 889 žen, celkový počet obyvatel vykazuje v posledních letech klesající tendenci. Věková skupina obyvatel mladších 15 let je zastoupena 14 %, obyvatelé ve věku 15–64 let mají 70% podíl na celkovém počtu a skupina ve věku 65 a více let je tvořena 17 % obyvatel. V rámci celého kraje patří Náchodsko k oblastem s největší hustotou obyvatel (až 300 obyv./km²). Z hlediska vzdělanostního patří k oblastem lehce nadprůměrným (8 % vysokoškolsky vzdělaných obyvatel).

Ve městě je zajištěno předškolní, základní, učňovské, střední i vyšší odborné vzdělávání. Působí zde 7 mateřských škol, 3 úplné základní školy nabízející všech devět tříd, 3 neúplné základní školy nabízející vzdělání maximálně do páté třídy, jedna praktická základní škola, gymnázium, obchodní akademie, střední a vyšší odborná škola stavební, evangelická akademie a soukromá střední podnikatelská škola.

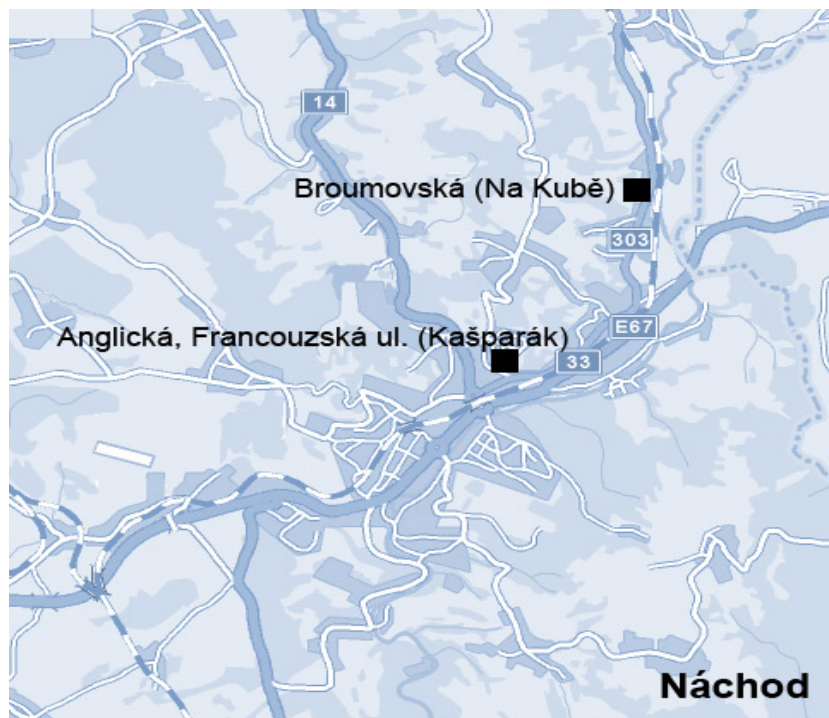
Ve městě je k dispozici kompletní zdravotní péče. Obyvatelé mohou využít nabídky sociálních služeb zahrnující poradenství, terénní i ambulantní pečovatelské služby a služby sociální intervence. Mezi hlavní poskytovatele vzhledem ke sledované skupině patří OSV města Náchod, úřad práce, romské komunitní centrum, Kompas – středisko výchovné péče organizující sociálně výchovné programy pro děti a mládež, domov pro matky s dětmi, nízkoprahové centrum pro děti a mládež Archa, speciálně pedagogické centrum, občanské poradenské středisko a pedagogicko-psychologická poradna.

Ve městě byly popsány čtyři sociálně vyloučené lokality – Broumovská ulice, jinak také Na Kubě, dům v Anglické ulici, domy v Ruské ulici – tzv. Kašparák a lokalita Šafránice, která je však v současné době z důvodu stěhování dosavadních obyvatel lokalitou zanikající.

Činžovní dům v Anglické ulici je v majetku města, obývá ho cca 50 osob, jedná se o Romy. Dům je od centra města vzdálen odhadem 1 km. Dva ze sedmi bytů jsou byty první kategorie, zbývající odpovídají čtvrté kategorii. Lokalita v Ruské ulici, tzv. Kašparák, je od městského centra vzdálena také asi 1 km. Jedná se o čtyři činžovní domy v obecním vlastnictví. Žije zde odhadem 180 sociálně slabých osob, převážně Romů. Lokalita v Broumovské ulici, tzv. Kuba, je od městského centra vzdálená 3–4 km, je situována u silnice směrem na Broumov. Autobusová doprava do centra je zajištěna přibližně každých 15 minut. Jedná se o bývalou ubytovnu, jednopatrovou budovu s ubytovacími jednotkami a společným sociálním zařízením. Objekt je obýván přibližně 80 osobami převážně romského původu. Je prostorově separován, odborníky na sociální problematiku jednoznačně označován z hlediska úrovně bydlení za nejhorší ve městě a stejně tuto lokalitu a její obyvatele hodnotí i ostatní osoby ohrožené nebo žijící v sociálním vyloučení v jiných částech města. Většina bytových jednotek ve zmíněných třech lokalitách, až na několik málo výjimek, odpovídá třetí a čtvrté bytové kategorii, do objektů je zavedena voda. Poslední identifikovanou lokalitou je tzv. Šafránice. V současnosti tato lokalita z hlediska koncentrace sociálně vyloučených osob zaniká. Jedná se o tři činžovní domy vzdálené cca 1 km od centra města, které jsou však postupně odkupovány soukromou osobou a rekonstruovány za účelem prodeje. Dosavadní nájemníci – sociálně

vyloučení Romové jsou postupně vystěhováváni do náhradního bydlení v lokalitách v Broumovské a Ruské ulici.

Mapa 15. Lokality v Náchodě

Meziměstí

Město Meziměstí se nachází v severovýchodní části Královéhradeckého kraje, cca 8 km od města Broumova a 30 km severně od Náchoda. Z hlediska administrativního členění náleží město do správního obvodu Broumova coby obce s rozšířenou působností. Městem prochází silnice II. třídy č. 302 vedoucí z Meziměstí do Broumova a dále do Polska a železniční trať č. 026 spojující Broumov a Týniště nad Orlicí.

Ve městě žilo k 31. 12. 2008 celkem 2 718 obyvatel, z toho 1 355 žen. Celkový počet obyvatel města v posledních deseti letech klesá. Skupina obyvatel mladších 15 let je zastoupena 13 %, věková kategorie 15–64 let 72 % a osoby ve věku 65 a více let 15 %. V porovnání s ostatními sledovanými oblastmi se v rámci kraje jedná o území s podprůměrnou hustotou obyvatel (80 obyv./km²), z hlediska vzdělanostní struktury se jedná o oblast podprůměrnou s celkem 5% podílem vysokoškolsky vzdělaných obyvatel.

Ve městě jsou dvě mateřské a jedna základní škola, zdravotní péči zajišťují dva praktičtí lékaři, stomatolog, gynekolog a dětský lékař. Ze sociálních služeb je ve městě k dispozici pečovatelská služba.

Sociálně vyloučená lokalita byla identifikována v ulici Alpská víska, na konci obce, nejbližší sociálně nevyloučení obyvatelé žijí v těsném sousedství. Základní občanská vybavenost je dostupná v centru města vzdáleném cca 20 minut chůze. Lokalita v Alpské vísce je dvoupodlažní zděný dům ve vlastnictví města, v současné době je obývaný přibližně 25 osobami. Lokalita vznikla sestěhováním neplatičů nájemného z centra města. Sociální zařízení je společné na chodbě, topí se kamny na tuhá paliva. Obyvatelé jsou Romové i neromové, jedná se převážně o rodiny.

Mapa 16. Lokalita v Meziměstí

Rychnov nad Kněžnou

Město Rychnov nad Kněžnou se nachází v jihovýchodní části kraje, cca 40 km od krajského města. Do jeho správního obvodu náleží 32 obcí. Městem prochází silnice I. třídy číslo 14 spojující Náchod s Českou Třebovou a železniční trať číslo 022 vedoucí z Častolovic do Solnice.

Ve městě žilo k 31. 12. 2008 celkem 11 499 obyvatel, z toho 6 096 žen. Za posledních deset let vykazuje celkový počet obyvatel města lehce klesající tendenci. Věková struktura obyvatel se výrazně neliší od ostatních regionů v kraji, skupina obyvatel mladší 15 let je zastoupena 15 %, skupina ve věku 15–64 let 71,5 % a skupina ve věku 65 a více let 13,5 %. Vzhledem k ostatním regionům v kraji patří Rychnovsko k oblastem s lehce podprůměrnou hustotou obyvatel (cca 80 obyv./km²), z hlediska vzdělanostního je lehce nad průměrem.

Nabídka vzdělávání zahrnuje předškolní, základní včetně praktické školy, učňovský, střední a vyšší odborný stupeň. Ve městě je k dispozici 5 mateřských škol, 4 základní školy, z nichž na

třech probíhá výuka vyššího stupně (1.–9. třída), gymnázium, učiliště, střední odborná a vyšší odborná škola.

Ve městě je k dispozici kompletní zdravotní péče a nabídka sociálních služeb zahrnující poradenské, pečovatelské i sociálně preventivní služby. Mezi nejvýznamnější poskytovatele vzhledem k cílové skupině osob sociálně vyloučených nebo sociálním vyloučením ohrožených patří odbor sociálních věcí městského úřadu, Sociální služby města Rychnov n. Kněžnou, o.p.s., poskytující pečovatelské služby a denní stacionář, farní charita, Emauzy – poskytují azylové bydlení a denní centrum. Dalšími organizacemi poskytujícími sociální služby je OD5K10, o.s., provozující nízkoprahové centrum, Orion, o.s., poskytující sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, občanská poradna Agapé poskytující sociální poradenství zejména v oblasti orientace v sociálních systémech, při uplatňování práv občanů nebo při oddlužování a Romodrom, o.s., který realizuje terénní sociální programy.

Ve městě byly popsány 3 sociálně vyloučené lokality: Pelcovo nábřeží č. 455 a 521, dům v Tylově ulici č. 369 a ubytovna v Jiráskově ulici.

V případě první zmíněné lokality se jedná o dva dvoupatrové obecní domy sdílející společný dvůr. Domy jsou relativně udržované, topí se kamny na tuhá paliva, v některých jednotkách akumulacími kamny, sociální zařízení jsou společná na chodbách jednotlivých domů, část standardní výbavy v domech chybí. V jednom domě je 16 a ve druhém 6 bytových jednotek třetí kategorie, dům je součástí běžné zástavby, situován cca 10 minut chůze od centra. V domech žije 80–100 lidí, z toho přibližně 40 dětí do 15 let, většinou Romové. Objekt původně fungoval jako ubytovna pro zaměstnance místního textilního závodu, v současnosti je obýván jak „starousedlíky“, tak rodinami, které sem byly sestěhovány z jiných lokalit (buď z důvodu špatných bytových podmínek, nebo neplacení nájemného). Tato lokalita byla oslovenými odborníky na sociální problematiku identifikována z hlediska kvality bydlení i problémovosti obyvatel jako nejhorší.

Dvoupatrový nájemní dům v Tylově ulici se nachází v centru města nedaleko náměstí. Je součástí běžné zástavby, sousedí s dalšími bytovými domy. Vlastníkem domu je soukromá osoba. Majitel do oprav objektu neinvestuje, největším problémem je špatná elektroinstalace, společné prostory jsou špinavé, na zdech plíseň, stav jednotlivých bytů je různý. Každý byt má vlastní sociální zařízení, topí se kamny na tuhá paliva, v některých bytech akumulacími kamny. Současní obyvatelé, jedná se odhadem o 40 Romů, se do domu nastěhovali před cca dvěma lety z Kostelce nad Orlicí, kde své dosavadní bydlení museli opustit kvůli končící nájemní smlouvě.

V případě ubytovny v Jiráskově ulici se jedná o objekt bývalých kasáren, který je v současnosti provozován jako soukromá ubytovna. Ubytovna byla původně zřízena pro zaměstnance firmy Škoda Kvasiny. Z důvodu nedávného omezení výroby však došlo ke změně skladby ubytovaných osob. Ubytovna je nyní obývána jak zaměstnanci zmíněné firmy, tak nezaměstnanými osobami pracujícími načerno, osobami z azylového domu, seniory a

nesvéprávnými osobami. Z hlediska etnického či národnostního zde žijí Češi, ukrajinští a polští dělníci a Romové. Ne všichni obyvatelé žijí v sociálním vyloučení, podle odhadů zde takových bydlí cca jedna třetina. Služeb sociálního odboru a terénní pracovnice občanské společnosti Romodrom využívá v současné době cca 15 klientů z tohoto objektu. Lokalita, kde se ubytovna nachází, je na okraji města v blízkosti areálu nemocnice a provozoven drobných živnostníků. Celková kapacita ubytovny je 190 lůžek, většina pokojů je 2–4lůžková, sociální zařízení jsou společná na chodbě, společné jsou i kuchyně vybavené sporákem a základními kuchyňskými potřebami.

Mapa 17. Lokality v Rychnově nad Kněžnou

Slatina nad Zdobnicí

Obec se nachází cca 12 km východně od Rychnova nad Kněžnou a 10 km od Žamberka. Obyvatelé obce mohou využít dobrého autobusového a vlakového spojení s okolními městy. Obec měla k 31. 12. 2008 celkem 821 obyvatel, z toho 421 žen. Obyvatelům je v obci k dispozici jedna mateřská a základní škola, střední a učňovský stupeň je dostupný v nedalekém Rychnově nad Kněžnou. V obci ordinuje praktický lékař, stomatolog a dětský lékař, sociální služby jsou dostupné v okolních městech.

V obci byla identifikována jedna sociálně vyloučená lokalita. Jedná se o dvoupodlažní cihlový dům situovaný na samotě vedle řeky, základní občanská vybavenost je vzdálena cca 2–3 km. Dům, který byl zkolaudován pouze na jednu bytovou jednotku, je v současnosti obýván 4 rodinami s dětmi. Objekt je v soukromém vlastnictví a současní obyvatelé se do něj nastěhovali v roce 2008 z Kostelce nad Orlicí, kde jim končila nájemní smlouva v obecních bytech. Majitel vybírá za každou nájemní smlouvu 5 000 Kč. V místnostech se topí kamny na tuhá paliva, do domu je zavedena voda a elektřina, nájemníci sdílí jednu koupelnu a WC. Celkově je dům pro takový počet obyvatel nevyhovující, byl vybudován pouze pro účely bydlení jedné rodiny. Obyvatelé domu jsou Romové, v současnosti zde žijí převážně ženy s dětmi (hlášeno je 10 dětí, 3 z nich v předškolním věku), někteří z mužů jsou ve výkonu trestu. Celkově se k trvalému pobytu z obyvatel této lokality přihlásilo 15 osob, nicméně skutečný počet bude zřejmě vyšší a proměnlivý.

Mapa 18. Lokalita ve Slatině nad Zdobnicí

Trutnov

Město Trutnov se nachází v severní části Královéhradeckého kraje. Do jeho správního obvodu, coby obce s rozšířenou působností, náleží 31 obcí. Městem prochází silnice I. třídy č. 16 a č. 14 a železniční tratě spojující Trutnov s Jaroměří, Teplicemi nad Metují, Svobodou nad Úpou a Žacléřem.

Ve městě žilo k 31. 12. 2008 celkem 31 039 obyvatel, z toho 16 033 žen. Celkový počet obyvatel ve městě od roku 1994 klesá, v posledním roce mírně vzrostl. Věková skupina obyvatel mladších 15 let je zastoupena 14 %, věková skupina 15–64 let představuje 72 % a obyvatelé ve věku 65 a více let 14 % z celkového počtu. V rámci kraje patří město a jeho okolí k oblastem s průměrnou hustotou obyvatel (124 obyvk/km²).

Nabídka vzdělávacích institucí ve městě zahrnuje předškolní, základní, učňovský, střední i vyšší odborný stupeň. Dostupná je komplexní zdravotní péče. Nejvýznamnější poskytovatelé sociálních služeb vzhledem k cílové skupině jsou OSV města Trutnov, úřad práce, Most k životu, o.p.s., poskytující rekvalifikační služby a azylový dům pro matky s dětmi.

Ve městě nebyla oslovenými experty v oblasti sociálních věcí identifikována žádná sociálně vyloučená lokalita, pouze byly označeny některé domy, kde je vyšší koncentrace osob ohrožených sociálním vyloučením. Jedná se o domy v Horním starém městě v ulici Zvonková, domy ve Voletinské a Benešově ulici a na Lípovém náměstí na Poříčí.

Vysoké Veselí

Město Vysoké Veselí leží v západní části kraje cca 18 km jižně od Jičína, do jehož správního obvodu, jakožto obce s rozšířenou působností, náleží. Město se nachází mimo hlavní dopravní komunikace, obyvatelé mají možnost využít autobusové hromadné dopravy do Jičína a okolních obcí.

K 31. 12. 2008 žilo ve městě 917 obyvatel, z toho 455 žen, celkově počet obyvatel ve městě v posledních dvou letech roste. Skupina obyvatel mladších 15 let je zastoupena 18 %, věková kategorie 15–64 let 70 % a osoby ve věku 65 a více let 12 %. V porovnání s krajským průměrem se věková struktura obyvatel města vyznačuje početnějším zastoupením skupiny osob mladších 15 let a naopak méně početnou skupinou osob ve věku 65 a více let. V porovnání s ostatními sledovanými oblastmi se v rámci kraje jedná o území s podprůměrnou hustotou obyvatel (98 obyvk./km²), z hlediska vzdělanostní struktury se jedná o oblast nadprůměrnou s 8% podílem vysokoškolsky vzdělaných obyvatel.

Ve městě je mateřská a základní škola, střední a učňovské školství je dostupné v okolních městech – Jičíně, Hořicích, Kopidlně a Novém Bydžově.

Většina poskytovatelů sociálních služeb se nachází v Jičíně, v Kopidlně funguje pečovatelská služba a Miličevsi dům pro seniory. Ve Vysokém Veselí působil při místní ZŠ na podzim roku 2009 pedagogický asistent, nicméně z důvodů neplnění pracovních závazků s ním byla spolupráce ukončena. O volnočasové aktivity dětí ze sociálně slabých rodin se zde stará místní farář. Obyvatelům je k dispozici základní zdravotní péče, kterou poskytují dva praktičtí lékaři a jeden stomatolog, komplexní zdravotní péče je dostupná v Jičíně.

Ve městě byla popsána jedna sociálně vyloučená lokalita a dále několik málo osob sociálně slabších nebo žijících na hranici sociálního vyloučení, nicméně rozptýleně po městě většinou v domcích, které mají v osobním vlastnictví. Zmíněná lokalita se nachází na okraji města v oblasti bývalého nádraží. Osoby zde žijící obývají bývalý nádražní dům a cca 100 m vzdálený dům bývalé váhy. Oba domy mají v osobním vlastnictví. Počet obyvatel je odhadován na 40 osob, nicméně jejich počty se díky častým návštěvám a stěhování neustále mění. Základ tvoří dvě rozvětvené romské rodiny, jedna pochází z Mladé Boleslavi, druhá je místní. Navzájem nejsou příbuzné. Rodina pocházející z Mladé Boleslavi obývá bývalý nádražní dům, který byl v roce 2001 zakoupen jinou soukromou osobou a převeden do vlastnictví současných obyvatel. Dům bývalé váhy patřil obci, byl ale odprodán tehdejšímu nájemníkům, kteří zde žijí dodnes. Do obou objektů je zavedena voda i elektřina. V nádražním domě se topí kamny na tuhá paliva, na váze akumulacími kamny. Oba objekty jsou obklopeny odpadem. Zatímco dům na váze je v solidním stavu, dům bývalého nádraží je velmi zchátralý, místy chybí výplň oken, zdi jsou popraskané, místy plesnivé. Dotázanými informátory byl tento dům a jeho obyvatelé označeni za sociálně nejslabší v obci. V obou domech žijí rodiny s dětmi, v domě bývalé váhy se vyskytují u dětí vážné zdravotní problémy.

Mapa 19. Lokalita ve Vysokém Veselí

Únětice

Únětice jsou místní částí obce Údrnice, nachází se 17 km jižně od města Jičín a 3 km od Kopidlna, do jehož správního obvodu náleží. Obec se nachází mimo hlavní dopravní tahy. Pro místní přepravu je možno využít autobusových spojů do nedalekých měst Libáně a Kopidlno. V obci žilo k 31. 12. 2008 celkem 302 obyvatel, z toho 158 žen. Vzdělávací zařízení, zdravotní péče ani sociální služby přímo v obci k dispozici nejsou, mateřská, základní i praktická škola, stejně jako základní zdravotní zařízení jsou k dispozici nejbližší v Libáni.

Jako sociálně vyloučená lokalita byl identifikován objekt bývalé hospody v Úněticích. Jedná se o dvoupatrový dům, který se nachází na návsi a je součástí běžné zástavby. Dům získalo do osobního vlastnictví několik vzájemně příbuzných romských rodin, které bydlely v sousedních Údrnicích a z důvodu neplacení nájemného a likvidace obývané nemovitosti byly vystěhovány. Okolní obce ve spolupráci s OSV Jičín situaci rodiny vyřešily zakoupením současné nemovitosti. V současnosti je dům obýván devíti navzájem příbuzensky propojenými rodinami, počet je odhadován na 60 osob, z toho polovinu představují děti do 15 let, 4 děti mají vážný zdravotní handicap. K domu jsou přistavěny dvě buňky a na zahradě několik maringotek. Každá z rodin má v domě nebo v přistavěné buňce k dispozici jednu větší místnost, v některých případech přehrazenou na kuchyň a ložnici. Topí se kamny na tuhá paliva, obyvatelé se dělí o jedno společné WC. Voda není do objektu zavedena, obyvatelé měli v době pořízení nemovitosti k dispozici funkční studnu, nicméně ji neudržovali a nechali zchátrat. Elektřina zavedena je. Nemovitost měla v době koupě okna i dveře, nyní oboje chybí. Obyvatelé domu hromadí na pozemku okolo domu odpad, v důsledku čehož se okolí domu potýká s přemnožením hlodavců a hmyzu.

Mapa 20. Lokalita v Úněticích

Rozhovory s poskytovateli sociálních služeb

Jak již bylo uvedeno, v rámci výzkumu jsme uskutečnili 33 expertních rozhovorů. Rozhovory měly obdobný scénář a v jejich rámci lze tudíž identifikovat způsob, jak jsou vyloučené lokality konceptualizovány, jak jsou jejich obyvatelé charakterizováni a jaké jsou jejich potřeby.

Rozhovory byly uskutečněny v následujících lokalitách:

- ✓ Dobruška,
- ✓ Dohalice,
- ✓ Hradec Králové,
- ✓ Jaroměř,
- ✓ Jičín,
- ✓ Kostelec nad Orlicí,
- ✓ Náchod,
- ✓ Nový Bydžov,
- ✓ Rychnov nad Kněžnou,
- ✓ Třebechovice pod Orebem,
- ✓ Únětice,
- ✓ Vysoké Veselí.

Sociální pracovníci, pracovníci samospráv a dalších oslovených institucí v uvedených lokalitách mají v popisu práce dozor i nad výše uvedenými venkovskými lokalitami, takže jejich prostřednictvím vznikl relativně plastický pohled ze strany poskytovatelů služeb sociálně vyloučeným. Přiložená tabulka dává přehled o oslovených osobách v jednotlivých lokalitách.

Tab. 3. Respondenti expertního šetření v jednotlivých lokalitách⁹

Pořadové číslo	Lokalita	Provenience
1	<i>Dobruška</i>	<i>MÚ</i>
2	<i>Dobruška</i>	<i>MÚ</i>
3	<i>Dohalice</i>	<i>OÚ</i>
4	<i>Dohalice</i>	<i>OÚ</i>
5	<i>Holohlavy</i>	<i>OÚ</i>
6	<i>Hradec Králové</i>	<i>MÚ</i>
7	<i>Hradec Králové</i>	<i>MÚ</i>
8	<i>Hradec Králové</i>	<i>Romodrom</i>
9	<i>Jaroměř</i>	<i>MÚ</i>
10	<i>Jaroměř</i>	<i>MÚ</i>
11	<i>Jaroměř</i>	<i>ÚP</i>
12	<i>Jičín</i>	<i>MÚ</i>
13	<i>Jičín</i>	<i>Zdravotnictví</i>
14	<i>Jičín</i>	<i>MÚ</i>
15	<i>Kostelec nad Orlicí</i>	<i>MÚ</i>
16	<i>Kostelec nad Orlicí</i>	<i>Romodrom</i>
17	<i>Kostelec nad Orlicí</i>	<i>MÚ</i>
18	<i>Kostelec nad Orlicí</i>	<i>MÚ</i>
19	<i>Meziměstí</i>	<i>MÚ</i>
20	<i>Náchod</i>	<i>MÚ</i>
21	<i>Náchod</i>	<i>MÚ</i>
22	<i>Nový Bydžov</i>	<i>MÚ</i>
23	<i>Nový Bydžov</i>	<i>MÚ</i>
24	<i>Rychnov nad Kněžnou</i>	<i>MÚ</i>
25	<i>Rychnov nad Kněžnou</i>	<i>MÚ</i>
26	<i>Rychnov nad Kněžnou</i>	<i>Romodrom</i>
27	<i>Rychnov nad Kněžnou</i>	<i>MÚ</i>
28	<i>Smiřice</i>	<i>MÚ</i>
29	<i>Třebechovice pod Orebem</i>	<i>MÚ</i>
30	<i>Únětice (obec Údrnice)</i>	<i>OÚ</i>
31	<i>Únětice</i>	<i>OÚ</i>
32	<i>Vysoké Veselí</i>	<i>MÚ</i>
33	<i>Vysoké Veselí</i>	<i>ZŠ</i>

⁹ Při zpracování výzkumu jsme zvažovali, zda uvádět přesnější charakteristiky respondentů, zejména jejich pozice v rámci navštívených institucí, případně jejich vzdělání a popis práce. Všechny tyto skutečnosti jsme zaznamenali, ale nakonec jsme od této konkretizace ustoupili z důvodu zachování anonymity respondentů. Řada z nich tuto anonymitu striktně požadovala. V případě, že bychom přesně specifikovali pozici jednotlivce, byla by anonymita porušena. Dále jsme se snažili alespoň částečně zohlednit hlas většího množství institucí. Převaha pracovníků městských a obecních úřadů vyplývá z toho, že zejména pracovníci nevládních a neziskových organizací v řadě studovaných lokalit nepůsobí.

Aktéři rozhovorů byli instruováni k tomu, aby:

1. ze svého subjektivního hlediska určili sociálně vyloučené lokality;
2. takto označené lokality popsali a identifikovali:
  - kdo tam žije,
  - kolik je v jednotlivých lokalitách osob,
  - kolik je v lokalitách dospělých a dětí,
  - zda se jedná o starousedlíky, odkud přišli a proč bydlí v právě uvedených lokalitách;
3. zkusili popsat, v čem podle nich sociální vyloučení spočívá a jak by bylo možné vyloučené lokality charakterizovat;
4. zkusili je hierarchizovat, říci, která je nejhorší a proč;
5. popsali, při jaké příležitosti se s lidmi z vyloučených lokalit dostávají do kontaktu a jak často;
6. popsali, jak obyvatelé uvedených lokalit bydlí: zda mají ve svých bytech elektřinu, plyn, vodu, kolik osob připadá na jeden byt, zda platí nájem;
7. zkusili popsat, čím se lidé v dané lokalitě živí, zda jsou zaměstnaní, kdo a jaké procento a kde pracují;
8. odhadli, zda jsou zadlužení;
9. popsali, jak se chovají k dětem a zda je posílají do školy;
10. uvedli, zda existuje nějaký program na pomoc těmto komunitám;
11. informovali, zda zde již proběhl nějaký výzkum a případně sdělili jeho výsledky;
12. dali na vědomí, zda existují nějaké písemné podklady o situaci těchto lidí;
13. popsali, jak vypadá sociální pomoc obyvatelům těchto lokalit, kdo do nich dochází, v jaké frekvenci, zda o ně projevuje ještě někdo další zájem;
14. sdělili, co si myslí, že by pro tyto lidi bylo nutné zabezpečit v první řadě, co primárně potřebují;
15. informovat, jak by respondent situaci primárně řešil, kdyby k tomu měl prostředky;
16. pokusit se rekonstruovat, proč se lidé do takové situace dostali, zda se to může stát každému;
17. odpovědět, zda daný pracovník někoho z uvedených lokalit zná osobně;
18. informovat, zda lidé postižení sociálním vyloučením mají příbuzné, kteří se do obdobné situace nedostali a žijí podobně jako majoritní obyvatelstvo;
19. popsat, jaké jsou vztahy mezi lidmi takto postiženými, zda si pomáhají;
20. informovat, zda někteří z nich docházejí do některých komunitních nebo nízkoprahových center a snaží se situaci nějak řešit.

Výsledky expertních rozhovorů lze shrnout do následujících bodů:

- ❖ Oslovení pracovníci byli obeznámeni s problematikou sociálního vyloučení a uvědomovali si její nebezpečnost. Na druhé straně se často zdráhali o lidech s výše uvedenými symptomy v lokalitách, kde působili, hovořit jako o sociálně

vyložených. Uváděli, že se jedná o lidi, co se dostali do potíží, co si chodí pro dávky, mají dluhy, jsou sociálně slabí, ale termín sociálního vyloučení jim pro konkrétní jednotlivé příklady frekventovaně nepřipadal vhodný. Termín jako by byl příliš odlidštěný, knižní, vágní pro popis konkrétního lidského osudu. Spíše přistoupili na označení ‚lidé ohrožení sociálním vyloučením‘.

- ❖ Oslovení pracovníci bez problémů identifikovali, na jaké osoby se ptáme a byli zpravidla obeznámeni s tím, kde bydlí. Z jejich výpovědí je derivovaný popis lokalit uvedený výše; relativně často však uváděli, že lidé se symptomy sociálního vyloučení žijí rozptýleni. Z jejich popisů vyplývá, že jen v některých případech se sociální vyloučení koncentruje. Z popisů poskytovatelů sociálních služeb je zřejmé, že sociální pracovníci si uvědomují, že se jedná o jev, který má více podob a jeho hranice nejsou ostré. Pro koncentraci sociálně vyloučených musí být specifické podmínky;
  - jen část oslovených pracovníků však dokázala lokality popsat podrobněji; zejména ve větších sídlech se někteří pracovníci zdráhali především uvádět přesný počet obyvatel těchto lokalit. Rámcově však měli představu, kolik osob a jakých charakteristik by bylo možné za sociálně vyloučené označit. Největší přehled v tomto ohledu měli terénní pracovníci, kteří do komunit docházejí;
  - lidé žijící v sociálně vyloučených lokalitách byli jak starousedlíci, tak lidé ze vzdálenějšího okolí (jejich charakteristiky podrobněji v dotazníkovém šetření). Oslovení pracovníci nezaznamenali, že by sociálnímu vyloučení byla jedna z kategorií rezistentní;
  - sociální pracovníci při charakteristikách sociálně vyloučených lokalit často neopomenuli zdůraznit, že tyto lokality nejsou sociálně homogenní a často zde žijí i lidé, kteří se za sociálně vyloučené označit nedají.
- ❖ Popis sociálního vyloučení u lidí takto respondenty označenými zpravidla korespondoval s popisem sociální patologie z hlediska zákona a místních norem. Sociálně vyloučené byly pro tázané ty osoby, které neplatí nájem, pobírají sociální dávky, mají potíže se zákonem, jsou zadluženy, jejich děti mají problémy s pravidelnou školní docházkou. Jedná se tedy o znaky, které zjevně nejsou v souladu s oceňovaným chováním majoritní společnosti a které podléhají represí. Z rozhovorů bylo patrné, že respondenti nekalkulují s názory a pocity sociálně vyloučených. Tázaní pracovníci neuvažovali o tom, zda se lidé označovaní za sociálně vyloučené sami separují, či nikoli, zda se označují jinak než majoritní obyvatelstvo, zda se odlišně chovají úmyslně, nebo zda za to nemohou.
- ❖ Respondenti byli schopni mezi bydlišti osob postižených sociálním vyloučením diferencovat za předpokladů, že bydleli ve větších koncentracích. Rozlišovali podle stavu bydlení, míry odloučenosti, podle množství nepořádku, který zaznamenali v jejich okolí. Do hodnocení se též částečně promítlo vybavení domácnosti, zejména to, zda mají vodu, elektřinu a sociální zařízení. Hodnocení vybavení domácnosti

reflektovali zejména terénní pracovníci. Ostatní přímo do bytů zpravidla nevstupovali a odhadovali úroveň bydlení a kvalitu lokality podle vnějšího vzhledu lokality.

- ❖ Z rozhovorů s poskytovateli sociálních služeb vyplynulo, že téměř ve všech případech se kontakt s obyvateli postiženými sociálním vyloučením omezuje na úřední jednání, které v případě terénních pracovníků probíhá i v domácnostech; mezi úřední jednání lze započítat i doučování dětí. V některých lokalitách dochází ke kontaktování terénních pracovníků přímo na ulici, nebo pokud si jdou pro sociální dávky. Pokud terénní pracovník přijde do lokality za jednou rodinou, zpravidla s ním při té příležitosti vyřídí nutné úřední záležitosti i příslušníci dalších rodin v lokalitě. V Rychnově nad Kněžnou, kde terénní pracovnice sídlí přímo v jednom z domů, kde obyvatelé ohrožení sociálním vyloučením bydlí, dochází ke každodennímu kontaktu mezi ní a obyvateli tohoto domu, kteří za ní přicházejí nejenom, když potřebují radu a pomoc, ale i se sdělováním svých každodenních zážitků. Jedná se však o výjimku.
- ❖ Oslovení úředníci a sociální pracovníci zpravidla popisují bydlení sociálně vyloučených jako nekvalitní, neodpovídající standardům majoritní společnosti. Byty popisují jako přelidněné, s nedostatečným vybavením, litují děti, co v nich bydlí, říkají, že v nich lidé mají nedostatek soukromí, nikdo v nich nemá své vyhrazené místo, které by bylo jen jeho; terénní pracovníci zmiňují, že děti zde nemají své pracovní místo pro plnění školních povinností, tedy svůj stůl a místo na své osobní věci. Děti nikdo nenutí, aby měly své věci v pořádku, když se zničí, neuvažuje se proč, ale je snaha pořídit nové - při tom na nové není.
- ❖ Poskytovatelé sociálních služeb akcentovali nezaměstnanost a práci na černo, velmi často absenci stálého zaměstnání považovali za příčinu sociálního vyloučení. Předpokládali, že ženy celý den vaří, starají se o domácnost, chodí po návštěvách a sledují televizi, zatímco muži buďto hledají možnost nějakého příjmu (staré železo, lahve, výpomoc), nebo jsou v hospodě či hrají automaty. Obecně panuje názor, že obyvatelé vyloučených lokalit pozdě vstávají a to je jedním z důvodů, proč jejich děti mají problémy s pravidelnou školní docházkou. Když děti zaspí, nepošlou je na druhou hodinu, ale omluví jim celý den.
- ❖ Předpoklad sociálních pracovníků, že k sociálnímu vyloučení patří zadluženost, je všeobecný a také reálný; jedná se o jednu z oblastí, z níž poskytovatelé sociálních služeb hledají pro sociálně vyloučené východisko. Činí tak zejména osvětou, to znamená varováním před krátkodobými tak zvanými výhodnými půjčkami a úvěry a v případě zadluženosti jim pomáhají vytvořit splátkové kalendáře.
- ❖ Všichni oslovení sociální pracovníci uváděli, že obyvatelé vyloučených lokalit, obzvláště Romové, se k dětem chovají dobře, mají je rádi a všechno jim dovolí, a naopak si od nich všechno nechají líbit. Pokud se dítěti do školy nechce, tolerují to a omluví ho, navíc sami ráno nevstávají a ani své děti nenutí, aby ráno do školy

odcházel. Navíc nemají na jízdné, a pokud škola není v místě bydliště, neposílají děti do školy i z ekonomických důvodů, neboť na jízdném ušetří. Sociální pracovníci uváděli, že rodiče se s dětmi neučí, mají je sice rádi, ale nevěnují se jim.

- ❖ Z rozhovorů vyplynulo, že programy na pomoc sociálně vyloučeným existují především ve větších městských lokalitách, poskytovatelé sociálních služeb o nich vědí, často je sami realizují. Uvědomují si, že do venkovských vyloučených lokalit tyto programy zpravidla nedosáhnou a že tyto venkovské lokality jsou v některých případech nedostupné i terénním pracovníkům. Programy jsou koncipovány tak, že vyžadují od sociálně vyloučených určitou aktivitu. Ti, kteří jsou na tom nejhůře, se do nich nezapojují.
- ❖ Na otázku, zda v lokalitách proběhlo již nějaké šetření, nebo zda mají respondenti data z šetření v lokalitě, odpovídali vesměs záporně. V drtivé většině lokalit o žádných výzkumech nebo šetřeních u sociálně vyloučených osob oslovení pracovníci nevěděli, a to i v případě, že samotní tazatelé byli informováni, že v dané lokalitě se šetření uskutečnila. Výjimkou je Hradec Králové, kde jsou vyloučené lokality ve větší míře sledované. Zdá se, že zejména výzkumné aktivity ze strany vysokých škol jsou často cíleny jako praxe studentů a výběr lokalit je k tomu směřován. V Rychnově nad Kněžnou si vzpomněli na realizaci plošného šetření sociálně vyloučených komunit firmy GAC. Zejména malé venkovské komunity sociálně vyloučených osob jsou mimo zájem odborníků. V některých lokalitách si přehledy nebo nadstandardní statistiky vytvářeli samotní sociální pracovníci. V Novém Bydžově se sociální pracovníci odhodlali k vlastnímu „výzkumu“, aby měli relevantní data pro sebe i pro případnou argumentaci s dalšími institucemi.
- ❖ Průzkum v jednotlivých lokalitách ukázal, že plošný systematický zájem o sociálně vyloučené lokality se všemi limity a nedostatky vykazuje pouze stát, jeho instituce a místní samospráva. Největší podíl práce a největší znalost situace mají pracovníci OSV a terénní pracovníci zaměstnaní obecním úřadem nebo dalšími formami místní správy. Dále jsou se situací obeznámeni romští koordinátoři. V menších obcích jejich práci často supluje i starostové nebo místostarostové. Intervence nevládních a neziskových organizací a občanských sdružení je pro práci se sociálně vyloučenými klienty velmi důležitá a je vysoce žádaná, ale nepokryje celé spektrum sociálně vyloučených lokalit. V Královéhradeckém kraji je výrazným partnerem v péči o sociálně vyloučené jedince i lokality zejména Romodrom, který byl též ze strany vedení obcí velmi často zmiňován a jeho práce byla oceňována. Romodrom působí v Hradci Králové, v Holohlavech a v Rychnově nad Kněžnou. Podle sdělení pracovníků Romodromu mohl své zaměstnance ale umístit na požádání obcí do dalších lokalit. Obce však zájem neprojeví. Sociální pracovníci o sobě navzájem věděli, dokázali si dělit práci a navzájem si usnadňovat úlohu. Pracovníci Romodromu navíc, díky svému postavení, mohli někdy snáze získat důvěru klientů a vystupovat jako jejich přátelé a poradci lépe než úřední orgán. V některých lokalitách

se pracovníci Romodromu mohli proto snáze dostat až do rodin a lépe identifikovat mechanismy sociálního vyloučení, které jednotlivcům nebo skupinám brání začlenění do majoritní společnosti. Druh instituce, který aktéři expertních rozhovorů zastupovali, však byl pro jejich možnosti v terénu limitující jen částečně. I podle názoru samotných sociálních pracovníků důležitější jsou osobní vlastnosti pracovníka, jeho schopnost a chuť navazovat se sociálně vyloučenými kontakt a komunikovat s nimi i o věcech přesahujících hranice úředního úkonu.

- ❖ Poskytovatelé sociálních služeb reflektovali, že potřeby sociálně vyloučených jsou relativně diferencované; navzdory tomu, že však mezi jejich klienty byla řada invalidních osob a žen s velmi malými dětmi, uváděli jako nejfrekventovanější potřebu práci, resp. stálé zaměstnání. Práce v daném případě implikovala větší zdroj příjmů a pravděpodobně i zvýšení prestiže rodiny ve společenském okolí. Vedle zaměstnání, které by řešilo dlouhodobou nezaměstnanost klientů, se velmi často jako navazující potřeba objevovalo zlepšení bydlení. Způsob bydlení a absenci zaměstnání respondenti jednoznačně identifikovali jako průvodní znak sociálního vyloučení a odstranění této stigmatizace v jejich očích znamenalo eliminaci sociálního vyloučení. Následovalo vzdělávání dětí a vůbec vytvoření instrumentů k tomu, aby bylo možné získat zaměstnání a tím i zdroj příjmů. Zde hrála důležitou roli docházka dětí do škol, správné pracovní návyky, eliminace zadlužení atd. Obecné schéma řešení situace zaměstnaností se při expertních rozhovorech měnilo v případě, že dotázaní poskytovatelé sociálních služeb začali hovořit o jednotlivých klientech nebo rodinách. V tom případě se soustředili spíše na postupné cíle, kterých je pro danou rodinu nezbytné dosáhnout v nejbližší době. Zástupci institucí zabývajících se sociálně vyloučenými též velmi často akcentovali jako potřebu klientů pevné vedení a donucovací prostředky, které by je vedly k plnění povinností.
- ❖ Poskytovatelé sociálních služeb se spíše přikláněli k názoru, že sociální vyloučení nemůže postihnout každého člověka. Z jejich reakcí bylo možné vyvodit, že spíše akcentují názor, že si lidé, kteří se dostali do sociálních problémů, za svou situaci mohou do značné míry sami, a pokud to není jejich vina, tak je strhla do problémů se sociálním vyloučením jejich rodina. Rodinu a jednotlivce chápali respondenti do značné míry jednotně. Z logiky argumentace bylo možné vysoudit, že mnozí poskytovatelé sociálních služeb tendují k názoru, že pokud se jedná o vliv rodiny, vůči ostatní společnosti se jedná i o chybu daného sociálně vyloučeného, neboť rodinu tvoří. Zazníval též názor, že lidé jsou v situaci sociálního vyloučení proto, že se nechovají tak, jak by měli, neplní si své povinnosti, jsou lehkomyšlní, nedovedou plánovat, nedovedou se ukáznit, neumí hospodařit, žijí ze dne na den, nechce se jim pracovat, nemají návyky, které člověk potřebuje v této společnosti k životu. Obrat ‚nemít návyky‘ se vyskytoval v rozhovorech velmi často. V 80 % interview obrat ‚nemít návyky‘ alespoň jednou zazněl. Tento obrat implikuje, že řada sociálních pracovníků zastává názor, že žít jinak než v sociálním vyloučení se lze naučit a člověka k tomu lze za určitých podmínek vychovat. Někteří ještě dodávali, že

podmínky pro takovou výuku nejsou vytvořeny. Zdá se, že obraz sociálního vyloučení jako zanedbané výchovy je mezi poskytovateli sociálních služeb velmi rozšířen.

- ❖ Představu, že sociální vyloučení není pro sociálně vyloučené fatálně daným jevem, ale spíše otázkou výchovy nebo způsobu chování a způsobu reagování v určitých situacích, potvrdzovalo respondentům i to, že řada sociálně vyloučených má příbuzné nebo rodinné příslušníky, kteří žijí „normálně“, kteří nejsou v tíživé situaci, přestože se sociálně vyloučenými mají pevné vazby a dokonce je jezdí navštěvovat. Respondenti často právě tuto okolnost zohledňovali jako důkaz, že si za danou situaci sociálně vyloučení mohou sami a že by se mohli dostat ze své situace ven, kdyby se snažili. Ilustrativní příklad byl poskytnut kupříkladu v Jaroměři. Hovoří se v něm o romském chlapci, který měl dobré školní výsledky a všemožně se snažil dostat z nepříznivé situace rodiny. Rozhodl se, že vystuduje školu všeobecného stravování a na studium si i nashromáždil peníze. Peníze mu však otec prohrál v automatech. To mu ukázalo, že v rámci jeho vlastní rodiny není východiska, jak se ze sociálního vyloučení dostat, od rodiny tedy odešel, začal pracovat, na školu si naspořil, dokončil ji a začal v oboru stravování pracovat. Brzy odešel do zahraničí, začal podnikat a dnes je úspěšným podnikatelem někde na Mallorce. Příběh symbolizuje možnosti, které sociálně vyloučení mají, pokud budou cílevědomí, ale je třeba pro to něco obětovat, třeba i odejít od rodiny, pokud je strhává zpět do sociálního vyloučení.
- ❖ Názor poskytovatelů sociálních služeb na sociální vyloučení a jeho mechanismy byl zpravidla dán vlastní empirickou zkušeností. V menších obcích zpravidla i sociální pracovníci, kteří nechodili do terénu, lidi stížené sociálním vyloučením znali osobně a osobně i znali poměry, v nichž sociálně vyloučení žili. Ve velkých sídlech již hovořili spíše z doslechu. Osobně se znali se sociálně vyloučenými jen terénní pracovníci.
- ❖ Poskytovatelé sociálních služeb, kteří se dostávali do kontaktu se sociálním vyloučením, cítili přes veškeré výhrady se svými klienty určitou solidaritu. Je to pochopitelné, pokud vykonávali povolání, která měli. Člověk nemůže pomáhat klientům, aniž by si na nich nenašel i něco pozitivního. Na druhé straně se ale s nimi těžko mohli ztotožnit. Chápali je jako určitý celek, který stojí mimo jejich vlastní hodnoty a žije jinak než oni. To se projevovalo i v jejich reakcích na téma vzájemné solidarity mezi sociálně vyloučenými. Respondenti často zcela racionálně zdůrazňovali, že se jedná často o jednotlivé rodiny, které navzájem nemají žádné příbuzenské, ani přátelské vazby a které jsou navzájem podezřívavé a někdy se i nenávidí. Přesto mezi nimi nacházeli určitou solidaritu. Často jsme se například setkávali v terénu s tvrzením, že mezi Romy nejsou bezdomovci. Rom přeci Roma na ulici nenechá a nějakou pomoc mu přece poskytne. Respondenti také uváděli příklady vzájemné výpomoci v konkrétních případech v sociálně vyloučených lokalitách jejich působnosti. Jednalo se zpravidla o vzájemné hlídání dětí, pomoc při

opravě zařízení a podobně. Respondenti ale nezaznamenávali finanční výpomoc mimo rodinu nebo spolupráci při hledání zaměstnání. Současně měli pocit, že jakkoli jsou sociálně vyloučení rozhádaní a navzájem odtažiti, pokud půjde o vztah vůči majoritnímu obyvatelstvu, vždycky se nakonec sjednotí a proti například sociálním pracovníkům se domluví.

- ❖ Respondenti z řad místní samosprávy, úředníků nebo terénních pracovníků zaznamenávali, že je romští klienti sami kontaktovali, že se někdy snaží docházet nebo alespoň posílat děti do nízkoprahových zařízení, snaží se též kontaktovat sociální pracovníky nebo hledat právní pomoc, ale podle mínění dotázaných sociálních pracovníků a dalších subjektů zabývajících se sociálním vyloučením v jednotlivých lokalitách tak činí až za situace, kdy už je zpravidla pozdě: topí se v dluhích, hrozí jim exekuce, soud nebo jiná represe, které se dalo předejít, kdyby se přišli poradit včas. Představa, že je situace sociálního vyloučení řešitelná, stejně jako jsou řešitelné další situace, které sociálně vyloučené postihují, ale nyní se již nic moc nedá dělat, protože klienti přišli pozdě, je velmi frekventovaná a v rozhovorech se velmi často opakuje.

Obrázek 6. Sociálně vyloučená lokalita Vysoké Veselí, Nádražní 20. Foto Kateřina Bělohradská

Šetření sociálně vyloučených osob: vyhodnocení řízených rozhovorů

Lokality, v nichž byly prováděny rozhovory s občany postiženými sociálním vyloučením, se téměř kryly s lokalitami, kde byly uskutečněny expertní rozhovory. Cílem bylo získat názory a postoje obou zúčastněných stran, a to jak zástupců poskytovatelů služeb sociálně vyloučeným, tak i sociálně vyloučených samotných. Rozhovory se sociálně vyloučenými se uskutečnily v následujících lokalitách.

Tab. 4. Lokality, kde byly provedeny řízené rozhovory se sociálně vyloučenými respondenty

<i>Pořadové číslo</i>	<i>Lokalita</i>
1	<i>Čermná nad Orlicí</i>
2	<i>České Meziříčí</i>
3	<i>Dobruška-Pulice</i>
4	<i>Dohalice</i>
5	<i>Doudleby nad Orlicí</i>
6	<i>Holohlavy</i>
7	<i>Hradec Králové</i>
8	<i>Jaroměř</i>
9	<i>Kostelec nad Orlicí</i>
10	<i>Ledce</i>
11	<i>Meziměstí</i>
12	<i>Náchod</i>
13	<i>Nový Bydžov</i>
14	<i>Rychnov nad Kněžnou</i>
15	<i>Slatina nad Zdobnicí</i>
16	<i>Smiřice</i>
17	<i>Trutnov</i>
18	<i>Třebechovice</i>
19	<i>Údrnice</i>
20	<i>Vysoké Veselí</i>

Téměř všechny lokality byly vybrány pracovníky krajského úřadu ještě před zahájením výzkumu. K drobným upřesněním nebo doplněním došlo v průběhu výzkumu na základě poznatků z terénního šetření. Oproti původně zadaným lokalitám¹⁰ došlo na základě návrhů krajského úřadu nebo na základě zjištění v terénu k rozšíření především o venkovské lokality. Naopak z výzkumu byla na základě rozhodnutí krajského úřadu vyjmuta obec Broumov, kde se uskutečňoval jiný typ šetření a sběru dat. V uvedených lokalitách byla data sebrána školenými tazateli, studenty katedry sociálních věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice a kabinetu romistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Rozhovor se v uvedených lokalitách uskutečnil se 150 respondenty pomocí otázek uvedených ve formuláři pro vedení řízeného rozhovoru, do něhož byly též zaznamenávány odpovědi: na uzavřené otázky zakroužkováním správné odpovědi, na otevřené otázky vypsáním odpovědi. Z každého rozhovoru tudíž vznikl protokol, který byl převeden do datové matice. Jeden rozhovor trval přibližně 30 minut. Studenti současně v lokalitách zaznamenali situaci, jak ji viděli z pohledu tazatelů a prizmatem tazatelské situace. Tazatelé byli řádně vyškoleni za přítomnosti pracovnice Krajského úřadu v Hradci Králové.

Vzorek sociálně vyloučených respondentů

Jak již bylo uvedeno, sociálně vyloučené osoby nejsou snadno identifikovatelnou skupinou. Jejich koncentrace byly vytipovány pracovníky Krajského úřadu v Hradci Králové a pracovníky městských a obecních úřadů v příslušných lokalitách. Ti sami se ale zpravidla zdráhali lokality ve svých působitích označovat jako sociálně vyloučené. V některých lokalitách (např. Trutnov) odmítli vůbec uvažovat, že zde sociálně vyloučení obyvatelé žijí. V jiných případech se jednalo o jeden dům ve standardní zástavbě nebo o jednu rodinu. Jinde experti uváděli, že sociálně vyloučení bydlí disperzně po celém městě. Za těchto podmínek nebylo možné vytvořit oporu pro náhodný výběr a výzkumný tým se rozhodl uskutečnit výběr řízený se stanovenými kvótami, které byly vodítkem pro tazatele, jak uskutečňovat výběr přímo v terénu.

Při rozhovorech byly respektovány následující zásady:

1. Uskutečnit rozhovory ve všech vytypovaných lokalitách, které budou přístupné.
2. Mezi rodinnými příslušníky v jedné domácnosti uskutečnit jen jeden rozhovor.
3. V úplných rodinách zachovávat paritu mužů a žen.
4. Provádět rozhovory s osobami staršími 14 let.
5. Klást důraz na věkové rozložení s předpokladem potvrzeným sociálními pracovníky, že ve sledovaných sociálně vyloučených lokalitách žijí převážně rodiny s malými dětmi a většina rodičů je ve věku do 40 let.

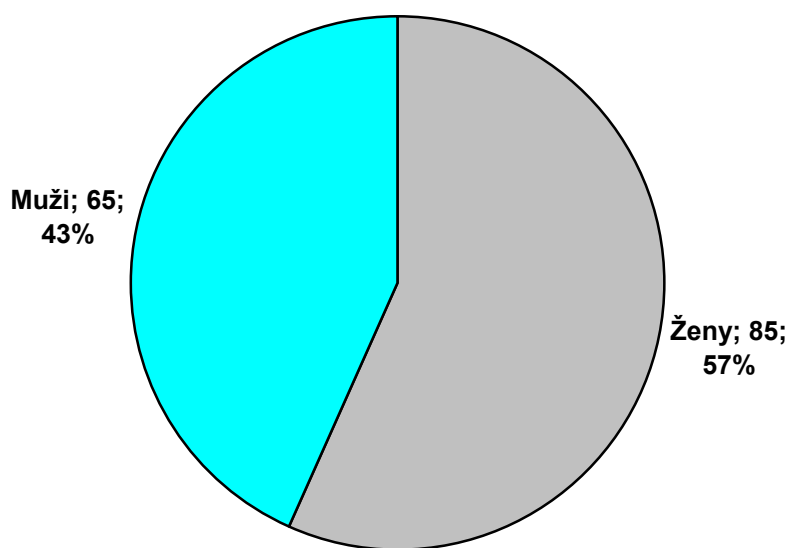
---

¹⁰ Broumov, Dobruška, Hradec Králové, Jaroměř, Jičín, Kostelec nad Orlicí, Náchod, Nový Bydžov, Rychnov nad Kněžnou, Trutnov.

Na základě uvedených pokynů byly vytvořeny výběrové kvóty, jimž přibližně odpovídá i sebraný vzorek. Jeho relevance vzhledem k základnímu souboru je ovšem obtížně ověřitelná, vzhledem k jeho disperzi a vágní definici. Ve výběrovém souboru mírně převládají ženy nad muži, ale v každé lokalitě jsou zachyceny výpovědi obou pohlaví. Věkové rozložení kopíruje stanovené kvóty a v souboru převládají spíše mladší respondenti. Přesto je věkové zastoupení bohaté. Nejmladší respondentce bylo 14 let a nejstaršímu respondentovi 83 let. V rozhovorech se podařilo zaznamenat výpovědi lidí zdravých i se zdravotními problémy, lidí s rodinou i svobodných a bezdětných. Jakkoli si nemůžeme klást nárok na reprezentativnost z hlediska statistického, lze s jistotou tvrdit, že se podařilo zachytit široké spektrum názorů a přístupů a umožnit vyjádření pestrému souboru osob, které se dostaly do sociálních nebo existenčních problémů. Kromě věku a genderového zastoupení jsme nechali působit náhodu a žádné další specifikace jsme na tazatele nekladli.

Přesnější charakteristiku výběrového souboru dáváme k dispozici v následujících tabulkách a grafech.

Graf 1. Genderové charakteristiky respondentů

Tab. 5. Respondenti podle pohlaví a lokalit

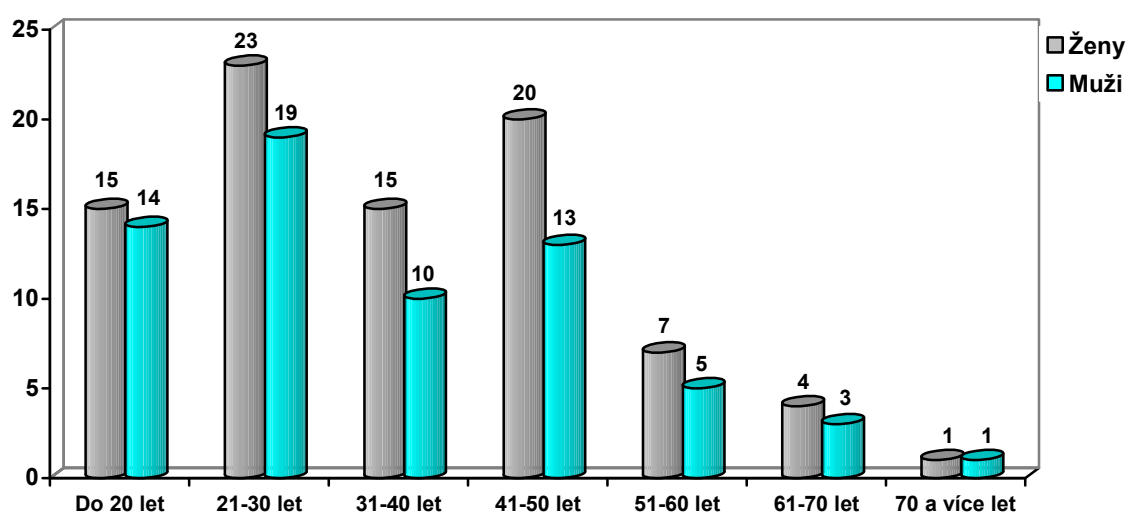
<i>Lokalita</i>	<i>Muži</i>	<i>Ženy</i>	<i>Celkem</i>
<i>Čermná nad Orlicí</i>	2	0	2
<i>České Meziříčí</i>	4	4	8
<i>Dobruška-Pulice</i>	2	6	8
<i>Dohalice</i>	2	1	3
<i>Doudleby nad Orlicí</i>	3	3	6
<i>Holohlavy</i>	2	4	6
<i>Hradec Králové</i>	13	15	28
<i>Jaroměř</i>	11	12	23
<i>Kostelec nad Orlicí</i>	2	4	6
<i>Ledce</i>	1	3	4
<i>Meziměstí</i>	5	4	9
<i>Náchod</i>	2	5	7
<i>Nový Bydžov</i>	2	6	8
<i>Rychnov nad Kněžnou</i>	1	5	6
<i>Slatina nad Zdobnicí</i>	1	1	2
<i>Smiřice</i>	1	1	2
<i>Trutnov</i>	4	4	8
<i>Třebechovice</i>	3	3	6
<i>Údrnice</i>	1	1	2
<i>Vysoké Veselí</i>	3	3	6
<i>Celkem</i>	65	85	150

Tab. 6. Rozložení respondentů: věk a pohlaví v absolutních číslech a procentech

<i>Věková struktura</i>	<i>Muži</i>	<i>Muži v %</i>	<i>Ženy</i>	<i>Ženy v %</i>
<i>Do 20 let</i>	14	22	15	18
<i>21-30</i>	19	29	23	27
<i>31-40</i>	10	15	15	18
<i>41-50</i>	13	20	20	23
<i>51-60</i>	5	8	7	8
<i>61-70</i>	3	5	4	5
<i>70 a více</i>	1	1	1	1
Celkem	65	100	85	100

Graf 2. Struktura respondentů podle věku a pohlaví

Místo narození a státní občanství respondentů

V literatuře je sociální vyloučení relativně často spojováno s migrací a tématem cizinců. Představa cizince jako sociálně vyloučeného má u majoritního obyvatelstva dobrou oporu. Sociálně vyloučení jsou konceptualizováni jako „ti druzí“, jako lidé, kteří „k nám nepatří“, jsou jiní. S takovou představou dobře nekoresponduje, že by se jednalo o lidi, kteří žijí v sousedství dlouhou dobu, jsou místními rodáky, nebo pocházejí ze sousedních obcí. Naopak koncept nepřizpůsobivých cizáků, kteří přišli kdoví odkud, je mnohem přijatelnější a také umožňuje lépe odvrátit otázku, proč se těmto lidem už dávno nepomohlo nebo se s jejich situací něco nezačalo dělat.

Složení respondentů tohoto výzkumu napovídá, že koncept cizince je na místě jen u menšiny z nich. Drtivá většina z nich jsou občané České republiky. Ve výběrovém souboru se vyskytli pouze dva respondenti, kteří nebyli občané České republiky. Jedním byl muž z Jaroměře – Josefova, druhou byla žena z Hradce Králové. Ostatní, občané České republiky, se také z výrazně větší části v České republice narodili a nikdy jiné, než státní občanství České republiky neměli. 30 respondentů, tj. 20 % oslovených, mělo občanství České republiky teprve jako druhé. Jejich původním občanstvím bylo občanství Slovenské republiky.

Původní občané Slovenské republiky jsou rozptýleni v několika lokalitách a netvoří samostatnou enklávu. Nejvíce bývalých občanů Slovenska bylo zaznamenáno v Hradci Králové (9), v Jaroměři (6) a v Novém Bydžově (3). V ostatních lokalitách byly ve výběrovém souboru zaznamenány maximálně dvě osoby takových charakteristik na lokalitu.

Většina původně slovenských občanů ve výběrovém souboru se na Slovensku narodila nebo zde před příchodem do České republiky bydlela. Místa, jež respondenti uváděli, byla zpravidla na východním Slovensku a korespondují s místy, odkud probíhala romská řetězová migrace po roce 1945 do rozpadu Československa. Jednalo se o obce Snina, Prešov, Košice, Trnava, Velká Ida, Vranov, Krompachy, Rožňava, Michalovce, Čakanovce, Bánovce, ale též Levoča a Žilina. Z výčtu lokalit je patrné, že se nejedná o migraci z jednoho místa nebo jednoho rodu. Nejedná se o jednotný migrační proud. Někteří bývalí slovenští občané se dokonce narodili v České republice a na Slovensku nežili. Občanství SR získali díky původu rodičů.

Stejně, jako není fenomén sociálního vyloučení v Královéhradeckém kraji převážně záležitostí migrantů ze zahraničí, není ani převažujícím tématem lidí, kteří se přistěhovali z jiných částí České republiky. Přibližně jedna třetina respondentů jsou autochtonní v lokalitě, kde s nimi probíhal rozhovor a přibližně jedna třetina pocházela ze sousedních obcí nebo některých dalších míst v Královéhradeckém kraji. Přibližně třetina respondentů se narodila jinde v České republice, mimo Královéhradecký kraj.

Z uvedených skutečností vyplývá, že sociálně vyloučení v Královéhradeckém kraji jsou sice z části skupinou imigrační a že je mezi nimi migrace nadprůměrná, ale skupinu sociálně

vyločených v tomto kraji nelze identifikovat jako skupinu migrantů. Sociální vyloučení zde postihuje i autochtony a život v místě, kde se člověk narodil, ho vůči sociálnímu vyloučení neochraňuje.

Deklarovaná národnost respondentů

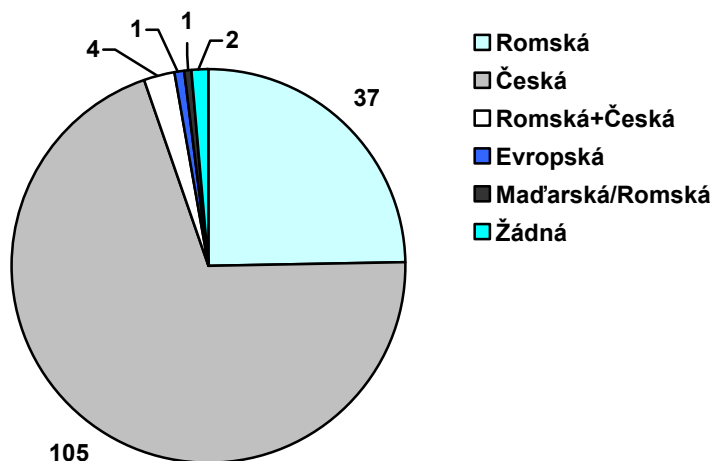
V prostředí České republiky, kde převládá tak zvané etnokulturní pojetí nacionalismu, při němž občan daného státu není automaticky považován za příslušníka daného státotvorného národa, se deklarace státní příslušnosti a národnosti nemusí krýt. V případě sociálně vyloučených komunit Královéhradeckého kraje pracovníci krajského úřadu i experti ve zkoumaných lokalitách předpokládali, že významná část sociálně vyloučených obyvatel jsou Romové. Jejich sebeidentifikaci pokládali za vhodné ověřit tímto průzkumem i vzhledem k dalšímu zaměření programů pro tyto skupiny. Jak se respondenti sami deklarovali, vypovídá následující tabulka.

Tab. 7. Deklarovaná národnost respondentů

<i>Deklarovaná národnost</i>	<i>Počet respondentů</i>	<i>Počet respondentů v %</i>
Romská	37	25
Česká	105	70
Romská/Česká	4	3
Evropská	1	0,5
Maďarská/Romská	1	0,5
Žádná	2	1
Celkem	150	100

Z tabulky podle očekávání vyplývá, že mezi respondenty převládá deklarovaná česká národnost. Výzkum potvrzuje tendenci, že čeští občané, které majoritní obyvatelstvo identifikuje jako Romy, se často deklarují podle národnosti jako Češi. Jen menší část deklaruje romskou národnost. V případě sociálně vyloučených obyvatel v Královéhradeckém kraji se čtvrtina deklarovala jako Romové. Přestože se to zdá málo ve srovnání s názorem sociálních pracovníků, lze konstatovat, že s vyjádřením respondentů je konsistentní například jazyková komunikace, kdy respondenti plynule česky hovořili nejen s tazateli, ale též uváděli, že v češtině komunikují i v rodinném kruhu. Pouze 11 respondentů uvedlo, že doma hovoří romsky. Určitou znalost romštiny, tj. schopnost komunikovat nebo alespoň rozumět, připustilo 40 respondentů, to znamená 27 % dotázaných. Kladný vztah pak k Romům vyjádřilo 52 respondentů, tj. třetina souboru. Deklarace české národnosti ale nijak neimplikuje, že by respondenti, kteří se deklarovali jako Češi, nebyli příslušníky majoritního obyvatelstva identifikováni jako Romové.

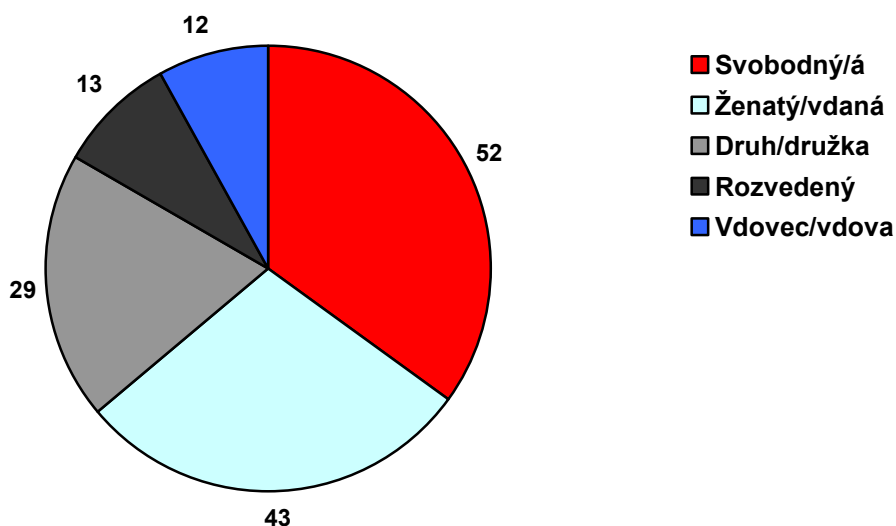
Graf 3. Deklarovaná národnost respondentů

Rodinné poměry respondentů

Z hlediska rodinného stavu výběrový soubor obsáhl všechny kategorie, jež se k vyjádření stavu používají. Vzhledem k relativně velkému počtu mladých lidí ve výběrovém souboru a těžišti souboru ve věkových kategoriích mezi dvaceti až čtyřiceti lety není překvapivé, že početně nejsilnější kategorie jsou manželé / manželky, druhové / družky a svobodní.

Graf 4. Rodinný stav respondentů

Tabulka ukazuje relativně vysoký počet sezdaných párů. Počet ženatých / vdaných převyšuje počet nesezdaných partnerských soužití. Vzorek sociálně vyloučených v Královéhradeckém kraji se tudíž nechová v oblasti uzavírání sňatků výrazně odlišně než majoritní obyvatelstvo. Můžeme tudíž vyslovit hypotézu, že jejich hodnoty a představy z hlediska rodinného života a sňatku se často od majoritního obyvatelstva podstatně neliší.

V případě rodinného stavu je zajímavá korelace věku respondentů, kteří na otázky odpovídali, a jejich rodinného stavu. Průzkum naznačuje, že předpoklad nízkého sňatkového věku nebo života s druhem / družkou ještě před dosažením plnoletosti zejména u romských rodin není v současné době, alespoň v případě našeho vzorku, vždy pravidlem. Ještě dvacetiletí deklarovali nejfrekventovaněji rodinný stav „svobodný / svobodná“. Na druhé straně jsme však současně zaznamenali deklaraci rodinného stavu vdaná již u čtrnáctileté dívky. Tak jako u mladé generace majoritního obyvatelstva, tak i u sociálně vyloučených, je v případě mladých párů běžný partnerský vztah typu druh / družka. Šetření ukazuje, že jsou taková soužití v uvedených vyloučených lokalitách běžná přibližně od 18 – 19 let. Ještě u 25letých však bylo běžné deklarování i rodinného stavu svobodný / svobodná.

Na tématu sňatkového věku je opět patrná variabilita problematiky sociálního vyloučení. Stereotyp nízkého partnerského věku nelze paušalizovat, přestože je nízký partnerský nebo sňatkový věk zřetelně častějším jevem než u majoritní společnosti. Velmi mladá manželství a stálé partnerské vztahy před plnoletostí pravděpodobně i v řadě sociálně vyloučených rodin slábnou.

Z hlediska počtu dětí v rodině bylo možné zejména v případě romských sociálně vyloučených komunit očekávat vícedětné rodiny s velkým počtem nezaopatřených dětí. Tento předpoklad se částečně vyplnil a tazatelé zaznamenali též 18 rodin s větším počtem než 5 dětí. Největší počet dětí deklaroval 53letý muž z Jaroměře, který uváděl 13 dětí v rodině. Pokud však přehlédneme celkové počty, je zřetelné, že téměř čtvrtina respondentů neměla žádné děti a největší počet rodičů uváděl dvě děti. Celá polovina respondentů pak měla mezi jedním až třemi dětmi. Velkorodiny byly zaznamenány spíše u starších partnerů.

Tab. 8. Počet dětí respondentů

Počet dětí	Počet respondentů s uvedeným počtem dětí	Celkem dětí
0	35	0
1	20	20
2	32	64
3	21	63
4	15	60
5	8	40
6	8	48
7	2	14
8	3	24
9	2	18
10	1	10
11	1	12
12	1	13
13	1	0
Neuvedeno	150	386

Uvedená data by mohla potvrzovat názor, že preference početných rodin je i u Romů alespoň částečně na ústupu. Podobná tendence se projevila i v publikaci z výzkumu *Kvalita života z aspektu determinant zdraví u romského obyvatelstva v České a Slovenské republice* (Davidová a kol. 2010), kde jednak vychází romské rodiny v České republice jako méně početné než na Slovensku a jednak rodiny mladších generací jako ménědětné než rodiny starších generací.¹¹ Relativně velké procento svobodných a bezdětných svědčí o racionálním uvažování alespoň části sociálně vyloučených v našem vzorku, že nezakládají rodinu ihned po dosažení plnoletosti nebo ještě před ním.

Ekonomické postavení respondentů

Problematika sociálního vyloučení je velmi často spojována s nezaměstnaností. Potvrdily to též rozhovory s poskytovateli služeb sociálně vyloučeným, při nichž se nejen často naráželo na téma nezaměstnanosti, ale též špatných pracovních návyků, případně nízké vůle a schopnosti si práci hledat. Spojení problému zaměstnání a sociálního vyloučení se ukázalo jako realistické i v případě šetření mezi sociálně vyloučenými.

¹¹ Současně ale připomínáme, že vzorek z Královéhradeckého kraje neumožňuje zobecňovat na celou Českou republiku a prognózy v početnosti rodin z hlediska chování jednotlivých generací mají to úskalí, že starší generace měla na odrození většího počtu dětí více času než mladší generace.

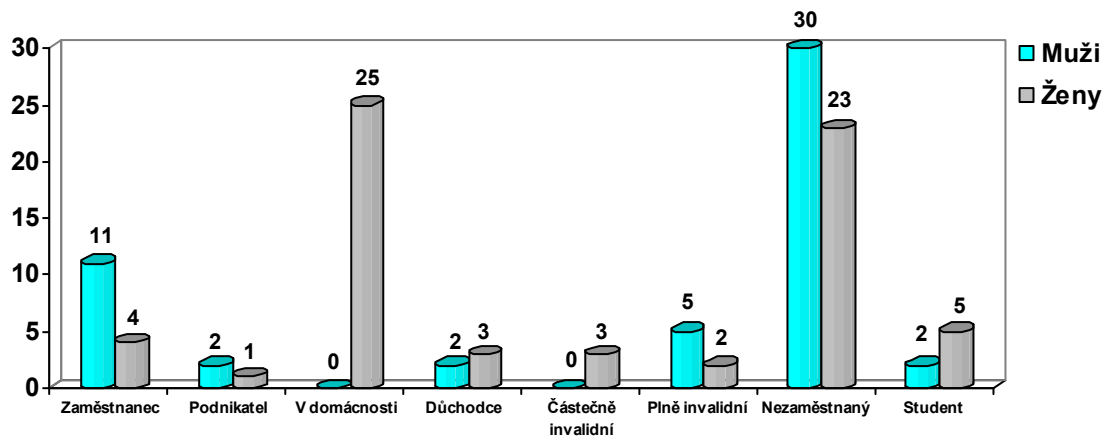
Sociálně vyloučení jsou často nezaměstnaní. Přesto charakterizovat sociálně vyloučené jako jednoznačně nezaměstnané není zcela na místě. Ekonomické postavení osob ve zkoumaném vzorku ukazuje následující tabulka:

Tab. 9. Ekonomické postavení respondentů a gender v jednotlivých lokalitách

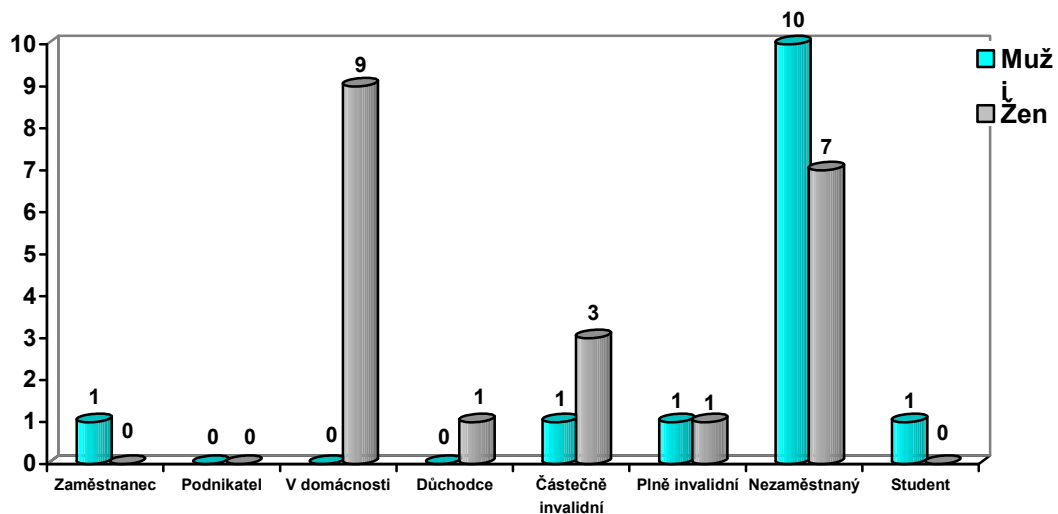
Lokalita	Zaměstnanec		Podnikatel		Student		V domácnosti		Důchodce		Část. invalidní důch.		Plně invalidní důch.		Nezaměstnaný	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Čermná n. O.															2	
České Meziříčí							2				1		1		2	2
Dobruška – Pulice							2				2		1		2	1
Dohalice							1								2	
Doudleby n. O.							2		1						3	
Holohlavy	1				1		2		1							1
Hradec Králové	4	1	1	1	2	4		1	1				1	1	6	5
Jaroměř	6	1						4					2	1	3	6
Kostelec n. O.								1				1	1		1	2
Ledce								1						1	1	1
Meziměstí								1		1		1			5	1
Náchod	1							2					1			3
Nový Bydžov		1				1		3							2	1
Rychnov n. Kn.								3				1			1	1
Slatina n. Zd.															1	1
Smiřice								4							1	
Trutnov		1						1							4	2
Třebechovice p. O.			1						1	1					1	2
Údrnice								1								1
Vysoké Veselí								3							3	
Celkem	12	3	2	1	3	5	0	34	2	4	1	5	6	4	40	30

Diference mezi městským a venkovským prostředím ukazují následující grafy.

Graf 5. Ekonomické postavení respondentů v městských lokalitách

Graf 6. Ekonomické postavení respondentů ve venkovských lokalitách

Z grafů i z tabulky lze vyčíst, že mezi ženami byla nejčastější uváděnou ekonomickou kategorií „žena v domácnosti“. Je to dáno tím, že respondenti měli často rodiny s malými dětmi. Může zde však hrát určitou roli, že si respondenti uvědomují, že ekonomické postavení „nezaměstnaný“ není prestižní a tak ženy, pokud si mohou vybrat, jaké ekonomické postavení budou deklarovat, zvolí raději variantu „v domácnosti“ než „nezaměstnaná“. Kategorie nezaměstnaný, nezaměstnaná, přestože je zastoupena velice početně, bude pravděpodobně ve srovnání se skutečností ještě podhodnocena.

Významnou kategorií ve výběrovém souboru hrají též důchodci. Jedná se o 15 % respondentů. Jsou mezi nimi částeční i úplní důchodci a vzhledem k věkovému složení souboru ze zastoupení důchodců vyplývá, že stejně tak jako je mezi členy souboru neuspokojivá ekonomická situace, je mezi nimi neuspokojivá také situace zdravotní. Lidé ve zkoumaném souboru mají, kromě jiného, též problémy pečovat sami o sebe a ani v této oblasti pravděpodobně nemají tolik pomoci a možností jako ostatní skupiny obyvatelstva.

Téma zdravotního stavu a zaměstnanosti samozřejmě souvisí. Lidé se zdravotními obtížemi mají vyšší nemocnost, nižší výkonnost a tudíž také menší šanci stálého zaměstnání.

Jak vyplývá z předložených dat, nezaměstnaností trpí přibližně stejnou měrou ženy i muži. Muži však, na rozdíl od žen, nedokážou nezaměstnanost skrýt pod jinou kategorii a navíc jejich ekonomická prosperita a sociální vyloučení rodiny výrazně souvisejí, pravděpodobně často ještě výrazněji než u žen. Přitom právě mužům v sociálně vyloučených komunitách je věnována relativně malá pozornost. Zvýšení zaměstnanosti mužské části sociálně vyloučené populace se zdá být jednou ze zásadních oblastí, která může postavení sociálně vyloučených změnit. Vedle nositelů nekvalifikovaných dělnických profesí je mezi sociálně vyloučenými řada osob schopných vykonávat relativně náročná, kvalifikovaná povolání, jako je pekař, cukrář, zámečnický, řidič, pokladník, svářeč, číšník, automechanik a podobně.

Alarmujícím jevem mezi sociálně vyloučenými rodinami je převládající dlouhodobá nezaměstnanost. Pouze 30 % respondentů, kteří se deklarovali jako nezaměstnaní, byli bez práce po dobu kratší než jeden rok. Stejný počet respondentů byl bez práce 2-3 roky a ostatní po dobu delší než tři roky. 4 respondenti byli nezaměstnaní déle než 10 let.

Tab. 10. Délka nezaměstnanosti respondenta¹²

<i>Délka nezaměstnanosti</i>	<i>Počet respondentů</i>	<i>Počet respondentů v %</i>
<i>Méně než jeden rok</i>	22	21
<i>Rok – 2 roky</i>	22	21
<i>2 roky – 3 roky</i>	10	9,5
<i>3 roky – 4 roky</i>	3	3
<i>4 roky – 5 let</i>	3	3
<i>5 – 10 let</i>	9	8,5
<i>Více než 10 let</i>	4	4
<i>Neuvedeno</i>	31	30
<i>Celkem</i>	104	100

Jen část respondentů uváděla, že by během posledních sedmi dní vyvíjela nějakou činnost, aby si přilepšila. Ne všichni respondenti, kteří se klasifikovali jako nezaměstnaní, také uváděli, že si hledají práci. Podle standardů ILO tudíž nepatří mezi nezaměstnané, ale mezi ekonomicky neaktivní. U těchto osob se již předpokládá, že změny v nabídce zaměstnání jejich zaměstnanost neovlivní.

Do ekonomické neaktivity upadají zejména osoby, které dlouhodobě nemají stálé zaměstnání. Proto je žádoucí, pokud nelze nezaměstnanost zcela potlačit, aby se alespoň nezvyšoval počet osob, které nepracují dlouhodobě.

Tab. 11. Když jste nezaměstnaný, vyvíjel jste během posledních sedmi dní nějakou aktivitu, která by Vám zvýšila příjem?

<i>Ano</i>	<i>Ne</i>	<i>Neuvedeno</i>	<i>Celkem</i>
26	63	15	104

Tab. 12. Hledáte zaměstnání?

<i>Ano</i>	<i>Ne</i>	<i>Neuvedeno</i>	<i>Celkem</i>
72	24	8	104

¹² Na otázku odpovídali pouze respondenti, kterých se otázka týkala.

Tab. 13. Víte, že existují:

	<i>Ano</i>	<i>Ne</i>	<i>Neuvedeno</i>	<i>Celkem</i>
VPP	105	8	37	150
Veřejné služby podle zákona o hmotné nouzi	64	49	37	150
Institut dobrovolnictví	34	79	37	150

Tab. 14. Využil jste některý z těchto nástrojů?

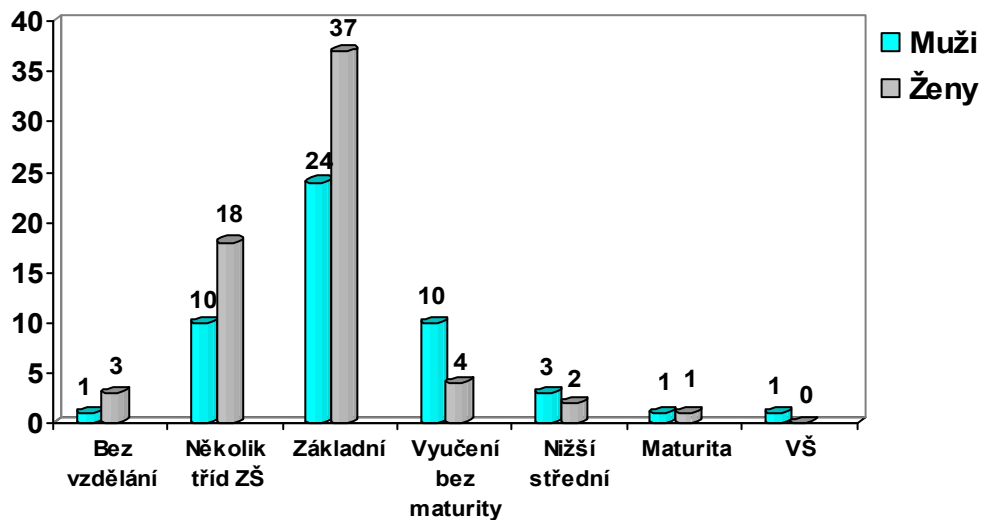
<i>Ano</i>	<i>Ne</i>	<i>Neuvedeno</i>	<i>Celkem</i>
26	63	61	150

Vzdělání sociálně vyloučených

Téma vzdělání u osob stížených sociálním vyloučením je relativně často artikulováno, a to v několika souvislostech. V první řadě v souvislosti s vysokou nezaměstnaností sociálně vyloučených. Nízké dosažené vzdělání je racionálně chápáno jako snížení konkurenceschopnosti na trhu práce. Současně nízké vzdělání limituje možnosti nejen jakou práci je jedinec schopen dělat, ale jak ji hledat. Efektivně hledat zaměstnání znamená schopnost pracovat s internetem, napsat životopis, motivační dopis a podobně. Při zjišťování funkční gramotnosti v romských komunitách v roce 2008 zjistil tým Etnologického ústavu AV ČR, v.v.i., právě v této oblasti mezi Romy poměrně nízkou úroveň. Úroveň dosaženého vzdělání je ale spojována též s reprodukčním chováním, kvalitou rodinného prostředí, kvalitou života, péčí o zdraví a podobně.

Neuspokojivou situaci v oblasti vzdělání mezi sociálně vyloučenými bylo možné konstatovat i v Královéhradeckém kraji. Graf ukazuje, že nízkým vzděláním trpí jak mužská, tak i ženská část populace.

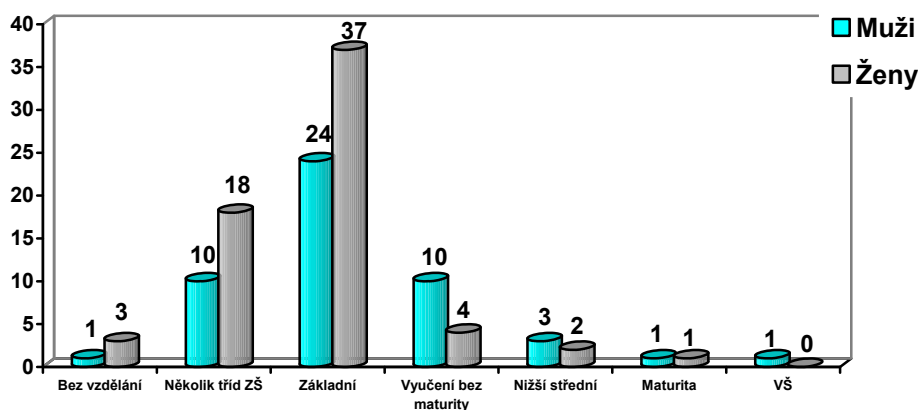
Graf 7. Počet respondentů podle pohlaví a vzdělání v jednotlivých lokalitách

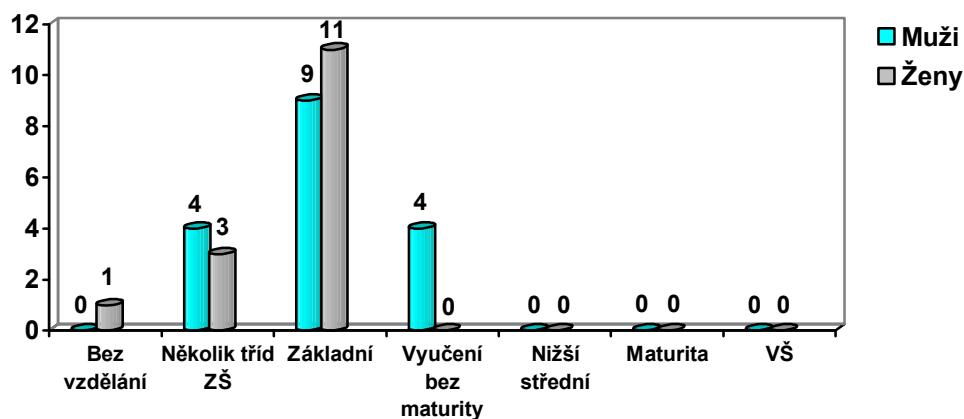
Většina respondentů deklaruje základní vzdělání. I zde však předpokládáme, že se jedná pouze o velmi nedostatečné znalosti ze základní školy. Vyučení bez maturity nebo nižší střední vzdělání je již poměrně málo početné a je doménou především mužů, kteří absolvovali zejména odborná učiliště. Při terénním šetření jsme zaznamenali též kategorii zcela bez vzdělání, která je však již ojedinělá.

V oblasti vzdělávání jsme srovnávali venkovské a městské lokality. Přestože je mezi lokalitami, jak jsme viděli v pasáži o původu respondentů, relativně velká migrace, vykazují městské a venkovské lokality ten rozdíl, že v městském prostředí jsou ve vzdělávání stejnou měrou zastoupení muži i ženy. Zatímco ve venkovském prostředí ženy již téměř nikdy nepokračovaly ve vzdělávání vyšším než je základní škola a další vzdělávání bylo doménou výhradně mužů, v městském prostředí deklarují další vzdělání též ženy.

Graf 8. Vzdelání a pohlaví respondentů v městských lokalitách

Graf 9. Vzdelání a pohlaví respondentů ve venkovských lokalitách

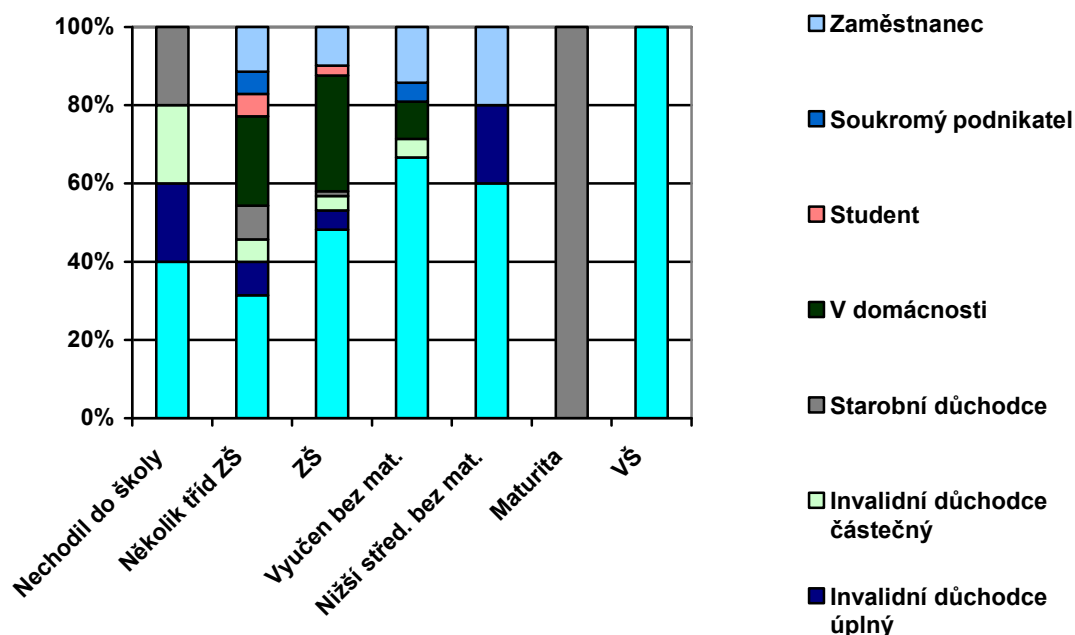

Demotivujícím prvkem pro rodiny sociálně vyloučených může být, pokud některý z jejich příslušníků vyššího vzdělání dosáhne a přesto zůstane nezaměstnaný. Následující tabulka a graf jsou vzhledem k nízkému počtu respondentů velice málo relevantní. V celém výběrovém souboru byl jediný vysokoškolák, ale ten byl shodou okolností nezaměstnaný, proto tabulka zobrazuje, že všichni vysokoškoláci jsou nezaměstnaní. Nicméně data naznačují, že vzdělání nemusí vždy automaticky znamenat cestu ze sociálního vyloučení. A naopak. I středoškolák, případně vysokoškolák se může stát sociálně vyloučeným, pokud ztratí zaměstnání, přestože to je méně pravděpodobné než u osoby s nižším vzděláním.

Tab. 15. Vliv vzdělání na ekonomické postavení respondentů

Vzdělání	Zaměstnanec	Soukr. podnik.	Student	V domácnosti	Starob. důchod.	Invalid. důchod částečný	Invalid. důchod plný	Nezaměstnaný	Celkový součet
Nechodil do školy					1	1	1	2	5
Několik tříd ZŠ	4	2	2	8	3	2	3	11	35
Základní škola	8		2	24	1	3	4	39	81
Vyučen bez mat.	3	1		2		1		14	21
Střední bez mat.	1						1	3	5
Maturita					2				2
Vysoká škola								1	1
Celkový součet	16	3	4	34	7	7	9	70	150

Graf 10. Vzdělání a ekonomické postavení respondentů

Relativně velká pozornost se v souvislosti se sociálně vyloučenými v současné době věnuje vzdělávání dětí. Předpokládali jsme proto, že výše vzdělání se bude výrazně měnit v závislosti na věku. Tento předpoklad lze z kontingenčních tabulek skutečně částečně vysledovat. Poslední respondenti, kteří uváděli, že nemají vůbec žádné školy, se narodili v roce 1970. Již mezi respondenty narozenými v 60. letech rostl počet osob s dokončeným základním vzděláním a počet vyučených. Podle deklarovaných vzdělání lze uvažovat o vzestupném

trendu, případně stagnaci po celé období 80.–90. let. Respondenti dosahovali zpravidla základního vzdělání, někteří se vyučili. Je otázkou, zda však vzhledem ke zvyšujícím se nárokům na kvalifikaci není mírný vzestup, resp. stagnace spíše propadem. Jediný vysokoškolák, který se mezi respondenty vyskytl, byl padesátiletý a v době výzkumu byl nezaměstnaný.

Sociálně vyloučení a výchova a vzdělávání dětí

Jak jsme již předeslali, ne všichni respondenti měli vlastní prokreační rodiny. Otázky ohledně výchovy dětí se týkaly jen některých z nich. Jak se dalo očekávat, otázky prospěchu, výchovy a vzdělávání dětí vidí dosti odlišně ve srovnání s názory sociálních pracovníků a úředníků. Zpravidla nemají pocit, že by s výchovou dětí měli problémy. Své děti se snaží vychovávat tak, aby byly slušné, aby dosáhly odpovídajícího vzdělání, aby měly hygienické návyky, byly poctivé a pracovitě. Otevřená otázka, která byla respondentům na toto téma položena, pomohla vygenerovat následující kategorie a četnosti.

Tab. 16. Na co kladou respondenti největší důraz při výchově dětí¹³

<i>Faktory, na které respondenti kladou důraz při výchově svých dětí</i>	<i>Počet respondentů</i>
<i>Slušné chování</i>	25
<i>Vzdělání</i>	25
<i>Vzdělání a slušné chování</i>	5
<i>Hygienické návyky a učení</i>	6
<i>Slušné chování a čistota</i>	2
<i>Zdraví dětí</i>	1
<i>Nekrást, nemluvit sprostě, slušně se chovat</i>	1
<i>Poctivost a pracovitost</i>	2
<i>Neuvedeno</i>	48
<i>Celkem</i>	115

Děti zpravidla navštěvují základní a nikoli speciální školu. Zvláště pro obyvatele lokalit na venkově je nejlépe dostupná. Návštěvnost základní a speciální školy ukazuje následující tabulka.

Tab. 17. Typ navštěvované školy u dětí respondentů v době výzkumu

<i>Typ školy</i>	<i>Základní škola</i>	<i>Speciální škola</i>	<i>Neuvedeno</i>	<i>Celkový počet</i>
<i>Počet dětí</i>	46	13	4	63

¹³ Jednalo se o otevřenou otázku, na níž odpovídali pouze respondenti, pro něž bylo téma relevantní (rodiče s dětmi). Mohli uvést i několik položek.

Tendence nesegregovat děti ze sociálně vyloučených rodin a usilovat o jejich začlenění do základních škol evokuje otázku těm rodičům, kteří umístili děti do speciálních škol, proč tak učinili. Z odpovědí bylo zřetelné, že tuto okolnost rodiče vážili a že se jedná o koneckonců nezbytnou spolupráci s pedagogicko-psychologickou poradnou. Ve většině případů rodiče odmítli hypotézu, že by se jednalo o jejich vlastní rozhodnutí, nebo že by k doporučení do speciální školy sami dávali podnět. Rodiče uváděli, že se tak rozhodli vzhledem k doporučení odborníků. Důvodem byl prospěch v základní škole, uváděli, že dítě bylo pomalejší, nestačilo. Jen v ojedinělých případech se vyskytly odpovědi, že důvodem bylo šikanování nebo ohrožování dítěte.

Téma rasismu na školách je velmi ožehavé. Přestože byl vzorek relativně malý, bylo zmíněno. Antropologické rysy, stejně jako chudoba, jsou rizikové faktory. Je možné, že řada rodičů má negativní zkušenosti, ale vyhnula se tomu, aby je sdělila.

Tab. 18. Důvody pro přeřazení na speciální školu

<i>Dítě má problémy s učením</i>	<i>Dítě je pomalejší</i>	<i>Rasismus na ZŠ</i>	<i>Vlastní žádost rodičů</i>	<i>Neuvedeno</i>	<i>Celkem</i>
5	2	2	1	3	13

Na úspěšnost dětí ve škole mají vliv různé formy předškolní výchovy. Pokusili jsme se proto též zjistit, zda děti tyto formy vzdělávání využívají a pokud ne, proč.

Z uskutečněných rozhovorů je patrné, že rodiče o předškolní výchově přinejmenším vědí. Většina z nich uváděla, že děti do takových zařízení posílá. Nejfrekventovaněji uváděným důvodem, proč se předškolní výchova neuskutečňuje, byla špatná dostupnost předškolních zařízení z venkovských lokalit. Je samozřejmě obtížné na základě výpovědí samotných rodičů posoudit, zda děti posílají pravidelně. Nejčastěji navštěvovaným předškolním zařízením byla podle výpovědí respondentů mateřská škola. Přípravné ročníky na základní školu byly uváděny méně.

Tab. 19. Navštěvuje nebo navštěvovalo vaše dítě předškolní zařízení?

<i>Ano</i>	<i>Ne</i>	<i>Neuvedeno</i>	<i>Celkem</i>
61	23	31	115

Tab. 20. Typ navštěvovaného zařízení

<i>Mateřská škola</i>	<i>Příprava na ZŠ</i>	<i>Jesle</i>	<i>Neuvedeno</i>	<i>Celkem</i>
57	3	1	54	115

Relativně často uváděná problematická oblast u rodičů postižených sociálním vyloučením je komunikace se školou. I v této oblasti, stejně jako v řadě dalších, se projevují komunikační bariéry, kde se kontakt odkládá a redukuje na minimum. Je logické, že respondenti tuto bariéru neradi přiznávají a že údaje v tomto směru nutno pokládat za subjektivní.

Největší část rodičů uváděla, že s učitelem naposledy komunikovala více než před měsícem, případně před půl rokem. Tři respondenti připustili, že s učitelem svých dětí nekomunikovali nikdy (mohl tím ale být pověřen partner). Část respondentů, přibližně 36 % rodičů dětí ve školním věku však deklarovalo častější, pravidelnější kontakt.

Tab. 21. Kdy jste naposledy mluvil / mluvila s učitelem svých dětí?

<i>Nikdy</i>	<i>Více než před půl rokem</i>	<i>Více než před měsícem</i>	<i>Více než před týdnem</i>	<i>Tento týden</i>	<i>Neuvedeno</i>	<i>Celkem</i>
3	13	21	14	9	3	63

Nebylo předmětem tohoto šetření zjišťovat prospěch dětí. Z odpovědí expertů i ze zkušeností z jiných výzkumů však lze usuzovat, že děti ze sociálně vyloučených rodin mají zpravidla s prospěchem problémy. Důvodem je, že školu nenavštěvují pravidelně, že na přípravu do školy nemají v domácnosti patřičné materiální zázemí (vlastní pokoj, kout, místo pro věci do školy atd.) a že jim rodiče neumí s přípravou pomoci nebo poradit. Důsledkem toho je nebezpečí, že se nedostatek vzdělání rodičů bude u dětí opakovat a sníží se tím pravděpodobnost, že se děti ze sociálního vyloučení vymaní. Vzhledem k tomu, že v současné době již existuje nabídka asistence dětem, kterým hrozí nebezpečí neúspěchu při vzdělávání ze strany nevládních a neziskových organizací, pokoušeli jsme se též zjišťovat, jaká je situace v oblasti poptávky po asistenci dětem.

Příslušníci rodin označovaní jako sociálně vyloučení si zpravidla hodnotu vzdělání uvědomují. Neznají však cesty, jak této mety dosáhnout, nemají dostatečné předpoklady pro to, aby tuto cestu otevřeli svým dětem a tak na možnosti vzdělávání dětí rezignují. Jejich vztah je mnohdy ambivalentní. Na jedné straně roli vzdělání přeceňují a představují si za ukončenou školou okamžitý přístup k bohatství a moci, na druhé straně si zdůvodňují nedostupnost vyššího vzdělání pro ně samotné. Představa vzdělávání jako rychlého přístupu k moci a penězům selhává ve chvíli, kdy stojí tvář v tvář zdlouhavosti vzdělávacího procesu

a cítí se obelstěni, pokud nevidí okamžitý užitek. Jejich příbuzní, kteří dosáhli prostřednictvím vzdělání lepšího postavení, jsou chápáni jako zrádci, protože se o získanou moc neumí podělit a bohatství jakoby zatajovali a ti kdo vzdělání dosáhli a setrvali uvnitř rodiny, jsou zase často považováni za hlupáky, protože je z jejich postavení zřetelné, že jejich materiální profit z let strávených ve škole není úměrný námaze a očekávání.

Z uvedených důvodů rodiny postižené sociálním vyloučením zpravidla deklarují vůli děti vzdělávat a považují vzdělávání za cestu ze sociálního vyloučení, ale na druhé straně jsou ke vzdělávání dětí skeptičtí. V rámci výzkumu velká část rodičů deklarovala, že by uvítala pomoc s přípravou dětí do školy, ale menší část takovou pomoc vyhledala. Přesto se asistence při vzdělávání dětí při výzkumu projevila. Výsledky šetření shrnují následující tabulky:

Tab. 22. *Uvítal/la byste pomoc při přípravě dětí do školy?*

<i>Počet</i>	
<i>Ano</i>	32
<i>Ne</i>	29
<i>Neuvedeno</i>	2
<i>Celkem</i>	63

Tab. 23. *Využíváte nějakou pomoc při školní přípravě dětí?*

<i>Počet</i>	
<i>Ano</i>	10
<i>Ne</i>	50
<i>Neuvedeno</i>	3
<i>Celkem</i>	63

Tab. 24. *Jakou pomoc využíváte při školní přípravě dětí?*

<i>Terénní sociální pracovník</i>	<i>Nízkoprahové zařízení</i>	<i>Romský asistent a TSP</i>	<i>Členové rodiny</i>	<i>Doučování ve škole</i>	<i>Celkem</i>
3	3	1	2	1	10

Kvalita bydlení a životní styl respondentů

Sociálně vyloučení nejsou jednodušou kategorií. Jsou to lidé, kteří se ocitli v problematickém postavení, ale to z nich ještě nedělá homogenní kulturu. Jejich častým problémem je nedostatek finančních prostředků, ale větší část těchto lidí netrpí vyloženě chudobou. Proto by pro tuto skupinu byl relativně obtížně použitelný koncept kultury chudoby. Navíc, jak jsme již uvedli, část z nich má silné vazby též ke kultuře majoritní společnosti. Mají příbuzné, kteří jsou relativně úspěšní, jezdí je navštěvovat a komunikují s nimi. Jejich společným problémem spíše je, že možností, které společnost nabízí, neumí nebo nechtějí využít.

Současná společnost je zpravidla označována jako společnost konzumní. Šetří časem, ale spotřebovává celou řadu komodit, které lze oželeť. Na druhou stranu velké množství prostředků, které spotřebovává, potřebuje jako kapitál k vydělávání dalších prostředků nebo k odpočinku od pracovní činnosti. Sociálně vyloučení žijí pomaleji, postupně si zvyknou na odlišný typ pohodlí a hůře se jim potom akomoduje na prostředí práce a pravidelnosti, kterými žije majoritní obyvatelstvo.

Větší část respondentů, které jsme navštívili, bydlí spíše v menších bytech. 36 % respondentů bydlí v bytech 2+1, 32 % respondentů v bytě 1+1. Způsoby, jimiž stávající bydlení získali, jsou velmi diferencované a část byla do stávajících objektů přestěhována z důvodu neplacení nájemného, nebo výpovědi nájemní smlouvy. Sestěhování sociálně vyloučených rodin je jednou z největších chyb, kterých se stávající společnost v sociální politice dopouští. Takový postup znemožňuje reintegraci lidí, kteří se dostali do problémů, stigmatizuje a znemožňuje návrat do majoritní společnosti jim i jejich dětem. Taková praxe zpravidla není příjemná ani sociálně vyloučeným. Frekventovaně uvádějí, že se v kolektivech, které se takto vytvořily, necítí dobře. Odsuzují devastaci okolí a netečnost společnosti nejen k jejich situaci, ale i ke stavu objektů, v nichž bydlí. Ještě jsme neslyšeli žádného sociálně vyloučeného, ať se už jednalo o Roma, či nikoli, že by byl spokojen s nepořádkem ve svém okolí a se špatnou vybaveností. Zároveň však také sociálně vyloučení zpravidla neprojevují ochotu komunální prostor, který jim nepatří, po někom zdarma upravovat.

Mezi respondenty mírně převažovaly nájemní objekty vlastněné obcí, relativně frekventované bylo též bydlení u soukromníka. Vlastní byt nebo vlastní dům byly málo běžné.

Tab. 25. Typ bydlení respondentů

<i>Typ bydlení</i>	<i>Počet</i>
<i>Ubytovna</i>	4
<i>Nájemní byt u soukromníka nebo soukromé organizace</i>	57
<i>Nájemní byt u obce</i>	64
<i>Vlastní byt</i>	9
<i>Vlastní dům</i>	11
<i>Jinak</i>	5
<i>Neuvedeno</i>	0
<i>Celkem</i>	150

V bytech zpravidla respondenti nebydleli sami. Buďto bydleli s vlastní prokreační rodinou, nebo žili ještě v rodině orientační, s rodiči, případně s dalšími příbuznými. Byty jsou zpravidla přelidněné a neposkytují dostatečné soukromí a prostor nejen dospělým, ale ani dětem například k plnění školních povinností. Jsou vytápěny zpravidla tuhými palivy, méně často plynem. Přibližně ve třetině zaznamenaných případů nebyla koupelna, nebo záchod nebo oboje pod vlastním uzavřením, jak vypovídají následující tabulky.

Tab. 26. Vytápění bytů respondentů

<i>Typ vytápění</i>	<i>Počet</i>	<i>Procent (%)</i>
<i>Tuhá paliva</i>	102	68
<i>Plynové vytápění</i>	20	13
<i>Elektrické vytápění</i>	17	11
<i>Ústřední topení</i>	7	5
<i>Neuvedeno</i>	4	3
<i>Celkem</i>	150	100

Tab. 27. Vybavení bytu

<i>Sociální zařízení</i>	<i>Ano</i>	<i>Ne</i>	<i>Neuvedeno</i>	<i>Celkem</i>
<i>Koupelna</i>	109	40	1	150
<i>WC</i>	111	38	1	150

Část respondentů na otázku, zda mají na nájemném dluh, odpověděla kladně.

Tab. 28. Dluh na nájemném

	<i>Počet</i>	<i>Procent (%)</i>
<i>Ano</i>	29	19
<i>Ne</i>	102	68
<i>Neuvedeno</i>	19	13
<i>Celkem</i>	150	100

Respondenti si uvědomovali sankce, které by jim mohly hrozit v případě neplacení nájemného. Uváděli především, že by jim hrozilo vystěhování. V některých případech jim, zejména u soukromníků, připadaly nájemy vzhledem k poskytovaným službám nepřiměřené. Jak na jiném místě rozhovoru bylo patrné, částka za nájemné byla uváděna na třetím nejfrekventovanějším místě jako položka, za níž se během měsíce utratí nejvíce peněz.

Respondenti se ke svému bydlení často vyjadřovali kriticky. Přesto, že však sociální pracovníci označovali jejich bydlení téměř paušálně za nevyhovující, sami sociálně vyloučení takto jednoznačně odmítavé stanovisko nevyjadřovali. S velikostí bytu byla spokojena

přibližně polovina respondentů a přibližně stejná část s vybavením bytu. V rozhovorech bylo patrné, že někteří prostě na vyšší nároky rezignovali, někteří si uvědomovali, že se jejich nároky musí přizpůsobit příjmům. Postoje respondentů ke kvalitě bydlení uvádí následující tabulka.

Tab. 29. Vyhovuje vám velikost bytu?

	<i>Počet</i>	<i>Procent (%)</i>
<i>Ano</i>	80	53
<i>Ne</i>	69	46
<i>Neuvedeno</i>	1	1
<i>Celkem</i>	150	100

Tab. 30. Vyhovuje vám vybavení bytu?

	<i>Počet</i>
<i>Ano</i>	72
<i>Částečně</i>	40
<i>Ne</i>	36
<i>Neuvedeno</i>	2
<i>Celkem</i>	150

K bydlení patří též pocit bezpečí. V daném případě nebylo vyjádření respondentů jednoznačné, většina se však přiklonila k názoru, že se v lokalitě cítí bezpečně.

Tab. 31. Cítíte se v lokalitě, kde bydlíte bezpečně?

	<i>Počet</i>
<i>Ano</i>	114
<i>Ne</i>	34
<i>Neuvedeno</i>	2
<i>Celkový počet</i>	150

Stejně tak jako se sociálně vyloučení respondenti často stavěli shovívavě ke svému nízkostandardnímu bydlení, stavěli se relativně frekventovaně pozitivně také k lokalitě, která jim mnoho příležitostí k uplatnění z našeho pohledu neposkytovala. V lokalitě, kde žili, bylo rozhodnuto setrvat více respondentů, než bylo rozhodnuto odejít. Odpovědi na tento typ otázek jsou však často vedeny tím, že respondenti především nevědí, kam by šli, nikoli, že by chtěli setrvat. Relativně často respondenti sdělovali, že by setrvali, avšak v další větě sdělovali, že by se odstěhovali, například za práci. Odpovědi k tomuto tématu jsou shrnuty v následujících tabulkách.

Tab. 32. Vyhovuje vám obec, kde bydlíte?

	Počet
<i>Ano</i>	83
<i>Částečně</i>	21
<i>Ne</i>	44
<i>Neuvedeno</i>	2
<i>Celkový počet</i>	150

Tab. 33. Vyhovuje vám lokalita, kde bydlíte?

	Počet
<i>Ano</i>	77
<i>Částečně</i>	28
<i>Ne</i>	43
<i>Neuvedeno</i>	2
<i>Celkový počet</i>	150

Pokud se respondenti chtěli stěhovat, zpravidla se jednalo o stěhování do většího města, kde předpokládali, že by našli lepší uplatnění. Vůle stěhovat se za prací je určitě pozitivním znakem. Byla však méně častá než rezignace, že by podobná akce neměla žádný efekt.

Uvedené charakteristiky by samozřejmě neměly být chápány jako generalizace o sociálně vyloučených v Královéhradeckém kraji. Údaje jednoznačně kvantifikují pouze názory a postoje ve vzorku. Na druhé straně však naznačují tendence a reakce, s nimiž se lze mezi sociálně vyloučenými setkat.

Subjektivní potřeby sociálně vyloučených

Velká část našich respondentů neměla pocit, že by byla nesoběstačná nebo že by nedokázala existovat bez pomoci jiných lidí. Spíše se domnívala, že nemá prostředky, aby své potřeby realizovala. Na druhé straně, pokud se nejednalo o hazardní hráče nebo alkoholiky, byla jejich spotřeba uzpůsobena možností. Den sociálně vyloučených začíná zpravidla pozdním vstáváním a řešením drobných domácích témat, konverzací spojenou s cigaretami, kávou, po celý den puštěnou televizí sloužící jako kulisa. Kulminacním bodem celého dne je pouze nákup, nebo návštěva úřadu. Když respondenti rekapitulovali, za co v průběhu měsíce nejvíce utratí, figurovalo na prvním místě jídlo, poté následoval nájem, děti, energie. Z uvedeného vyplývá, že z hlediska Maslowovy pyramidy potřeb se respondenti pohybovali relativně blízko její základně a i z jejich konverzace vyplývalo, že se jedná zpravidla o zabezpečení základních životních potřeb. Přesahem jsou pouze školní záležitosti dětí, které jsou snad i pro jejich nadstavbovost z hlediska základních lidských potřeb pro sociálně vyloučené poměrně

velkou abstrakcí. Položky, které respondenti uváděli jako hlavní zdroje výdajů, jsou uvedeny v následující tabulce.

Tab. 34. Co vás stojí v průběhu měsíce nejvíce peněz?¹⁴

<i>Položka</i>	<i>Počet respondentů</i>
<i>Jídlo</i>	73
<i>Nájem</i>	56
<i>Děti</i>	17
<i>Energie, topení, voda</i>	13
<i>Škola, pomůcky do školy</i>	13
<i>Cigarety</i>	9
<i>Jízdné, doprava, benzín</i>	8
<i>Léky, lékaři</i>	7
<i>Oblečení</i>	5
<i>Hygienické prostředky</i>	3
<i>Hypotéka</i>	1
<i>Masáže</i>	1
<i>Povinné platby</i>	1
<i>Různé věci</i>	1
<i>Zábava</i>	1
<i>Shánění práce</i>	1
<i>Neuvedeno</i>	0

Ze schématu výdajů se odvíjejí i problémy, které sociálně vyloučené nejčastěji postihují a ty jsou spojeny se zabezpečením základních životních potřeb. Pokud se zaměříme na otázku, s jakými oblastmi života mají sociálně vyloučení nejvíce problémů, vévodí zde dvě oblasti. Na prvním místě peníze a na druhém místě zdraví, které je v současné době též do určité míry otázkou peněz. Hospodaření s penězi na prvním a zadluženost na třetím místě pomyslného žebříčku jasně podporuje uvedenou tezi. Zdravotní problémy blízkých na druhém místě a vlastní zdravotní problémy na čtvrtém místě zřetelně naznačují vedle nepříznivé finanční situace druhou prioritu. Následuje řada dalších podstatných témat, mezi nimiž téma sociálních vztahů, včetně kontaktů s majoritním obyvatelstvem hraje již méně palčivou úlohu. Tabulka současně ukazuje, že celá řada oblastí, kde by pravděpodobně vnější pozorovatel předpokládal identifikaci určitých problémů, jako je příprava dětí do školy, závislost na návykových látkách, domácí násilí, konflikty s okolím, sousedy nebo mezi sebou, což někdy majoritní obyvatelstvo vnímá jako průvodní jev života sociálně vyloučených, se jim samotným jako výrazný problém nejeví a problémy v těchto oblastech nepocítují. Jako nezaměstnaní si každopádně nestěžují, že by nevěděli, co s volným časem a pocíťovali jakési životní prázdno.

¹⁴ Respondenti v mnoha případech uváděli více možností, proto počet odpovědí převyšuje celkový počet respondentů.

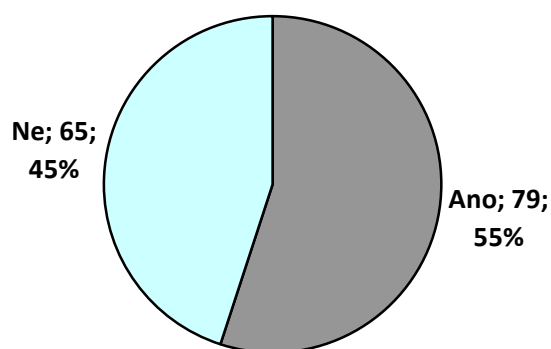
Tab. 35. Odpověď na otázku: Cítíte problémy v některé z uvedených oblastí? Odpovědi jsou uvedeny též procentuelně.

	Často %		Občas %		Vůbec %		Neuvedeno %		Celkem %	
<i>Hospodaření s penězi</i>	60	40%	54	36%	36	24%	0	0	150	100
<i>Zdravotní problémy svých blízkých</i>	47	31,3%	32	21,3%	71	47,4%	0	0	150	100
<i>Zadluženost</i>	44	29,3%	49	32,7%	57	38%	0	0	150	100
<i>Zdravotní problémy</i>	33	22%	33	22%	84	56%	0	0	150	100
<i>Dopravní obslužnost</i>	29	19,3%	23	15,3%	98	65,4%	0	0	150	100
<i>Orientace v právech a povinnostech</i>	26	17,3%	38	25,3%	86	57,4%	0	0	150	100
<i>Hrazení povinných plateb</i>	26	17,3%	41	27,3%	83	55,4%	1	0,7%	150	100
<i>Volnočasové aktivity</i>	25	16,7%	19	12,7%	100	66,6%	6	4%	150	100
<i>Vztahy s úřady</i>	24	16%	37	24,7%	89	59,3%	0	0	150	100
<i>Vztahy se sousedy</i>	19	12,7%	18	12%	103	68,6%	10	6,7%	150	100
<i>Vzdělávání dospělých</i>	19	12,7%	10	6,6%	111	74%	10	6,7%	150	100
<i>Lékařská péče</i>	15	10%	35	23,3%	100	66,7%	0	0	150	100
<i>Vztahy v rodině</i>	10	6,7%	23	15,3%	117	78%	0	0	150	100
<i>Závislost na návykových látkách</i>	8	5,3%	13	8,7%	129	86%	0	0	150	100
<i>Domácí násilí</i>	6	4%	7	4,7%	136	90,6%	1	0,7%	150	100
<i>Závislost na hře</i>	5	3,3%	14	9,3%	131	87,4%	0		150	100
<i>Příprava dětí do školy</i>	3	2%	19	12,7%	95	63,3%	33	22%	150	100
<i>Předškolní výchova dětí</i>	2	1,3%	13	8,7%	92	61,3%	43	28,7%	150	100

Řada problémů, které sociálně vyloučené rodiny řeší, jsou opravdu tíživé a je zřetelné, že se s nimi větší část výběrového souboru sama nevyrovná. Skupina však k cizí pomoci nepřistupuje jednotně a zdaleka ne každý ji vyžaduje, nebo ji chce přijmout. Na otázku, zda respondent cítí, že by v uvedených oblastech potřeboval pomoci, odpověděla více než polovina dotázaných, že ne.

Graf 11. Cítíte, že byste potřeboval pomoci v uvedených situacích?

Otázka, v čem by sociálně vyloučení především potřebovali pomoci, se odvíjí od problémových oblastí, které ve svém životě pociťují. Na prvních místech stojí práce, bydlení, finance. Z odpovědí však vyplývá, že relativně velký počet respondentů má problémy formulovat, v čem by vlastně potřebovali pomoci. Zatímco reprezentanti majoritního obyvatelstva u všech 150 respondentů identifikovali závažné problémy, a proto se konec konců respondenti ocitli ve výběrovém souboru, jen polovina z nich formulovala oblasti, v nichž by potřebovala pomoci. Je poměrně obtížné srovnávat s majoritní populací, neboť úkolem tohoto průzkumu nebylo šetření na kontrolním vzorku majoritního obyvatelstva. Nevylučujeme však, že by výsledek z hlediska potřeby pomoci od okolí nemohl být podobný.

Tab. 36. V čem by Vám lidé kolem Vás mohli nejučinněji pomoci?

	Počet
<i>Nevím</i>	20
<i>Pomoc s hledáním práce</i>	19
<i>Pomoc s bydlením</i>	19
<i>Pomoc s financemi</i>	17
<i>V ničem</i>	13
<i>Slušným chováním a udržováním pořádku</i>	8
<i>Zajištění zdravotní péče</i>	4
<i>Větší toleranci</i>	3
<i>Ve všem</i>	3
<i>Se školou a učením</i>	2
<i>Zlepšit dopravní spojení v místě bydliště</i>	2
<i>Pomoc ve stáří, např. s nákupem</i>	2
<i>Pomoc při řešení problému</i>	2
<i>Poradenstvím</i>	1
<i>Neuvedeno</i>	35
Celkem	150

Charakter problémů i postavení respondentů implikovalo charakter odpovědí na otázku, kdo by měl při řešení problémů především pomoci. Sociálně vyloučení spoléhají především na místní samosprávu, případně na stát. V této oblasti se soustředují na jistotu, neboť se obracejí na instituce, které mají za své občany odpovědnost, ale současně na chudobu, neboť očekávají pomoc od institucí, které na takovou pomoc mají limitované prostředky a nástroje. Zejména v oblasti zaměstnání je očekávání intervence od státu krajním řešením. Paternalismus, který v této oblasti očekávají, není na místě, protože obce i stát mají v této oblasti velmi limitované nástroje. Zdá se, že právě v této oblasti jsou sociálně vyloučení nesprávně orientováni a právě to jim zhoršuje jejich postavení a zvyšuje tenzi mezi nimi a majoritní společností. Je zajímavé si povšimnout, že se v jejich kalkulacích neobjevují místní podniky nebo podnikatelé, kteří by měli mít z hlediska zaměstnání jistě mnohem více možností.

Tab. 37. Kdo by Vám měl především pomoci?

	Počet	Procent (%)
Město, obec, starosta	57	38
Stát	16	11
Rodina	15	10
Rodiče	8	5
Nevím	6	4
Sociální odbor	4	3
Nic	4	3
Kamarádi	3	2
Musí si pomoci sám	3	2
Okolí	2	1
TSP, Romodrom	1	1
Úřad práce	1	1
Bůh	1	1
Evropská unie	1	1
Neuvedeno	28	19
Celkem	150	100

Respondenti vážili, v čem by jim okolí mohlo pomoci, a neuváděli, co by řešili, pokud by se jim pomoci opravdu dostalo. Ve výčtech se mísí na jedné straně instrumentální potřeby, na druhé straně cílové hodnoty, kterých by pomocí získaných instrumentů chtěli dosáhnout. Z níže uvedeného výčtu je patrné, že práce, resp. zaměstnání není velmi často cílovou potřebou, ale instrumentem, jehož pomocí jsou uspokojovány jiné, cílové potřeby. Práce, respektive zaměstnání proto oslabuje, i když jako prostředek k získání peněz a zdroj prestiže v lokální společnosti i nadále hraje roli, a naopak posiluje bydlení, v němž respondenti viděli cílovou hodnotu. Zároveň je z výčtu cílových potřeb patrné, že v nich zřídka figurují takové, které zcela přesahují respondentovu každodennost a problémy, s nimiž se denně potýká. Mezi tužbami respondentů se neobjevují takové cílové hodnoty, jako dosáhnout vědeckého objevu, objevit neznámou planetu, uskutečnit cestu kolem světa, ale potřeby vyřešit problémy na takové úrovni potřeb, které pociťuje jako neuspokojeny. Opět zde dominuje bydlení, práce a

peníze. Objevuje se však též akcent na přestěhování se a odchod do zahraničí. Pozornosti si jistě též zaslouží položka více šancí pro mladé Romy. Na třetím místě v četnostech je též důležitá položka „nic“. Při rozhovorech jsme zaznamenali celou řadu lidí, jejichž postavení z vnějšku možná působí hrozivě, ale oni samotní jsou docela spokojeni. Zvykli si na své postavení, umí v něm žít a nechtějí na svém životě nic měnit. V prostředí, které připadá většinovému obyvatelstvu odpudivé, si našli smysl života.

Tab. 38. Řekněte, co byste chtěl na svém životě změnit?¹⁵

	<i>Počet</i>
<i>Mít lepší bydlení</i>	54
<i>Sehnat práci</i>	30
<i>Nic</i>	16
<i>Mít více peněz</i>	15
<i>Přestěhovat se</i>	10
<i>Vzdělání</i>	6
<i>Lepší život pro svoji rodinu</i>	4
<i>Lepší společenská situace, šance pro mladé Romy</i>	4
<i>Všechno</i>	4
<i>Partnera</i>	3
<i>Odcestovat do zahraničí</i>	3
<i>Zdraví</i>	3
<i>Přestat kouřit</i>	2
<i>Přístup lidí</i>	2
<i>Nevím</i>	2
<i>Mít vlastní bydlení</i>	1
<i>Víru v Boha</i>	1
<i>Minulost</i>	1
<i>Prostředí, zlepšení životní situace</i>	1
<i>Neuvedeno</i>	14

Další rozsáhlou baterii tvoří odpovědi na otázku, kde respondenti spatřují největší překážky, aby dosáhli toho, čeho se jim nedostává, respektive aby žili šťastný a spokojený život. Škála odpovědí je velice různorodá. Na čelním místě ovšem opět figurují peníze, čili poukázky, za něž lze potřebné věci získat. Na druhém místě se vyskytuje nedostatek, nebo absence práce, jako další zprostředkovatelské hodnoty, která stojí mezi člověkem a jeho nejzazší potřebou, štěstím a spokojeností. Na třetím místě se pak vyskytuje cílová hodnota, jejíž dosažení by pravděpodobně vedlo ke spokojenosti respondentů, to znamená lepší bydlení. Další, již méně frekventovanou překážkou je romský původ, fatální stigma, které, ač si to neradi připouštíme, hraje v tématu sociálního vyloučení podstatnou roli. Kromě práce se však málo frekventovaně

¹⁵ Respondenti v mnoha případech uváděli více možností, počet odpovědí přesahuje celkový počet respondentů.

vyskytují překážky, jejichž odstraňování by vedlo k vykročení z bludného kruhu sociálního vyloučení, k případnému získání práce, sehnání lepšího bytu, splacení dluhů a podobně. Velká část jmenovaných překážek jsou spíše důsledky jiných, ještě podstatnějších překážek. Domníváme se, že takovéto neúplné odhadování překážek, které člověku brání ke štěstí a spokojenosti není specifické pouze pro osoby trpící sociálním vyloučením. Každopádně však potvrzuje, jak málo lidí při snaze o jakoukoli změnu začíná tam, kde je taková změna realizovatelná vlastními silami a často i v relativně krátkém čase – u sebe.

Přestože poznámky týkající se toho, že Romové mají horší šanci na uplatnění a že překážkou pro realizaci potřeb sociálně vyloučených je rasismus, nebyly časté, je třeba s nimi jako s reálnou položkou kalkulovat a mít na paměti, že ne všichni lidé mohou za stejných podmínek uskutečnit totéž.

Tab. 39. Kde spatřujete největší překážky v tom, abyste žil/a šťastný a spokojený život?

	<i>Počet</i>	<i>Procenta (%)</i>
<i>Peníze</i>	29	19
<i>Práce</i>	28	19
<i>Špatné bydlení</i>	28	19
<i>Žádné překážky nevidím</i>	9	6
<i>Romský původ</i>	8	5
<i>Nevím</i>	5	3
<i>Vzdělání</i>	4	3
<i>Vztahy s okolím</i>	4	3
<i>Chtěl bych se přestěhovat jinam</i>	3	2
<i>Společnost</i>	3	2
<i>Sociální zázemí</i>	3	2
<i>Rasismus</i>	3	2
<i>Změna stylu života</i>	3	2
<i>Věk</i>	2	1
<i>Lokalita, prostředí</i>	2	1
<i>Zdravotní stav</i>	2	1
<i>Mít partnera</i>	2	1
<i>Uznání majoritní společnosti</i>	1	1
<i>Starosta, který nemá zájem</i>	1	1
<i>Větší přítomnost partnera doma</i>	1	1
<i>Neuvedeno</i>	9	6
<i>Celkem</i>	150	100

Potřeby sociálně vyloučených a sociální asistence

Přestože řada respondentů připustila, že by přijala při realizaci svých potřeb a překonávání překážek pomoc od druhých, ne všichni z nich takovou pomoc využívají. Přestože v kraji pracují neziskové organizace, které sociální asistenci poskytují, je pravděpodobně její rozsah stále nedostatečný. Ze 150 respondentů bylo v kontaktu s takovou organizací pouze 21, tj. 14 %. Situace se v tomto směru jeví lepší v městských lokalitách.

Tab. 40. Jste v kontaktu s nějakou neziskovou organizací?

	Počet	Procent (%)
<i>Ano</i>	21	14
<i>Ne</i>	128	85
<i>Neuvedeno</i>	1	1
<i>Celkem</i>	150	100

Tab. 41. Kontakt s neziskovými organizacemi v městském a venkovském prostředí

Typ lokality	Počet respondentů
<i>Městské lokality</i>	14
<i>Venkovské lokality</i>	7
<i>Celkem</i>	21

Přestože většina sociálně vyloučených v našem vzorku není v přímém kontaktu se sociálními pracovníky, řada z nich má o jejich práci určité povědomí a ví, že v jejich blízkosti působí a že se na ně lze obrátit. Přestože nelze na základě našeho vzorku generalizovat, lze na základě výpovědí respondentů předpokládat, že se s terénními pracovníky lze opět spíše setkat ve městech než na venkově.

Tab. 42. Dochází k vám terénní pracovníci?

	Počet	Procent (%)
<i>Ano</i>	53	35
<i>Ne</i>	94	63
<i>Neuvedeno</i>	3	2
<i>Celkem</i>	150	100

Tab. 43. Provenience respondentů, kteří se setkávají s terénními pracovníky

Typ lokality	Počet
<i>Městské lokality</i>	37
<i>Venkovské lokality</i>	16
<i>Celkem</i>	53

Většině respondentů, kteří přichází s terénními pracovníky do styku, jejich práce připadá potřebná a užitečná. Respondenti, kteří se s terénními pracovníky ale nesetkávají, se k otázce nevyjadřovali.

Tab. 44. Případá vám práce terénních pracovníků potřebná a užitečná?

	<i>Počet</i>	<i>Procent (%)</i>
<i>Ano</i>	50	33
<i>Ne</i>	28	19
<i>Neuvedeno</i>	72	48
<i>Celkem</i>	150	100

Respondenti v této souvislosti uváděli, v čem jim terénní pracovníci pomáhají. Ukazuje se, že si nacházejí své místo zejména při doučování dětí, dále pomáhají s vyřízením úřední korespondence kolem bydlení i s dalšími úředními záležitostmi. Výčet činností terénních pracovníků je zaznamenán v následující tabulce.

Tab. 45. Pokud k Vám docházejí terénní pracovníci, v jakých oblastech využíváte jejich služby?¹⁶

	<i>Počet</i>
<i>Doučování a práce s dětmi</i>	8
<i>Bydlení</i>	6
<i>Poradenství</i>	6
<i>Se vším</i>	4
<i>Každodenní problémy</i>	3
<i>Sociální a právní otázky</i>	3
<i>Pomoc při hledání práce</i>	3
<i>Komunikace s úřady</i>	2
<i>Pomoc s nemocným dítětem</i>	1
<i>Neuvedeno</i>	17
<i>Celkem</i>	53

Osoba, které respondent důvěřuje a obrací se k ní o radu a pomoc

Z předchozího textu je patrné, že část sociálně vyloučených osob si uvědomuje, že potřebuje pomoc a pomoc se také snaží vyhledat. Předpokládáme, že tyto osoby mají vliv na život jednotlivce a že důvěryhodná osoba může sloužit jako sociální vzor a může tím pádem respondentovi pomoci. Výčet těchto osob také ukazuje respondentův akční rádius a schopnost

¹⁶ Respondenti mohli uvést více položek.

navazovat kontakty. S dvaceti těmito osobami byl uskutečněn rozhovor. Jejich spektrum ukazuje následující tabulka.

Tab. 46. Jmenujte osobu, které důvěřujete, na jejíž názory dáte a k níž si chodíte pro radu a pomoc.

<i>Osoba</i>	<i>Počet</i>	<i>Procent (%)</i>
<i>Manžel, druh, přítel</i>	28	19
<i>Sourozenci</i>	23	15
<i>Starosta</i>	22	15
<i>Matka</i>	21	14
<i>Nikomu</i>	19	13
<i>Úřad, TSP, Romský poradce</i>	14	9
<i>Děti</i>	8	5
<i>Kamarádi</i>	7	5
<i>Sám sobě</i>	3	2
<i>Neuvedeno</i>	5	3
<i>Celkem</i>	150	100

Jak je patrné, škála důvěryhodných osob je relativně pestrá. Část této škály se uzavírá v rodinném kruhu a neotevívá respondentovi další možnosti. Relativně velké procento odpovědí však tento kruh uzavřený sociálním vyloučením překračuje. Zejména pozice starosty jako moudrého rádce a vyšší autority, který má respekt a důvěru, je překvapivá nikoli tím, že je zmíněn, ale četností odpovědí, které ho staví na čelní místo hned za životní partnery a sourozence.

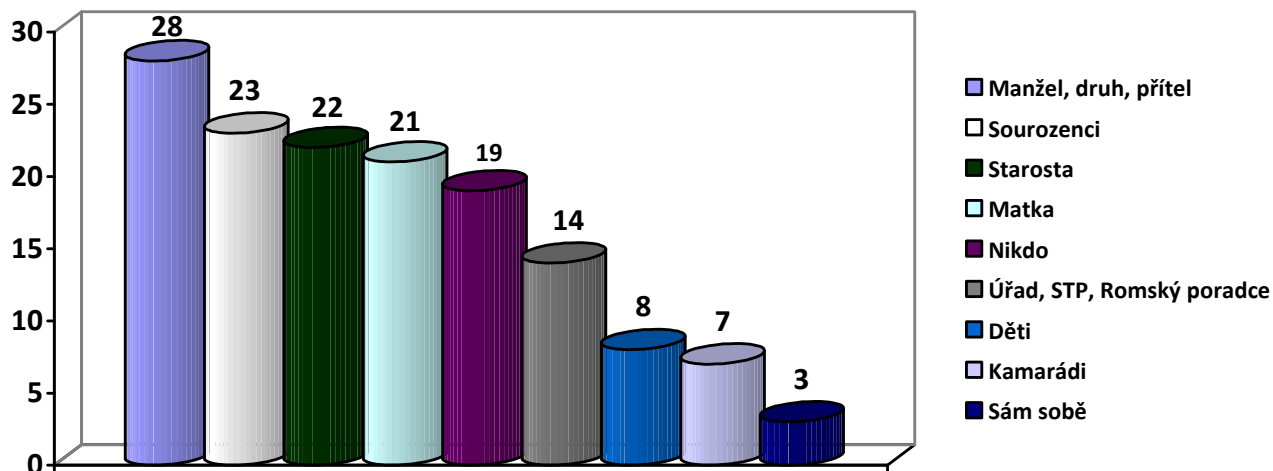
Zejména v sociálně vyloučených romských komunitách takováto reakce stojí za pozornost. Majoritní populace se často domnívá, že v romských společenstvích nemůže neromský občan získat důvěru, opak je ale pravdou. Romové si s oblibou příslušníky neromské populace brali za kmotry, nejrůznější patrony a ochránce. Příslušník majoritního obyvatelstva si může získat důvěru mezi Romy snáze než Rom z jiného rodu. Často je však vystaven očekávání, které nemůže naplnit, a proto s takovou důvěrou naložit nějak smysluplně není jednoduché. Samozřejmě, že taková deklarace důvěry může být chvilkovou reakcí a nelze ji přeceňovat.

Při rozhovorech s důvěryhodnými osobnostmi z řad majoritního obyvatelstva jsme často zaznamenali překvapení, že se do takového postavení dostali. Často to nebylo proto, že by se vůči sociálně vyloučeným chovali výjimečně srdečně nebo vstřícně, často zde určitou roli hrála též legenda, která se o dané osobě vytvořila, nebo která ji v dané komunitě pravděpodobně provází. Je třeba vzít v úvahu, že zejména romské rodiny jsou patriarchální, jsou to rodiny, které ctí silnou vůdčí ruku. Ten, kdo je v nějaké skupině pánem, to musí dávat

najevo, musí si umět zjednat pořádek, ne si nechat všechno líbit. Každopádně však důvěra v autority, které jsou vně vyloučených komunit, jsou důležitým příslibem. Jedná se o jednu z dalších cest, kterými lze sociální vyloučení zmírňovat.

Odpovědi na toto téma ještě přinášíme v grafické podobě.

Graf 12. Jmenujte osobu, které důvěřujete, na jejíž názory dáte a k níž si chodíte pro radu a pomoc.

Rozhovory s osobami, kterým sociálně vyloučení důvěřují

Situace, kdy určitá skupina žije odlišně než majoritní obyvatelstvo, někdy vytváří atmosféru, že se jedná o jednolitého organismus se společnou kulturou, o jakýsi „společný kmen“, který má vnitřní specifickou sociální organizaci. V případě sociálně vyloučených v České republice by se takový obraz dal vztáhnout jen na velmi malou část z nich. Respondenti, s nimiž byl uskutečňován rozhovor, takovou skupinu netvořili. Byli kategorií osob, která by se souhrnně spíše dala charakterizovat tak, že je na okraji majoritní společnosti. Tomu odpovídají i jejich odpovědi na otázku, komu důvěřují. Otázka formulovaná při řízených rozhovorech, která zněla, *Znáte nějakou osobu, které důvěřujete, na jejíž názor dáte? Kdo to je?*, přináší poznatek, že mezi důvěryhodnými osobami našich respondentů se frekventovaně objevují buďto rodinní příslušníci, kamarádi, nebo osoby, které pro jednání se sociálně vyloučenými zplnomocňuje majoritní společnost.

Dvacet rozhovorů, které byly s důvěryhodnými osobami provedeny, bylo rozvrženo následovně: 14 bylo provedeno s rodinnými příslušníky a známými, kteří byli respondenty označeni, 6 bylo provedeno s úředními osobami, na nichž se sociálně vyloučení shodli.

Co se týče důvěryhodných osob, které nebyly mezi úředními osobami, rozhovory nepřinesly nic nového a jejich signifikance je malá, neboť důvěryhodné osoby byly důvěrou obdařeni vždy jen jedním respondentem. V případě poskytovatelů sociálních služeb několikrát došlo ke shodě většího počtu respondentů. Lokality, kde byli označeni za důvěryhodné osoby poskytovatelé sociálních služeb, jsou následující. Počet respondentů, který se na těchto osobnostech shodl, kolísal a neuvádíme ho, neboť v každé lokalitě byl prováděn odlišný počet rozhovorů.

Tab. 47. Lokality, kde byly jako důvěryhodné osoby označeni poskytovatelé sociálních služeb

<i>Název lokality</i>
<i>Dobruška</i>
<i>Holohlavy</i>
<i>Jaroměř</i>
<i>Kostelec nad Orlicí</i>
<i>Ledce</i>
<i>Meziměstí</i>
<i>Náchod</i>
<i>Smiřice</i>
<i>Trutnov</i>
<i>Třebechovice pod Orebem</i>

Nejvíce osob se shodlo na důvěryhodné osobě v roli poskytovatele sociálních služeb v Dobrušce (11 osob), dále v Třebechovicích pod Orebem (3 osoby).¹⁷ V ostatních lokalitách označili za důvěryhodnou osobu sociálního pracovníka nebo úředníka jeden, maximálně dva respondenti.

Osoby z řad poskytovatelů sociálních služeb, které byly označeny za důvěryhodné, byly touto informací při rozhovorech potěšeny, ale zpravidla zaskočeny, neboť projev důvěry neočekávaly. Neměly pocit, že by se chovaly nějak nestandardně. Jednalo se o sociální pracovníky z řad Romů i neromských poskytovatelů sociálních služeb. Jejich názory a postoje je zařazovaly do několika podskupin. Do první podskupiny je možné zařadit sociální pracovníky, kteří se sociálně vyloučenými výrazně soucítili a snažili se jejich jednání pochopit či zdůvodnit. Druhou skupinu tvořili lidé, kteří se snažili sociálně vyloučené chápat spíše jako známé, nebo sousedy než klienty. Sociálně vyloučení a sociální pracovníci bydleli poblíž, ve stejném domě nebo ulici, a klienti k sociálnímu pracovníkovi chodili i po práci na kávu a získávali rady i neformální cestou. V poslední skupině byli sociální pracovníci a další úředníci, kteří sice uplatňovali názor, že na sociálně vyloučené je třeba uplatnit i tvrdší postup, ale pravděpodobně se k nim současně chovali s porozuměním a byli vůči nim spravedliví. Jeden ze starostů, který se ocitl v kategorii *důvěryhodných* osobností přímo řekl: „...nad nimi je potřeba pořádku držet bič. Sami nic neudělají...“ Na druhé straně však zdůraznil, že po telefonu jeho klienti kolikrát příslib zaměstnání získají, když přijdou osobně, tak jsou ale odmítnuti.

Oslovení sociální pracovníci byli požádáni, aby navrhovali, jak situaci sociálně vyloučených řešit. Shodli se zejména na následujících bodech:

- Práci se sociálně vyloučenými je třeba zefektivnit. Je třeba, aby vynaložené prostředky skutečně dosáhly svého adresáta.
- Základním problémem je, že pro sociálně vyloučené není řádné zaměstnání. Programy pro zvýšení zaměstnanosti mezi sociálně vyloučenými by bylo třeba rozšířit. Pokud lidé dlouhodobě nepracují, ztrácí pracovní návyky a stávají se nezaměstnatelní.
- V souvislosti se zvýšeným důrazem na zaměstnanost by bylo třeba též věnovat větší pozornost rekvalifikačním kurzům. Je třeba organizovat rekvalifikační kurzy na zaměstnání, po kterých je aktuálně v místě poptávka, což se často neděje. Rekvalifikace by měla být vázána na smlouvu s budoucím zaměstnavatelem, který má o kvalifikované pracovníky zájem. Měl by se zavázat, že s rekvalifikovanými pracovníky uzavře smlouvu třeba na 1 rok, během kterého by se pracovník buď osvědčil, nebo neosvědčil.
- Je třeba rozšířit práci s rodinou. Děti by měly chodit od tří let do mateřských škol. Problémem je, že školky jsou drahé a špatně dostupné. Rodiny, které jsou na dávkách,

---

¹⁷ Bližší specifikaci nelze uskutečnit, neboť respondentům byla přislíbena anonymita.

na MŠ nemají prostředky. Bylo by dobré rodiče finančně podpořit příspěvkem na MŠ. Podmínkou by však mělo být, aby dítě do MŠ chodilo pravidelně. Podobně je možné z peněz projektů podporovat finančně ty rodiče, jejichž děti pravidelně docházejí do základních škol, aby děti mohly společně s ostatními spolužáky jezdit na lyžařské zájezdy a další akce organizované školou. Bylo by také dobré připlácet rodinám na školní pomůcky.

- Bylo by též třeba motivovat děti, aby se vyučily a studovaly střední a vysoké školy, aby se z nich staly kvalifikované pracovní síly.
- Bylo by též třeba zlepšit bydlení pro sociálně vyloučené.

Sociální pracovníci v některých případech požadovali i radikální opatření, jako legislativně ošetřit institut vrácení sociálních dávek v případě, že dítě nedochází do školy. Taková radikální opatření však nebyla požadována všemi důvěryhodnými respondenty.

Obrázek 7. Vyloučená lokalita Údrnice v Úněticích. Foto: Kateřina Bělohradská

Závěr

Průzkum potřeb obyvatel sociálně vyloučených lokalit Královéhradeckého kraje poukázal na několik významných skutečností:

1. Jev sociálního vyloučení nemá ostré hranice a vyskytuje se v řadě podob.
2. Pojem sociálního vyloučení je nejednoznačný a sami sociální pracovníci v lokalitách se ho zdráhají používat. Intuitivně ho spojují s lidmi, kteří se dostali do obtížné životní situace, zadlužili se, neplatí nájem, jejich děti mají potíže se školní docházkou, jsou nezaměstnaní, nevhodně bydlí, pobírají sociální dávky a díky tomu se dostávají do kontaktu s příslušnými úřady. Pojem sociálního vyloučení je v této interpretaci synonymem pro chudobu, nezaměstnanost a problémy s úřady. Pokud má ale označovat pouze chudobu a sociální problémy, sociální pracovníci v konkrétních lokalitách ho nahrazují jinými pojmy.
3. Jev sociálního vyloučení se v Královéhradeckém kraji vyskytuje jednak v uzavřených sociálně vyloučených lokalitách, jednak disperzně v podobě jednotlivých rodin bydlících rozptýleně mezi majoritním obyvatelstvem. Vyskytuje se v městském i venkovském prostředí. Tam, kde jev sociálního vyloučení není koncentrován a sociálně vyloučení netvoří uzavřené lokality, je ho zpravidla možné lépe eliminovat a sociální izolace lidí v sociálním vyloučení není tak velká. Zabránit koncentraci a prohlubování jevu sociálního vyloučení by mělo být prvořadým úkolem pracovníků státní správy a samospráv. Jakékoli sestěhování a umělé koncentrování lidí se sociálními problémy s jakýmkoli odůvodněním je škodlivé, brzdí procesy zpětné inkluze a obrátí se proti tvůrcům takových opatření.
4. Analýza představ o potřebách sociálně vyloučených ze strany sociálních pracovníků, terénních pracovníků a zaměstnanců státní správy a místních samospráv a artikulace potřeb samotných sociálně vyloučených mají své shodné i rozdílné prvky. Pracovníci se sociálně vyloučenými z řad majoritního obyvatelstva chápou situaci sociálně vyloučených jako kritickou a snaží se poskytnout pomoc. Podobně vidí situaci též část sociálně vyloučených a pomoc hledá. Část však nikoli. Mnozí sociálně vyloučení se akomodovali na situaci nedostatku, naučili se v ní žít a pomoc nepotřebují. Často tím komplikují reintegraci dalším členům rodiny. Rozdílná identifikace potřeb může způsobovat problémy. Při výzkumu to bylo dobře patrné na otázce výchovy a vzdělávání dětí. Sociálně vyloučení vesměs deklarovali, že s výchovou a vzděláváním dětí nemají problémy. Pomoc sociálních pracovníků jim mnohdy ani nepřipadala nutná, na druhé straně ji ale přijímali, a pokud byly patrné výsledky, vážili si toho.
5. Sociální pracovníci identifikují potřeby sociálně vyloučených osob hlavně tam, kde se jejich problémy střetávají se zákonem (např. dluhy). Sociálně vyloučení tyto problémy zpravidla identifikují jako významné teprve ve chvíli, kdy jim hrozí postih.

Proto sociální pracovníci dovozují, že sociálně vyloučení vše řeší teprve ve chvíli, kdy už je pozdě. Tady je velký prostor pro sociální pracovníky, kteří by měli neustále informovat o nebezpečí, do něhož se neplatiči dostávají a jaký osud je čeká.

6. Sociální pracovníci a další členové majoritního obyvatelstva často identifikují příčiny problémů sociálního vyloučení, které se snaží rektifikovat s ohledem na dlouhodobou perspektivu. Usilují o změnu životního stylu a životních možností když už ne u rodičů, tak alespoň u dětí. Příčiny nepříznivého stávajícího stavu vidí v nízké funkční gramotnosti, nekvalitním vzdělání, malé komunikační schopnosti. Jejich řešení však sociálně vyloučení v některých případech nevnímají jako řešení svých potřeb a nevěnují jim pozornost. Tím snižují účinek sociální asistence. Zatímco sociální pracovníci se domnívají, že sociálně vyloučeným chybí celá řada návyků, sociálně vyloučení se domnívají, že jim chybí především finanční prostředky. Jinak si se svým životem dovedou poradit sami. To je jedním z důvodů, proč se efektivita práce sociálních pracovníků snižuje.
7. Obě skupiny se shodují na tom, že hmotná nouze a nezaměstnanost jsou jedněmi z klíčových problémů sociálního vyloučení a jejich eliminace by problém výrazně redukovala. Zejména dlouhodobou nezaměstnanost identifikují jako problém jak sociální pracovníci, tak i sociálně vyloučení. Sociální pracovníci velmi často uvažují o tom, že si za to sociálně vyloučení mohou sami, že práci nehledají a vyhovuje jim žít ze sociálních dávek. Odhadují, že se sociálně vyloučeným vyplatí pobírat sociální dávky a pracovat na černo, a proto o stálé zaměstnání neusilují. Ve velkých městech je úvaha o vyhovujícím příjmu z práce na černo realistická a je otázkou, do jaké míry je deklarativní snaha najít práci ze strany sociálně vyloučených opravdová. Ve venkovských sídlech je však situace v současné době zpravidla jiná – není práce ani na černo. Současně se výklad sociálních pracovníků a sociálně vyloučených, proč nemají práci, opět rozchází. Sociálně vyloučení se často též domnívají, že důvody jsou rasové, že důvodem je nezáměr obce, nebo že práce není pro nikoho. Konkrétní situaci v místě je třeba brát v potaz. Pokud má zaměstnavatel na výběr několik uchazečů, není nerealistické, že si Roma, pokud ho dobře nezná, nevybere. Ani tento těžko prokazatelný diskriminační faktor nelze podceňovat. Překonávání rasových stereotypů je dlouhodobým problémem a sociální práce by od tohoto aspektu neměla odhlížet.
8. Výzkum zjistil výrazné rozdíly mezi situací sociálně vyloučených ve městech a ve venkovských lokalitách. Zatímco ještě před dvaceti lety bylo venkovské prostředí integraci příznivější než městské, v současné době je situace opačná. Venkovské vyloučené lokality jsou izolované, často se špatnou dopravní obsluhovaností. Do venkovského prostředí se v menší míře dostanou terénní pracovníci a nezaměstnanost a hmotná nouze zde dosahují v některých případech větších rozměrů. Pro sociální pracovníky by situace na venkově měla být signálem, aby se ve větší míře zaměřili právě na tuto oblast.

9. Výzkum zaznamenal generační rozdíly v charakteru sociálního vyloučení, přestože ne vždy byly jednoznačné. Starší občané se zdravotními problémy trpí výrazněji sociálním vyloučením v oblasti zdravotní péče. S věkem se na druhé straně harmonizují rodinné vztahy a vztahy se sousedy. Mladší generace více trpí gamblerstvím, postrádá více volnočasové aktivity, na druhé straně se méně spoléhá na své okolí, ať už se jedná o příbuzné, nebo o státní a nevládní instituce. Představu o tom, že by měl vyloučeným komunitám především pomoci stát, místní samospráva nebo nevládní instituce sdílejí vyloučené rodiny ve velké míře napříč generacemi. Důvěru v sociální pracovníky, vedoucí pracovníky obecních úřadů nebo pracovníky nevládních a neziskových institucí však deklarovali spíše respondenti ve věku nad 30 let. Přestože by mladší generace měla být kvalifikovanější a lépe připravena na interakce s mimorodinným prostředím, problémy s kontakty s úřady a s orientací v právech a povinnostech deklarovali příslušníci vyloučených komunit napříč generacemi.
10. Činnost sociálních pracovníků je vysoce náročná a oceněnihodná. Ve velké míře se zaměřuje na dětské vzdělávání a pomoc sociálně vyloučeným s řešením úředních záležitostí. Zejména zaměření na děti a mládež je dobrým vkladem k eliminaci sociálního vyloučení v příští generaci. Na druhé straně chudoba a nezaměstnanost v rodině práci sociálních asistentů s dětmi permanentně znehodnocuje. Proto je třeba věnovat více pozornosti práci s mužskou populací a v kooperaci s potenciálními zaměstnavateli dosáhnout zvýšení zaměstnanosti v sociálně vyloučených rodinách. Je zjevné, že práce s mužskou populací je prozatím málo účinná. Domnívám se, že je to proto, že sociální práci v lokalitách vykonávají zejména ženy a mladí muži těsně po studiích. Zejména v romských rodinách nemůže být takovýto sociální pracovník pro dospělou mužskou populaci komunikačním partnerem.
11. Je vysoce pozitivní, že řada dětí ze sociálně vyloučených rodin dokončuje základní školu, děti z vyloučených lokalit navštěvují předškolní výchovu, část těchto dětí pokračuje ve vzdělávání i po základní škole. Zatímco tento trend se udržuje přibližně od 70. let 20. století, uplatnitelnost absolventů ze sociálně vyloučených lokalit klesá. Pokud se tento trend nepodaří zastavit, nebude čím sociálně vyloučené ke vzdělávání motivovat. Na uplatnění lidí ze sociálně vyloučených lokalit je třeba směřovat speciální programy. Tyto programy by neměly být vytvářením zaměstnanosti pro zaměstnanost, ale měly by směřovat ke zkvalitnění života celé lokální populace tak, aby bylo zřejmé, že příslušníci sociálně vyloučených rodin umí pracovat tak, aby to bylo užitečné pro celé lokální komunity.
12. Jednou z oblastí, na níž se sociální pracovníci i sociálně vyloučení shodují jako na vážném problému, je nízká úroveň bydlení a zadluženost. Zatímco s tématem zadluženosti se v současné době široce pracuje a vytvářejí se cesty jak zadlužení sociálně vyloučené populace snižovat, problematika bydlení stagnuje. Hledat cesty

k důstojnému bydlení i nejchudších vrstev obyvatelstva státu by mělo být jednou ze sociálních priorit.

13. Je vysoce chvályhodné, že řada sociálních pracovníků získala mezi sociálně vyloučenými důvěru. Důvěru často získávají i další pracovníci státní správy či samosprávy. Přestože si někteří respondenti stěžovali na rasismus a svou situaci přičítali tomu, že jsou Romové, zdá se, že sociálně vyloučení se ve většině lokalit Královéhradeckého kraje cítí bezpečně a soužití s majoritním obyvatelstvem nepovažují za vyhrocené.

Obrázek 8. Vyloučená lokalita v Dohalicích. Foto Kateřina Bělohradská

Doporučení

- Sociální vyloučení přímo souvisí s nezaměstnaností, potížemi s bydlením, se zadlužeností a s chudobou; typická je dlouhodobá nezaměstnanost a dlouhodobá hmotná nouze. Odstraňování těchto průvodních jevů sociálního vyloučení je nejúčinnější inkluzivní strategií.
- S problémem stálého zaměstnání a sociálního zabezpečení souvisí práce na černo. Zaměstnavatelé, kteří znevýhodňují své pracovníky tím, že jim nevystavují pracovní smlouvy a neplatí za ně zdravotní a sociální pojištění, by měli být účinněji postihováni.
- Sociální vyloučení přímo souvisí s nízkou funkční gramotností a s nízkou vzdělaností, s problémy s úřady a s neschopností řešit složité životní situace. Zvyšování funkční gramotnosti a vzdělávání dětí i dospělých je účinnou prevencí proti sociálnímu vyloučení.
- Sociální vyloučení se vyskytuje ve městech i na venkově. Sociální vyloučení na venkově, díky prostorové izolaci a horší dostupnosti sociálních pracovníků, dosahuje v současné době v Královéhradeckém kraji pravděpodobně ještě tíživějších rozměrů než ve městech. Sociálně vyloučeným jednotlivcům i komunitám na venkově je třeba věnovat stejnou pozornost jako městským, přestože jsou méně početné a hůře dostupné.
- Jev sociálního vyloučení se v Královéhradeckém kraji vyskytuje jednak v uzavřených sociálně vyloučených lokalitách, jednak disperzně v podobě jednotlivých rodin bydlících rozptýleně mezi majoritním obyvatelstvem. Tam, kde jev sociálního vyloučení není koncentrován a sociálně vyloučení netvoří uzavřené lokality, je ho zpravidla možné lépe eliminovat a sociální izolace lidí v sociálním vyloučení není tak velká. Zabránit koncentraci a prohlubování jevu sociálního vyloučení by mělo být prvořadým úkolem pracovníků státní správy a samospráv. Jakékoli umělé sestěhování a koncentrování lidí se sociálními problémy je škodlivé, brzdí procesy zpětné inkluze a obrátí se proti tvůrcům takových opatření.
- Mnoho sociálně vyloučených má neuspokojivý zdravotní stav; mezi sociálně vyloučenými je řada invalidních důchodců. Do vzdělávacích programů pro sociálně vyloučené by měla být v ještě větší míře zařazena péče sama o sebe.
- Sociální vyloučení postihuje všechny věkové kategorie a stejnou měrou muže jako ženy. Je proto žádoucí, aby se sociálně vyloučenými též komunikovali lidé různých věkových kategorií a zástupci obou pohlaví. Zvýšená pozornost by tomu měla být věnována při náboru terénních pracovníků.
- Sociální vyloučení ve velké míře postihuje romské obyvatelstvo. Jeho začleňování komplikuje, že jejich původ a vzhled je spojován s řadou negativních stereotypů. Tyto

stereotypy je nutné narušovat a ukazovat, že být Romem neznamená být sociálně vyloučeným.

- Výzkum ukázal, že sociálně vyloučení mají v zásadě podobné hodnoty a normy jako majoritní obyvatelstvo, ale neumí je často uvádět v praxi a svým cílům se mnohdy spíše vzdalují, než přibližují. Na podobnosti hodnot je třeba stavět a ukazovat, jak se pozitivním cílům přiblížit.
- Sociálně vyloučení zpravidla oceňují pomocnou ruku, která jim vychází vstříc, řada z nich však pomoc, práci, lepší bydlení apod. aktivně nevyhledává, setrvávají v pasivitě a v situaci, na níž si už zvykli. Pomoc, která směřuje k tomu, aby si sociálně vyloučení dokázali pomoci sami, je nejcennější.
- Mezi sociálními pracovníky a pracovníky státní správy a samosprávy někteří sociálně vyloučení našli autoritativní osobnosti, kterým důvěřují více než příslušníkům vlastních skupin. Na tyto pozitivní příklady lze při další práci navázat.
- Sociálně vyloučení by pro děti chtěli lepší život, ale podmínky pro studium a zařazení do majoritní společnosti jim zpravidla vytvořit nedokážou tím spíše, že si problémy svých dětí často neuvědomují; mezi rodiči a školou jsou komunikační bariéry; sociálně vyloučení rodiče však frekventovaně vítají nabídku doučování, či jiné pomoci při vzdělávání dětí. Tuto nabídku je třeba rozšiřovat.

Obrázek 9. Vyloučená lokalita Holohlavy. Foto Kateřina Bělohradská

Literatura

- Atkinson, A. B. 1998. *Poverty in Europe*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Barth, F. 1969. Introduction. In: Barth, F. (ed.) *Ethnic Groups and Boundaries*. New York: Little, Brown and Company: 9-37.
- Chakravarty, S. R., D'Ambrosio, C. 2006. The Measurement of Social Exclusion. *Review of Income and Wealth* 52, (3): 377–398.
- Davidová a kol. 2010. *Kvalita života z aspektu determinant zdraví u romského obyvatelstva v České a Slovenské republice*. Praha: Triton. V tisku.
- Gabal, I. 2006. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Praha: Gabal Analysis & Consulting.
- Gallie, D. 1999. 'Unemployment and Social Exclusion in the European Union.' *European Societies* 1, (2): 139–167.
- Grygar, J., Stöckelová, T. 2006. *Příčiny a souvislosti stěhování vsetínských Romů z pavlačového domu č.p. 1336 v říjnu 2006. Zpráva z šetření*. Brno: katedra sociologie FSS, MU.
- Malinowski, B. 1944. *A Scientific Theory of Culture*. New York: Oxford University Press.
- Maslow, A., H. 1954. *Motivation and Personality*. New York: Harper.
- Mareš, P. 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Mareš, P. 2006. *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Rabušic, L. 2000. Koho Češi nechtějí? O symbolické sociální exkluzi v české společnosti. *Sociální studia* 5: 67–85.
- Sirovátka, T., Mareš, P. 2008. Social Exclusion and Forms of Social Capital: Czech Evidence on Mutual Links. *Czech Sociological Review* 69, 3: 531–556.

MÍSTNÍ REJSTŘÍK

B

Bánovce 66
Bolehošť 32
Borohrádek 39
Broumov 21, 43, 44, 62

C

Čakanovce 66
Častolovice 45
Čermná nad Orlicí 21, 61, 64, 71
    Čičová 23, 40, 42
Česká Třebová 42, 45
České Meziříčí 19, 21, 23, 35, 37, 61, 64, 71
    ulice Osvobození 19

D

Dobruška 21, 23, 33–34, 35, 36, 37, 52, 53, 61, 62, 64, 71, 97, 98
    Pulice, Pulická cihelna 16, 34, 61, 64, 71
Dohalice 21, 23, 31–32, 52, 53, 61, 64, 71, 103
Doudleby nad Orlicí 21, 23, 40, 41, 61, 64, 71
    Vyhánov 41

H

Holice 42
Holohlavy 21, 23, 29, 30, 53, 61, 64, 71, 97, 105
    Dlouhá ulice 30
Hořice 31, 49
Hradec Králové 4, 19, 21, 23, 24–26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 37, 38, 39, 42, 52, 53, 57, 61, 62, 64, 66, 71
    Brněnská (ubytovna) 24, 25
    Kydlinovská ulice 24, 25
    Okružní ulice 24, 25
    Pernocto (ubytovna) 24, 25
    Pražská ulice 24, 25

CH

Chánov 42
Chlumeck nad Cidlinou 26
Choceň 27, 42

J

Jaroměř 21, 23, 28, 31, 35, 36, 38–39, 49, 52, 53, 59, 61, 62, 64, 66, 69, 71, 97
    Husova ulice 38
    Josefov 38, 39, 66
    Královédvorská ulice 38
    Na Kameni 38
    Na Špici 38, 39

Jasenná 37
Jičín 31, 49, 50, 51, 52, 53, 62

K

Kopidlno 49, 50, 51
Kostelec nad Orlicí 21, 23, 39–40, 41, 42, 48, 52, 53, 61, 62, 64, 71, 97
    Kasárna 40
    Na Skále 40
Košice 66
Králova Lhota 23, 37
Krompachy 66

L

Ledce 21, 23, 32–33, 61, 64, 71, 97
Letohrad 41
Levoča 66
Libáň 51
Liberec 38

M

Meziměstí 9, 21, 23, 44–45, 53, 61, 64, 71, 97
    Alpská Viska 9, 45
Michalovce 66
Miličevy 50
Mladá Boleslav 50
Mokrovousy 31
Mžany 31

N

Náchod 21, 23, 28, 33, 38, 42–44, 45, 52, 53, 61, 62, 64, 71, 97
    Anglická ulice 43
    Broumovská ulice (Na Kubě) 43, 44
    Ruská ulice (Kašparák) 43, 44
    Šafránice 43
Nové Město nad Metují 36, 37
Nový Bydžov 21, 23, 26–27, 49, 52, 53, 61, 62, 64, 66, 71

O

Olešnice v Orlických Horách 23, 36
Opava 27
Opočno 33, 35, 36, 37
Ostrava 39

P

Pardubice 28, 38
Prešov 66

R

Rožňava 66

Rychnov nad Kněžnou 3, 21, 23, 33, 40, 41, 45–47, 48, 52, 53, 56, 57, 61, 62, 64, 71
Jiráskova ulice 46, 47
Pelclovo nábřeží 46
Tylova ulice 46

S

Slatina nad Zdobnicí 21, 23, 48, 61, 64, 71
Smiřice 21, 22, 23, 28–29, 30, 53, 61, 64, 71, 97
Na Zderazi 22, 29, 30
Snina 66
Solnice 45
Strakoč 42
Svoboda nad Úpou 49

T

Teplice nad Metují 49
Trnava 66
Trutnov 21, 23, 26, 28, 38, 42, 49, 61, 62, 64, 71, 97
Benešova ulice 49
Lípové náměstí na Poříčí 49
Voletinská ulice 49
Zvonková ulice 49
Třebechovice pod Orebem 21, 23, 27–28, 32, 52, 53, 61, 64, 71, 97, 98
Třesovice 31
Týniště nad Orlicí 39, 41, 42

U

Únětice 21, 23, 51, 52, 53, 99
Údrnice 51, 53, 61, 64, 71, 99

V

Vamberk 41
Velká Ida 66
Velký Osek 27, 42
Vranov 66
Vysoké Veselí 21, 23, 49–50, 52, 53, 60, 61, 64, 71
Nádražní 60

Z

Žacléř 49
Žamberk 36, 48
Žilina 66

Summary

Survey of Needs in Socially excluded localities of Hradec Králové Region

This publication was created within the framework of an individual project of Hradec Králové region called Promotion of Social Integration of People from Excluded Localities in the Region, financed from the Operational Programme for Human Resources and Employment and included to the research plan of the Institute of Ethnology of the Academy of Sciences of the Czech Republic. The survey aimed to identify current and long-term needs of the population of excluded localities of Hradec Kralové region that the leaders of the region should take into account when planning their future activities. The survey was conducted in 20 localities where both inhabitants of the excluded localities and social workers working there were interviewed. 30 semi-structured interviews were conducted with social workers and other people providing their services to the socially excluded persons. The results were subjected to content analysis. 150 structured interviews were carried out with the socially excluded. Further 30 interviews were carried out with individuals marked by the socially excluded as persons who they trusted.

The first part of the work provides an excursion to the issues of the theory of needs, primarily the approaches of Abraham Maslow and Bronislaw Malinowski. In the following part, the team of authors addresses the issue of measurement of social exclusion and the strategy of the implemented research. Further on, individual surveyed localities are introduced with regards to their location, housing conditions and availability of services. This way, all significant excluded locations in the region of Hradec Králové are described one after another. This is followed by another part devoted to interviews with social workers. The most extensive part presents the results of the survey among the socially excluded. This part of the research, even though not based on a representative sample according to statistic parameters, is nevertheless quantified for illustration, and individual claims are supported by numerical values in tables giving the results in both absolute terms and in relative frequency. Findings from the research are summarized in the conclusion at the end of the text and also in the form of brief conclusions contained in the introduction. Part of the text also brings recommendations intended primarily for social workers in the localities, local politicians and policy makers.